

LOF VAN HOLLANDT

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

De stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt

*Inventariserend onderzoek naar het graf en de
mogelijkheden tot identificatie*

De stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt

Inventariserend onderzoek naar het graf en de mogelijkheden tot identificatie

Colofon

De stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt
Inventariserend onderzoek naar het graf en de mogelijkheden tot identificatie

Auteurs hoofdstuk 1 en 2: Jaap Evert Abrahamse, Jos Bazelmans, Leonard de Wit
Omslag: Claes Jansz. Visscher, De onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt, 1619 (Rijksmuseum, Amsterdam)
Opmaak en productie: Xerox/OBT, Den Haag

© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort, 2019

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Postbus 1600
3800 BP Amersfoort
www.cultureelerfgoed.nl

Inhoudsopgave

1	Het onderzoek naar de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt	5
2	Mogelijkheden tot gravend onderzoek in de Hofkapel	9
	Literatuur	14
3	Het graf van Johan van Oldenbarnevelt	15
	<i>Ronald Prud'homme van Reine</i>	
	Inleiding	16
	Het graf van beroemde zeventiende-eeuwers	16
	De begrafenis van Johan van Oldenbarnevelt	18
	Johan van Oldenbarnevelts graf in Berkel?	21
	Johan van Oldenbarnevelts graf in Overschie?	22
	Johan van Oldenbarnevelts graf in Amersfoort?	23
	Johan van Oldenbarnevelts graf in de Hofkapel in Den Haag	25
	De latere pogingen om Johan van Oldenbarnevelts resten te vinden	29
	Conclusie	31
	Resteert er nog iets van Johan van Oldenbarnevelt?	31
4	Advies fysisch antropologisch onderzoek stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt	35
	<i>Liesbeth Smits</i>	
1.	Geslacht	36
	1.1 Schedel	36
	1.2 Bekken	36
	1.3 Conclusie	36
2.	Leeftijd	36
	2.1 De complexe methode	36
	2.2 Degeneratie bekkengewricht (auricularis oppervlak ilium)	36
	2.3 Buitennaden schedel	37
	2.4 Tand cementum chronologie	37
	2.5 Conclusie	37
3	Lengte	37
	3.1 Lichaamslengte in situ	37
	3.2 Per botstuk	37
	3.3 Conclusie betrouwbaarheid	37
4	Gezondheid	37
	4.1 Archief gegevens t.a.v. lichamelijk kwalen en mogelijkheden fysisch antropologisch onderzoek aan skelet.	37
	4.2 Calcificaties: nierstenen, galstenen, blaasstenen	38
	4.3 Reuma	38
	4.4 Licht	38
	4.5 Arthrose	38
	4.6 Conclusie	38
5	Doodsoorzaak – peri-mortem trauma	38
	5.1 Conclusie ten aanzien van Johan van Oldenbarnevelt	38
6	Superimpositie schedel-gezicht	38
7	Identificatie: invloed van mate van conservering en compleetheid	39
8	Fasering en selectie	39
9	Conclusie en samenvatting	39
10	Referenties	39
5	Advies DNA-onderzoek voor identificatie skeletresten Johan van Oldenbarnevelt, Hofkapel, Den Haag	41
	<i>Eveline Altena</i>	
1	Inleiding	42
2	Technische achtergrond	42
	2.1 DNA	42
	2.2 Mogelijkheden voor data-analyse	44
	2.3 DNA-variatie	45
3	Advies	46
	3.1 Identificatie van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt	46
	3.2 Overige mogelijkheden DNA-onderzoek	47
	3.3 Monsternamen	48
	3.4 Begroting	48
	Referenties	50
6	Advies isotopenonderzoek voor identificatie skeletresten Johan van Oldenbarnevelt, Hofkapel, Den Haag	51
	<i>Lisette Kootker</i>	
1	Inleiding	52
2	Technische achtergrond	52
	2.1 Strontiumisotopen	52
3	Advies	53
	3.1 Identificatie van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt	53
	Referenties	53
	Bijlage 1 Schematische weergave van het principe van strontiumisotopenonderzoek.	54
	Bijlage 2 Strontium isoscape van Nederland (Kootker et al., 2016)	55

Michiel Jansz. van Mierevelt, Portret van Johan van Oldenbarnevelt,
circa 1616 (Rijksmuseum, Amsterdam)

1 Het onderzoek naar de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt

Tijdens de behandeling van de Begroting Algemene Zaken op 10 oktober 2018 heeft de minister-president aan de Tweede Kamer toegezegd te zullen bezien wat de mogelijkheden en onmogelijkheden zijn van een onderzoek naar de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt, die op 13 mei 1619 op het Binnenhof in Den Haag werd onthoofd en vervolgens werd bijgezet in een familiegraf onder de Hofkapel.

De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is verzocht om dat onderzoek uit te voeren. Daarvoor zijn de volgende vragen geformuleerd:

1. Liggen de resten van Oldenbarnevelt nog op het Binnenhof of zijn deze (deels of geheel) na de begrafenis in 1619 in de Hofkapel verplaatst naar een andere locatie? Hiertoe moet verkennend onderzoek worden ingesteld naar de verschillende claims, waarbij de analyse van eerder oudheidkundig onderzoek in de Hofkapel en op de andere locaties van het grootste belang is, alleen al vanwege het simpele feit dat eerdere onderzoekers op de verschillende locaties een (veel) oudere toestand hebben kunnen analyseren.
2. Indien het voldoende aannemelijk is dat de resten van Oldenbarnevelt zich inderdaad op de locatie van de vroegere Hofkapel bevinden, dienen de volgende vragen te worden beantwoord: wat verwachten we aan te treffen onder de voormalige Hofkapel? Welke mogelijkheden zijn daar om onderzoek te doen, ook in verband met de aanstaande verbouwing van het Binnenhof? En is het mogelijk om de resten van Johan van Oldenbarnevelt te identificeren? Welke methoden kunnen daarvoor worden gehanteerd en wat zijn de omvang en de slagingskansen van een dergelijk onderzoek?
3. Indien uit het historisch onderzoek blijkt dat de stoffelijke resten zich elders bevinden, zullen voor die locatie de vragen onder 2. moeten worden beantwoord. Meer specifiek moet worden ingegaan op de mogelijkheid om de resten te identificeren, ervan uitgaande dat op basis van historisch onderzoek kan worden aangetoond dat zijn resten zich op een bepaalde plaats bevinden en dat daar bruikbaar DNA uit te halen is.

De hier gestelde vragen richten zich eerst en vooral op de persoon Oldenbarnevelt. Binnen het archeologisch bestel – de regelgeving, de praktijk en de professionele ethiek van de Nederlandse archeologie – is de zoektocht naar een individueel persoon ongebruikelijk. Een archeologische opgraving is naar zijn aard destructief en dus eenmalig. Mocht deze zoektocht aanleiding zijn om

daadwerkelijk over te gaan tot een (gedeeltelijke) opgraving van het bodemarchief van de Hofkapel dan zal een bredere onderzoeksdoelstelling geformuleerd moeten worden, gericht op de kennisvragen over het verleden die door middel van het raadplegen van dit bodemarchief beantwoord kunnen worden.

Voor een archeologisch onderzoek op het Binnenhof is toestemming nodig van het bevoegd gezag, in casu de gemeente Den Haag. De gemeentelijke afdeling archeologie zal een vergunningsaanvraag toetsen aan de vigerende archeologische regelgeving en het vigerend beleid.

Dat geldt ook voor een bouwkundige ingreep in de voormalige Hofkapel. Het gebouw is een rijksmonument; voor een ingreep in het gebouw voorafgaand aan de opgraving moet een omgevingsvergunning worden aangevraagd bij de gemeente Den Haag.

Om de genoemde vragen te beantwoorden zijn de mogelijkheden van gravend onderzoek in de voormalige Hofkapel geïnventariseerd (hoofdstuk 2). Voorts is opdracht gegeven aan dr. Ronald Prud'homme van Reine om een historisch onderzoek uit te voeren naar het graf van Johan van Oldenbarnevelt (hoofdstuk 3). Voorts is aan dr. Liesbeth Smits gevraagd na te gaan wat de mogelijkheden zijn op het gebied van de fysische antropologie (hoofdstuk 4), aan dr. Eveline Altena over archeologisch DNA-onderzoek (hoofdstuk 5) en aan dr. Lisette Kootker om te adviseren over de mogelijkheden van isotopenonderzoek als aanvullende identificatiemethode (hoofdstuk 6). Bij die onderzoeken is onder meer gebruik gemaakt van de uitvoerige rapportage over het Binnenhof, die is gepubliceerd door de Afdeling Archeologie en natuur- en milieueducatie van de gemeente Den Haag, in het bijzonder het hoofdstuk over de voormalige Hofkapel.¹ De resultaten van de verschillende deelonderzoeken zijn in onderlinge samenhang besproken tijdens een expertmeeting, die op 13 juni is gehouden in Den Haag.²

¹ M.M.A. van Veen, *Het grafelijk en stadhoudelijk hof in Den Haag. Een overzicht van opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013* (Haagse Oudheidkundige Publicaties, no. 19), Den Haag 2015, pp. 66-102.

² Op die bijeenkomst waren aanwezig: Jos Bazelmans (vz), afdelingshoofd Archeologie, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; Jaap Evert Abrahamse, architectuurhistoricus afdeling Landschap, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; Eveline Altena, fysisch antropoloog, Leids Universitair Medisch Centrum; Corien Bakker, hoofd afdeling Archeologie & Natuur- en Milieueducatie, Gemeente Den Haag; Leon Bok, deskundige funerair erfgoed, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; Paul Brood, Nationaal Archief; Pieter Dijkmeester, projectdirecteur, Rijksvastgoedbedrijf; Lisette Kootker, onderzoeker isotopen, Vrije Universiteit; Joost Kuggeleijn, beleidsmedewerker Archeologie, ministerie van OCW; Arjan Nobel, historicus, Universiteit van Amsterdam; Bart van Poelgeest, plaatsvervangend secretaris-generaal, ministerie van Algemene Zaken; Ronald Prud'homme van Reine, historicus; Jacqueline von Santen, senior adviseur architectuurhistorie, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed; Liesbeth Smits, onderzoeker archeologisch DNA, Universiteit van Amsterdam; Monique van Veen, senior archeoloog, afdeling Archeologie & Natuur- en Milieueducatie, Gemeente Den Haag; Leonard de Wit, hoofd regio West, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Uit deze onderzoeken kunnen we het volgende concluderen:

1. Het is zeker dat de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt in de nacht na zijn executie op 13 mei 1619 zijn bijgezet in een graf in de Hofkapel op het Binnenhof. Dat geldt ook voor zijn zoon Reinier, die vier jaar na zijn vader in Den Haag werd onthoofd, en voor zijn reeds in 1601 gestorven dochter Geertruid. Zijn schoonzoon Cornelis van der Mijle, eigenaar van het graf, werd er in 1642 bijgezet. Het is niet geheel uitgesloten dat Maria van Utrecht, de vrouw van Johan van Oldenbarnevelt, hier in 1629 is bijgezet, maar als aanwijzing daarvoor kan uitsluitend haar testament dienen.
2. Verder is onderzocht of de stoffelijke resten van de raadpensionaris vanuit de Hofkapel zouden zijn overgebracht naar een andere locatie. De eerste mogelijkheid is Berkel. De familie had de Staten-Generaal al voor de executie verzocht om toestemming voor een herbegrafenis van Johan van Oldenbarnevelt in die plaats; Oldenbarnevelt pretendeerde van adellijke afkomst te zijn en droeg de titel heer van Berkel. Verder zijn er verhalen over een herbegrafenis in Overschie, Amersfoort en geruchten over Bunschoten en Stoutenburg. Uit het historisch onderzoek is gebleken dat er geen grond is voor deze claims. Er is geen reden om aan te nemen dat de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt vanuit de Hofkapel zijn overgebracht naar een andere locatie. Er is dus geen aanleiding voor onderzoek buiten de voormalige Hofkapel.
3. Over het graf in de Hofkapel zijn na de bijzetting van Van der Mijle in 1642 geen gegevens gevonden. De Hofkapel is in 1644 getroffen door een zware brand. Alleen de muren bleven overeind. De graven onder de grond bleven grotendeels intact, hoewel een onbekend aantal graven in 1678 en 1688 is geruimd bij het herstel van het gebouw en de uitbreiding richting Hofvijver. Alle graven in de Hofkapel verdwenen bij die verbouwing onder een nieuwe vloer. Een goede reden om aan te nemen dat het graf in de Hofkapel in 1657 niet meer bruikbaar was, is het feit dat Maria van Oldenbarnevelt, de weduwe van Cornelis van der Mijle, in dat jaar werd begraven in de Grote Kerk in Den Haag en niet bij haar man in het familiegraf in de Hofkapel. De familie bezat ook nog een graf in de Kloosterkerk. Er was voor de nazaten – de enige verantwoordelijken voor een dergelijk onaanzienlijk familiegraf – weinig reden om het graf in de Hofkapel nog te onderhouden. Het is uiterst onwaarschijnlijk dat er in de achttiende eeuw nog betaald is voor het graf. Als het niet al na de brand in 1644 is geruimd, is de kans groot dat het in een latere fase is geruimd en toegewezen aan een nieuwe gebruiker, in de tijd dat de predikanten van de Waalse kerk en hun familieleden er werden begraven. In dat geval is het graf geleeegd; in meerdere grafkelders werden zowel in 1770 als in 1879 losse skeletresten aangetroffen, die daar kennelijk vanuit geruimde graven waren neergelegd. Ook tussen de graven werd veel los botmateriaal aangetroffen.
4. Aanvankelijk werd op basis van bronnen gedacht aan een graf met nummer VIII in de Hofkapel. Die omschrijving suggereert een ligging in het schip van de kerk, niet in een van de zijkapellen. Uit het historisch onderzoek is duidelijk geworden dat het graf met nummer VIII niet het graf in de Hofkapel betreft, maar het familiegraf in de Grote Kerk. Het is daarom niet uitgesloten dat het familiegraf waarin Johan van Oldenbarnevelt en zijn zoon zijn bijgezet, in een van de zijkapellen lag. In dat geval zijn er twee mogelijkheden: als het in een van de zuidelijke zijkapellen lag is het graf geruimd in 1678 of 1688, toen bij de verdubbeling van de Hofkapel in de richting van de Hofvijver een kelder werd aangelegd.³ Als het in een zijkapel aan het Binnenhof lag, ligt het graf onder de voormalige galerij, waar in 1770 grafkelders zijn aangetroffen. In 2001 werden daar bij graafwerkzaamheden ook losse botresten aangetroffen.
5. Er is verschillende malen onderzoek gedaan naar de graven in de Hofkapel, voor het eerst in 1770. Dat onderzoek bleef zonder resultaat met betrekking tot het graf van Oldenbarnevelt. De ontmanteling van de kapel bood in 1879 opnieuw de mogelijkheid om de graven onder de vloer te onderzoeken. Daniël Veegens, die dat onderzoek leidde, moest tot zijn spijt concluderen dat de resten van Johan van Oldenbarnevelt niet vindbaar zouden zijn. Hij liet de vindplaats afdekken met zand en liet een gedenksteen in de muur van het gebouw plaatsen met daarop (onder meer) de tekst dat 'het lijk van Johan van Oldenbarneveld den XIV Mei MDCXIX [werd] bijgezet' in de voormalige Hofkapel.
6. Op basis van het historisch onderzoek en hetgeen bekend is van de onderzoekingen uit 1770 en 1879 is duidelijk dat er geen sprake zal zijn van een intact graf of een stoffelijk overschot in anatomisch verband van Johan van Oldenbarnevelt of zijn familieleden. De resten liggen hoogstwaarschijnlijk ook niet meer in de context van de oorspronkelijke begraafing. Er is op een aantal momenten fors ingegrepen in de Hofkapel en de bodem eronder, maar dat heeft niet geleid tot algehele destructie van de vindplaats. Er is een substantieel

³ Dat gebeurde in twee fasen, tien jaar na elkaar. D. Veegens, 'Verslag omtrent het onderzoek naar het aanwezig zijn van grafsteden of andere historische merkwaardigheden in de voormalige Hofkapel op het 's Gravenhaagsche Binnenhof', *Staatscourant* 24 juli 1879, bijvoegsel, p. 1.

bodemarchief aanwezig. Het botmateriaal dat in 1879 werd gezien, was goed geconserveerd. We mogen aannemen dat dat nog steeds zo is. Het is dus niet uitgesloten dat er los botmateriaal van Oldenbarnevelt is overgebleven in de voormalige Hofkapel.

7. De Hofkapel is eeuwenlang als begraafplaats gebruikt. Er liggen skelet- en andere resten van tientallen, mogelijk honderden personen, waaronder ongetwijfeld meerdere onderlinge verwanten. Ervan uitgaande dat uit de bodem onder de voormalige kapel enkele tienduizenden vooral losse resten zullen komen, is eerst fysisch antropologisch onderzoek nodig. Om te komen tot een positieve identificatie van botmateriaal van Johan van Oldenbarnevelt is naast fysisch antropologisch onderzoek een DNA-match nodig. Voor de volledigheid dient vermeld te worden dat er één situatie denkbaar is waarbij DNA-onderzoek in combinatie met fysisch antropologisch onderzoek een identificatie zou kunnen opleveren. Er is een minieme kans dat bij een opgraving twee botfragmenten (nekwervels) met herkenbare zwaardverwondingen worden gevonden waar DNA-materiaal uit kan worden gehaald, wat in het geval van nekwervels onwaarschijnlijk is. Zo zou aangetoond worden dat deze afkomstig zijn van onderlinge verwanten. In combinatie met een C14-datering zou in dat geval kunnen worden aangenomen dat het om Johan en Reinier van Oldenbarnevelt gaat.
8. In de archeologische paragraaf hieronder worden verschillende opties geschetst met betrekking tot het bodemarchief onder de voormalige Hofkapel: behoud in situ, dat wil zeggen geen opgraving, een gedeeltelijke opgraving waarbij de in 1879 opgebrachte opvullingslaag wordt verwijderd, en een complete opgraving van het bodemarchief onder het gebouw. Een kostenindicatie voor gravend onderzoek kan pas worden gemaakt als er een gedetailleerd programma van eisen en plan van aanpak beschikbaar zijn. Mogelijke meerkosten voortkomend uit de gevolgen van een dergelijk onderzoek op de logistiek van de op handen zijnde verbouwing van het Binnenhof staan hier los van.

9. Om de resten van Johan van Oldenbarnevelt te kunnen identificeren, zal er eerst DNA-referentiemateriaal moeten worden gevonden: een opeenvolging van familieleden in de directe mannelijke of vrouwelijke lijn. Die is vooralsnog niet gevonden vanuit Johan van Oldenbarnevelt en bestaat evenmin vanuit de familie van zijn broer Elias. De personen die zeggen nazaten te zijn, hebben geen verwantschap met Johan van Oldenbarnevelt. Een mogelijkheid om hierin te voorzien is door onderzoek te doen of aanvullende genealogische gegevens kunnen worden verkregen. Dat kan door vanaf Johan van Oldenbarnevelt een of twee generaties terug te gaan en dan via zijtakken terug te gaan naar het heden, en dan te bezien of op die manier een ononderbroken mannelijke of vrouwelijke lijn kan worden verkregen. Een dergelijk onderzoek heeft maar een zeer kleine kans op resultaat, omdat gegevens ontbreken of onbetrouwbaar zijn of omdat een ononderbroken lijn afwezig is.

Samenvattend: het is niet uitgesloten dat er nog (skelet) resten van Johan van Oldenbarnevelt te vinden zijn onder de voormalige Hofkapel. Er bestaat een zeer kleine kans om zijn stoffelijke resten te identificeren. Om een DNA-match te kunnen verkrijgen is allereerst vergelijkingsmateriaal nodig van nog levende of overleden familieleden. Vergelijkingsmateriaal daarvoor moet dan worden gevonden op basis van nieuw genealogisch onderzoek. De slagingskans daarvan is zeer klein. Mocht dat toch lukken, dan zou een archeologisch onderzoek moeten plaatsvinden, gevolgd door fysisch antropologisch, DNA- en isotopenonderzoek aan de aangetroffen menselijke resten.

2 Mogelijkheden tot gravend onderzoek in de Hofkapel

Voor een goede inschatting van de mogelijkheden tot archeologisch onderzoek in de voormalige Hofkapel in het algemeen en het vinden van resten van het stoffelijk overschot van Johan van Oldenbarnevelt is het belangrijk een beeld te vormen van wat in de archeologie 'formatieprocessen' worden genoemd: hoe is het archeologisch bodemarchief van de Hofkapel tot stand gekomen en – vooral – welke processen en ingrepen hebben er een negatief effect op gehad? Op beide vragen kan een betrekkelijk gedetailleerd antwoord worden gegeven omdat historische bronnen niet alleen een betrekkelijk goed inzicht geven in de bouwgeschiedenis en het gebruik van de kapel, maar ook omdat de binnenruimte van de kapel al twee keer onderwerp is geweest van gravend onderzoek, namelijk in 1770 en 1879. Van beide opgravingen bestaan voor die tijd vrij uitvoerige en goede documentatie (plattegronden, tekeningen en foto's) en beschrijvingen van wat werd aangetroffen én van de gang van zaken tijdens en direct na het onderzoek. Dat laatste is van groot belang voor een inschatting van de huidige staat van de archeologische resten ter plekke. In 2015 publiceerde de afdeling Archeologie en Natuur- en Milieueducatie van de gemeente Den Haag een uitstekend en volledig overzicht van de beschikbare kennis van de archeologische resten in de ondergrond van de kapel.⁴ Van deze rapportage wordt hier dankbaar gebruik gemaakt.

De Hofkapel werd rond 1289 gesticht door graaf Floris V. Het betrof een rechthoekige kapel met een binnenmaat van ca 20 x 8 m. In 1453 werd de kapel 6 m naar het westen verlengd en werd aan de zuidoostzijde een grote zijkapel toegevoegd. In 1552 en 1553 werd aan de zuidzijde van de kapel een galerij gebouwd. Deze had al in het begin van de zeventiende eeuw op de begane grond een gesloten karakter. In 1644 brandde de kapel af waarbij alleen de muren bleven staan. De kapel werd direct op hetzelfde grondplan herbouwd. In 1688 werd de kapel in de breedte verdubbeld richting de Hofvijver. Daarbij werd een aantal zijkapellen afgebroken en werd de noordmuur vervangen door zuilen. In de zeventiende of achttiende eeuw is de kapel aan de zuidoostzijde verbouwd tot een dubbel entreegebouw: voor de kapel en voor de griffie en kantoren van de Staten-Generaal. In 1879 werd de kapel grotendeels afgebroken en vervangen door een gebouw in neorenaissancestijl, waarbij een deel van het muurwerk behouden bleef. De rooilijn aan de zuidzijde werd daarbij enkele meters opgeschoven naar het noorden.

De kapel werd aanvankelijk gebruikt voor de dagelijkse eredienst van het grafelijk hof. In de veertiende en vijftiende eeuw werden enkele personen van

de grafelijke familie van het Beierse huis en familieleden van de stadhouders in de kapel begraven. Ook verschillende personen die verbonden waren aan het hofkapittel werden er begraven. Na de reformatie kwam de kapel in handen van de Hervormde gemeente. Vanaf 1591 was sprake van gebruik door de Waals-Hervormde gemeente. Sommige leden van het hof en enkele edellieden en hun familie die nauw verbonden waren aan het hof werden in de zestiende en zeventiende eeuw in de kapel begraven, waaronder in 1619 Johan van Oldenbarnevelt en in 1623 zijn zoon Reinier. In de zeventiende en achttiende eeuw zijn vergunningen afgegeven voor de aanleg van graven van enkele Waalse predikanten en hun gezinsleden. Waarschijnlijk betreft het hier de laatste begravingen binnen de kerk. In 1806, met het aantreden van Lodewijk Napoleon, werd de kapel ingericht voor de katholieke eredienst. Na de Franse tijd werd het een gewone katholieke kerk tot het gebouw in 1875 werd verkocht aan de Staat.

Tijdens de opgravingen in 1770 en 1879 werden direct onder de toenmalige vloer verschillende grafstenen of fragmenten ervan aangetroffen (de meeste niet in oorspronkelijke positie), (versierde) bouwfragmenten, grafkelders, in het zand ingegraven begravingen en los botmateriaal (figuur 1).⁵ Van de opgraving van 1879 is een nauwkeurige plattegrond (figuur 2) beschikbaar van de grafkelders en de individuele graven (voor zover herkend). Soms werd in de grafkelders bijna niets gevonden; in de meeste gevallen waren een of meerdere kisten, skeletten, haar, textiel en los botmateriaal aanwezig. Het vondstmateriaal verkeerde in een zeer uiteenlopende staat van conservering. Opmerkelijk zijn zes grote en een kleine loden kisten met de opmerkelijk goed geconserveerde resten van in doeken gewikkelde, gebalsemden lichamen en enkele kleine loden hart- of orgaanurnen. Het vondstensemble is volledig in overeenstemming met het elitair karakter van de begravingen in de Hofkapel. Voor Nederland is sprake van een zeer uitzonderlijk geheel. Na 1879 werden her en der nog een aantal kleinschalige archeologische waarnemingen gedaan, vooral in de voormalige galerij aan de zuidzijde (zie figuur 3).

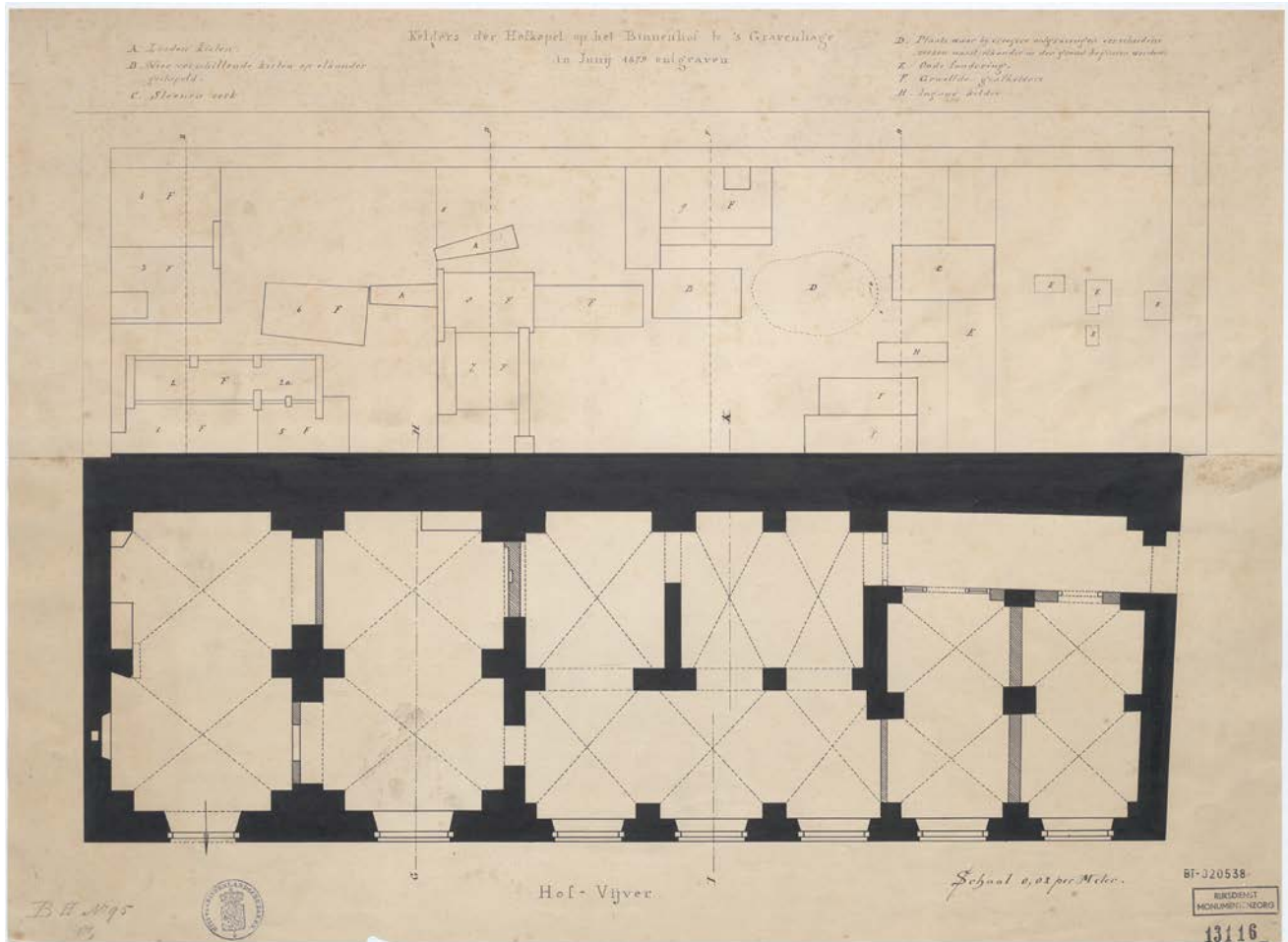
De waarde van de verslagen van beide opgravingen ligt niet alleen in de beschrijving van wat werd aangetroffen maar vooral in de (terloopse) opmerkingen over de wijze waarop men omging met vondsten en met lichamen, skeletten en los botmateriaal. Het blijkt dat men tot twee keer toe (het grootste deel van) de kisten en de lichaams- en skeletresten uit de kelders en graven voor bestudering heeft uitgenomen *maar dat men na afloop van het onderzoek het menselijke vondstmateriaal en de*

⁴ Van Veen 2015.

⁵ Voor een gedetailleerd overzicht, zie Van Veen 2015, 72-102. Voor de opgravingen van 1770 en 1879, zie Visser 1844, Veegens en Hooft van Iddekinge 1879, Veegens 1884 en Van der Hegge Zijnen 1899.

1. Zicht op de opgraving 1879 (richting westen). Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

2. "Kelders van de Hofkapel op het Binnenhof. In juni 1879 ontgraven." Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

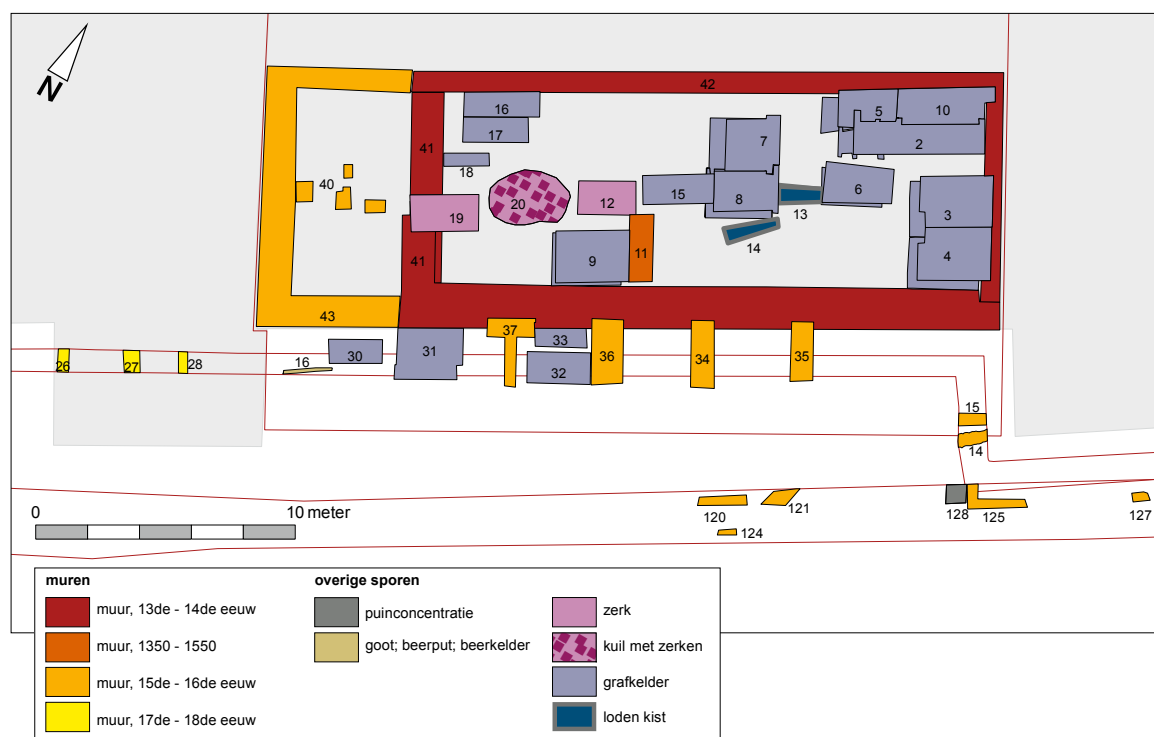
resten van houten kisten en de loden kisten ter plekke heeft achtergelaten, voor een (belangrijk?) deel in de oorspronkelijke context van de verschillende grafkelders. Na afloop van de beide opgravingen is alles weer toegedekt. Van de opgravingen zijn weliswaar bouwfragmenten en grafzerken bekend maar nauwelijks andere vondsten. Opmerkelijk zijn de pogingen uit 1879 om door de toevoeging van spiritus en het herkisten in lood en hout enkele gebalsemde lijken te conserveren. Deze gang van zaken maakt duidelijk dat de opgravingen van 1770 en 1879 slechts tot een gedeeltelijke vernietiging van het bodemarchief heeft geleid.

Gelet op de beschikbare kennis van de aard en conservering van de archeologische resten onder de voormalige hofkapel kunnen met betrekking tot archeologisch onderzoek drie opties worden onderscheiden.

1. Geen opgraving. Het is, zoals hierboven aangegeven, de vraag of resten van Johan en Reinier van

Oldenbarnevelt ter plekke aanwezig zijn. Het is zeer waarschijnlijk dat hun graf is geruimd. Als er resten van een of van beide Van Oldenbarnevelts aanwezig zijn is de kans groot dat ze niet herkend worden omdat, zoals in hoofdstuk 1 geconstateerd, modern DNA-vergelijkingsmateriaal ontbreekt. Dat is een voorwaarde om op basis van fysisch-antropologisch en/of genetisch onderzoek tot een identificatie te komen. Onzekerheid over de aanwezigheid van Oldenbarnevelt of de onmogelijkheid hem eenduidig te identificeren kan leiden tot de beslissing om niet op te graven. Deze keuze is ook verdedigbaar op basis van het uitgangspunt dat behoud ter plekke (in situ) van archeologische resten de voorkeur heeft.

2. Beperkte opgraving. Bij vrijwel elke opgraving wordt voorafgaand aan onderzoek de verstoorde en archeologisch betekenisloze bovengrond, zoals de bouwvoor in agrarisch gebied, ongezien en vaak machinaal weggenomen. Het is verdedigbaar om de grond waarmee de

3. Sporenkaart Hofkapel en omgeving. Bron: M.M.A. van Veen, *Het grafelijk en stadhouderlijk hof in Den Haag. Een overzicht van opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013*. (Haagse Oudheidkundige Publicaties 19), Den Haag 2015.

opgravingen van 1879 (en feitelijk daarmee die van 1770) werden aangevuld als verstoorde grond te beschouwen. Deze opvulling zou in de beperkte ruimte van de oorspronkelijke hofkapel met de hand kunnen worden verwijderd, waarbij vondsten worden ingetekend en naar elders worden afgevoerd. Daar moet de verwijderde grond op kleine vondsten worden gezeefd. De vraag is of dit (bouw)technisch een haalbare opgave is. Daarmee wordt als het ware de situatie van de opgraving in 1879 herschapen. Het onderzoek zou daarmee gericht zijn op een documentatie van alle vondsten op de plek waarin ze in dat jaar zijn achtergelaten. De kans dat Oldenbarnevelt na het vrijleggen van de situatie van 1879 tijdens de opgraving geïdentificeerd kan worden moet als miniem worden beschouwd. Alle aanwezige menselijke resten (en hun eventueel aanwezige houten of loden containers), moeten daarbij worden onderzocht, inclusief monstername, geconditioneerde berging en overbrenging naar gespecialiseerde laboratoria. Rekening moet worden gehouden met enkele tienduizenden losse skeletonderdelen. Zonder een uitgewerkt Programma van Eisen en een Plan van Aanpak is geen duidelijk beeld te geven van de tijdsduur en de kosten. De kosten worden voor een groot deel bepaald door het fysisch-antropologisch, genetisch en isotopenonderzoek van de botresten. Het onderzoek om te komen tot een genetische match van de

losse resten van twee door onthoofding omgekomen mannen (Johan en Reinier) zal gelet op de hoeveelheid botmateriaal en de staat ervan kostbaar zijn. De kans dat op deze manier identificatie plaatsvindt, wordt miniem geacht. Niet vergeten moet worden dat er een flink bedrag gemoeid zal zijn met de conservering van textiele, houten, ijzeren, en loden objecten en menselijke resten (vooral de gebalsemde lichamen). Belangrijk is de vraag naar de uiteindelijke bestemming van de menselijke resten. In alle gevallen, ook bij herbegraving ter plekke, zal sprake moeten zijn van een geconditioneerde opslag die onderzoek in de toekomst mogelijk maakt. In het deel van de kapel buiten de huidige rooilijn onder de voormalige galerij aan de kant van het Binnenhof liggen onder en tussen de in 2001 aangelegde kabels en leidingen graven, die in 1770 en 1879 niet hebben blootgelegen. Voor dit deel zou moeten worden gezien wat er technisch haalbaar is in termen van oppervlak en diepte (gelet op kabels en zuilen). Dit deel kan alleen worden opgegraven conform 3.

3. Volledige opgraving. De tekeningen (vooral de doorsneden die gemaakt zijn tijdens de opgraving in 1879) en foto's maken duidelijk dat in zowel 1770 als 1879 slechts beperkt is ingegrepen in de ondergrond. Men is gericht geweest op het vrijleggen van de zerken, de

bouwfragmenten en vooral de grafkelders en de toegangen ertoe. Ongetwijfeld moet tussen en onder de grafkelders sprake zijn van een intact bodemarchief. Daarin zullen zich vrijwel zeker andere meer of minder complete skeletbegrovingen en (knekel)kuilen bevinden, los botmateriaal en losse vondsten en mogelijk de resten van afgebroken grafkelders. Tot welke diepte dit ongestoorde bodemarchief reikt, is onbekend. Mogelijk is dit met grondboringen vast te stellen. De vraag is of onderzoek van de diepere ondergrond relevant is voor de beantwoording van de vraag naar de aanwezigheid van resten van Oldenbarnevelt ter plekke. Uiteraard geeft een volledige opgraving een meer compleet beeld van het gebruik van de kapel en van de mensen die hier begraven zijn. Optie 3 betekent de verwijdering van de grafkelders zoals opgetekend in 1770 en 1879 en daarmee de vernietiging van archeologische resten in situ. Uiteraard neemt optie 3 meer tijd in beslag tijdens de uitvoering van het gravend onderzoek dan optie 2. En ze is duurder, ook in de uitwerking, rapportage en conservering. De kans dat Oldenbarnevelt bij een volledige opgraving geïdentificeerd kan worden moet eveneens als miniem worden beschouwd.

Tot slot moet hier worden opgemerkt dat bij een gravend onderzoek sprake is van een vaste procesgang waarbij een bureau studie, een programma van eisen, een plan van aanpak, de opgraving, de uitwerking, de rapportage en de deponering elkaar opvolgen. Alle stappen moeten voldoen aan de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA 4.1). De opgraving mag alleen worden uitgevoerd door een certificaathouder.

Literatuur

Hegge Zijnen, B.G. van der, 1899: *De opgravingen in de voormalige hofkapel op het Binnenhof te 's Gravenhage*, Amsterdam.

Veegens, D., en J.E.H. Hooft van Iddekinge, 1879: *Verslag omtrent het onderzoek naar het aanwezig zijn van grafsteden of andere historische merkwaardigheden in de voormalige hofkapel op het 's Gravenhaagsche Binnenhof, 's Gravenhage*.

Veegens, D., 1884: 'Oldenbarneveldts graf', *De Gids* 48, 201-233.

Veen, M.M.A. van, 2015: *Het grafelijk en stadhouderlijk hof in Den Haag. Een overzicht van de opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013*, Den Haag (Haagse Oudheidkundige Publicaties 19).

3 Het graf van Johan van Oldenbarnevelt

Ronald Prud'homme van Reine

Inleiding

Het graf van beroemde zeventiende-eeuwers

Al eeuwenlang bestaat de vraag waar Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619), grondlegger van de Republiek der Verenigde Nederlanden, precies begraven ligt. Die vraag is voor het eerst opgeworpen in de tweede helft van de achttiende eeuw. Pas toen ontstond er weer veel belangstelling voor verering van de grote staatslieden, krijgshelden en geleerden uit de zeventiende eeuw in de vorm van de oprichting van monumenten in kerken.

Zo kreeg de beroemde rechtsgeleerde en schrijver Hugo de Groot, een medestander van Johan van Oldenbarnevelt in de jaren van de godsdienststrijd, in 1786 een marmeren grafmonument in de Nieuwe Kerk in Delft. Dat kwam tot stand dankzij afstammelingen, die toestemming kregen voor de oprichting van het Delftse stadsbestuur. In de patriottentijd steeg de belangstelling voor dit soort heldenverering enorm. De porseleinfabriek in Loosdrecht produceerde in deze tijd voor de patriotten zelfs een hele serie beeldjes met vaderlandse helden, die zij op tafel konden zetten om zich kenbaar te maken in hun strijd met de prinsgezinden. Tot die helden behoorden de gebroeders De Witt, Hugo de Groot en zijn echtgenote Maria van Reigersberch en Johan van Oldenbarnevelt en zijn vrouw Maria van Utrecht.⁶

Hoewel De Groots begrafenis in 1645 onder grote belangstelling had plaatsgevonden en er zelfs op het verzoek van het Delftse stadsbestuur in 1663 een grafmonument door de befaamde beeldhouwer Rombout Verhulst was ontworpen, was dit toen niet gerealiseerd.⁷ Dat moet welhaast te maken hebben gehad met de op dat moment nog steeds omstreden status van De Groot die in veler ogen als tegenstander van Maurits een vijand was van het Oranjehuis, dat met de latere prins Willem III net in die jaren op weg was terug te keren als stadhouder van Holland, Zeeland, Utrecht, Gelderland en Overijssel. Verhulst had het ondanks het niet-doorgaan van deze opdracht druk met het vervaardigen van praalgraven voor diverse zeehelden, onder andere het grote grafmonument voor Michiel de Ruyter in de Nieuwe Kerk in Amsterdam.

Grote grafmonumenten waren in de Republiek in de zeventiende eeuw eigenlijk slechts weggelegd voor enkele adellijke en patricische families met voldoende geld en op staatskosten voor zeehelden die roemrijk waren gesneuveld in een zeeslag. Een hele reeks zeehelden, die voor het grootste deel waren gesneuveld in een van de drie zeeoorlogen met Engeland, kregen op deze wijze een eerbetoon in de grote kerken van de belangrijkste steden van het land. De nazaten stelden er doorgaans eer in dat de grafkelder van zo'n praalgraf niet geruimd werd. Zo bepaalde de laatste nazate van de in 1669 gesneuvelde Amsterdamse vlootvoogd Willem van der Zaen in 1798 dat de grafkelder bij diens praalgraf in de Oude Kerk in Amsterdam 'nimmer werde geopend, nog aan de voorzegde kerk kome te vervallen'.⁸ Familieleden, soms zelfs verre neven en nichten uit volgende generaties lieten zich vaak in de grafkelder die bij zo'n tombe hoorde bijzetten. Zo werd in de grafkelder van het praalgraf van de in 1665 gesneuvelde Rotterdamse zeeofficier Egbert Kortenaer in de Laurenskerk in Rotterdam in het begin van de achttiende eeuw niet alleen zijn zoon maar ook zijn op honderdjarige leeftijd overleden vrouw begraven. Twee jaar nadat de beroemde zeeheld Maerten Harpertsz. Tromp in 1653 was gesneuveld, werd zijn bejaarde moeder in zijn grafkelder in de Oude Kerk in Delft bijgezet, terwijl het marmeren grafmonument nog niet eens gereed was. Kleindochter Sara werd er als laatste in 1711 in begraven. Het familiegraf was toen zo vol 'dat men genootsaakt was die kist te plaatsen in de mondt van gemelde kelder'.⁹ In 1747 werden de stoffelijke resten van die nazaten geruimd en in één grote loden kist verzameld. Vanaf die tijd tot 1820 zouden diverse leden van de verwante geslachten Van Kinschot en Van der Mast in de kelder onder het grafmonument van Tromp worden bijgezet. Enkele aanverwante geslachten begroeven hun overledenen elders in de kerk. De kisten onder het praalgraf werden bij de laatste restauratie enkele jaren geleden teruggevonden. Een vergelijkbaar verhaal kan worden verteld over het praalgraf van zeeheld Michiel de Ruyter in de Nieuwe Kerk in Amsterdam. Diens grafkelder heeft zelfs een aparte ingang aan de achterzijde van het grafmonument en is gemakkelijk via een brede trap bereikbaar. Nazaten in de vrouwelijke lijn, zoals de families De Wilhem en Elias, lieten zich er tot 1865 bijzetten, totdat er op 1 januari 1866 een einde kwam aan het begraven in de kerken van Amsterdam. De resten van de nazaten werden in de loop van de negentiende en twintigste eeuw in twee kisten verzameld. De Ruyters overblijfselen werden enkele malen herkist, maar bleven tot op de dag van vandaag behouden.¹⁰

⁶ F. Grijzenhout en N. van Sas, *Voor vaderland en vrijheid* (Utrecht 1987), 131-156; D.H. van Wegen, 'Een Patriotse oproep aan de porseleinfabriek te Loosdrecht'. In: *Vormen uit vuur. Nederlandse Vereniging van Vrienden van Ceramiek en Glas* nr. 211 (2010), jg. 4, 22-28.

⁷ A. van Cattenburgh, *Vervolg der historie van het leven des Heeren Huig de Groot* (Dordrecht-Amsterdam 1727), 415-417; Anoniem, *Leven van Hugo de Groot* (Amsterdam 1793), 480-483.

⁸ R.B. Prud'homme van Reine, *Zeehelden* (Amsterdam-Antwerpen 2005), 144.

⁹ Ibidem, 145.

¹⁰ Ibidem, 148; <http://www.deruyter.org/uploads/media/5a89c6f6be0a9.pdf>.

Maar voor niet-zeehelden lag het veel minder voor de hand dat de lichaamsresten voor de eeuwigheid bewaard bleven. Dat was een privékwestie voor de nazaten en niets wijst erop dat anderen ooit voor het behoud van de stoffelijke resten van beroemde zeven-tiende-eeuwers in de bres zijn gesprongen. Interessant is in dit verband het lot van het graf van de beroemde raadpensionaris Johan de Witt en diens broer Cornelis, die vooral bekend is als afgevaardigde van de Staten-Generaal op de vloot tijdens de legendarische tocht naar Chatham in 1667. Na de gruwelijke moord op de gebroeders De Witt bij de Gevangenpoort in Den Haag op 20 augustus 1672, werden hun stoffelijke overschotten pas in de tweede nacht daarna begraven in de Nieuwe Kerk. Eerder kon dat niet gebeuren, omdat de situatie overdag nog te onveilig was voor de begrafenis. De gebroeders werden bijgezet in een grafkelder in de Nieuwe Kerk in de Hofstad, die Johan de Witt in 1665 voor vierhonderd gulden had aangekocht. Zijn echtgenote Wendela Bicker en drie van hun kinderen waren daar in voorgaande jaren begraven. Een week na de bijzetting van de gebroeders, toen de wapenborden bij de koster gereed stonden om bij het graf te worden geplaatst, werden die door woedende burgers aan stukken geslagen.¹¹ Zij dreigden zelfs de lichamen op te graven en weer op het Groene Zoodje te hangen. Maar daarna zouden zij het graf met rust laten. Waarschijnlijk zijn ook de harten van de gebroeders, die in handen waren van schutter Hendrik Verhoeff, in 1675 in het graf geplaatst. Het Hof van Holland machtigde zijn advocaat-fiscaal in ieder geval in dat jaar de vrouw van Verhoeff te gijzelen om de overdracht af te dwingen.¹²

Bekend is dat het graf van de gebroeders De Witt niet herkenbaar was door een grafzerk, maar in de kerkboeken onder nr. 77 was opgenomen.¹³ Dat was een grafkelder in het midden van de kerk, bij de preekstoel. In 1716 werd waarschijnlijk voor het laatst voor onderhoud aan het graf van de gebroeders De Witt tien gulden betaald. In 1736 werd opnieuw onderhoud gepleegd, maar van betaling is geen sprake. Er waren toen nog

diverse nazaten van de gebroeders De Witt in leven, ook in mannelijke lijn, maar kennelijk hadden dezen geen behoefte om dit familiegraf te behouden.¹⁴ Het graf viel in 1752 toe aan de kerk en de koster verkocht het aan lakenkoopman Jacobus van de Kastele, een lid van de Haagse vroedschap. Op 21 april 1758 werden de kisten van de familie De Witt (drie grote en vier kleine kisten) uit de kelder gehaald en 'geschud'. De resterende inhoud werd in een 'benenkistje' bijgezet in het graf. Al in 1774 werd dit kistje uit het graf gehaald en in de knekelput gegoooid.

Van de stoffelijke overblijfselen van deze beroemde zeventiende-eeuwers rest dus niets meer. De nabestaanden hadden in het midden van de achttiende eeuw geen belangstelling om voor instandhouding van het graf te betalen en buiten die kleine kring bestond er kennelijk ook geen interesse voor of men was er niet van op de hoogte. Kort daarna zou de interesse voor de herinnering aan de laatste overblijfselen van beroemde figuren uit de Nederlandse geschiedenis herleven, maar voor de gebroeders De Witt kwam dat net te laat. Merkwaardigerwijs is het er daarna ook niet meer van gekomen een gedenkbord bij de plaats van het voormalige graf op te hangen, zoals dat wel gebeurde bij de graven van Constantijn en Christiaan Huygens in de Grote Kerk en Jacob Cats in de Kloosterkerk. Mogelijk is dat niet meer gebeurd omdat in de tweede helft van de negentiende eeuw door publicaties algemeen bekend raakte dat het graf van de familie De Witt geruimd was. Tot die tijd gingen er nog geruchten rond dat de begrafenis van de gebroeders De Witt alleen in schijn in de Nieuwe Kerk had plaatsgevonden en dat zij in werkelijkheid op een geheime plaats waren begraven.¹⁵ Maar daar bleek dus niets van waar te zijn.

De Amsterdamse hoogleraar Pieter Burman, die op zijn buitenplaats Santhorst bij Leiden met politieke geestverwanten tijdens bijeenkomsten een ware eredienst verzorgde voor grote vaderlanders als de gebroeders De Witt en Oldenbarnevelt dichtte omstreeks 1770:¹⁶

*O Asch van Barneveld! O Lijkbus der De Witten!
Geen snoode hand roere ooit u stout of straffeloos aan!*

Met de gebroeders De Witt was dat dus al gebeurd en in de volgende eeuw kwam iedereen die dat wilde weten daarvan op de hoogte. Maar hoe zat het met het stoffelijk overschot van Oldenbarnevelt? Volgens officiële gegevens was hij in de Hofkapel aan het Binnenhof bijgezet. In 1770 werd bij de verbouwing van de Hofkapel

¹¹ R.B. Prud'homme van Reine, *Moordenaars van Jan de Witt. De zwaarste bladzijde van de Gouden Eeuw* (Utrecht-Amsterdam-Antwerpen 2013), 120, 121, 203; D. Veegens, 'Iets over het graf der De Witten'. In: *De Gids* 17, deel II (1853), 272-281; P. Valkenier, 't Verwerd Europa (Amsterdam 1675), 768 schrijft dat de vernielers de stoffelijke resten van de De Witten wilden verbranden, 'opdat niet misschien de omkeeringe der tijden en saaken een graf van eere soude oprichten aan hun gebeente, als aan martelaars van Staat, gelijk een tijd lang voor heen gesproken was aan Barneveldt te doen'. Daar is helaas verder niets over bekend.

¹² D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 204-205.

¹³ M.G. Wildeman, 'Nog iets over de grafplaatsen van de De Witten en Spinoza, in de Nieuwe Kerk'. In: *Jaarboekje Die Haghe* (1893), 117-121. Zie verder: A.J. Servaas van Rooyen, 'De grafplaatsen van de De Witten en Spinoza in de Nieuwe Kerk. In: *Jaarboekje Die Haghe* (1889), 53-57; A. Landheer-Roelants (red.), *Uit Padmoes verzeen. De Nieuwe Kerk in Den Haag* (Utrecht 2011), 25, haalt de nummers van de graven van de gebroeders De Witt en Baruch de Spinoza door elkaar, evenals diverse jaartallen.

¹⁴ G.D.J. Schotel, 'De Wittiana'. In: *Vaderlandsche Letteroefeningen* (1856), 514-516.

¹⁵ D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 205-206.

¹⁶ Geciteerd in: J. Smit, *Den Haag in den Patriottentijd* (Den Haag 1916), 5.

vergeefs naar zijn lichaamsresten gezocht. Nadat de oude Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden ten onder was gegaan en de Bataafse Republiek was gevestigd riep burger Cornelis Nozeman in 1796 in de Nationale Vergadering aan het Binnenhof op vast te stellen waar Oldenbarnevelt begraven lag, in de Hofkapel of in de kerk van Berkel waar zijn stoffelijk overschot volgens geruchten later naartoe was gebracht.¹⁷ Op zijn graf zou een monument moeten worden geplaatst waardoor hij eerherstel kreeg en nooit zou worden vergeten. Ook tijdens de sloop van de Hofkapel in 1879 werd vergeefs naar Oldenbarnevelt gezocht en ook in Berkel en andere plaatsen die in aanmerking leken te komen werd zijn graf in de loop der tijd niet gevonden. Tot op de dag van vandaag zou het een raadsel blijven waar zijn stoffelijk overschot zich bevindt.

De begrafenis van Johan van Oldenbarnevelt

Over de begrafenis van Johan van Oldenbarnevelt in de Hofkapel zijn we tamelijk goed ingelicht, dankzij het feit dat in het archief van de Staten-Generaal een beschrijving daarvan door de aanwezige bodes van het Hof van Holland bewaard is gebleven.

Onmiddellijk na de executie op de ochtend van 13 mei 1619 voor de Ridderzaal aan het Binnenhof werd het onthoofde lichaam van Johan van Oldenbarnevelt in een lelijke houten doodskist gelegd. Nadat deze losjes was dichtgespijkerd werd hij door Statenboden in de Hofkapel geplaatst, waar de familie Oldenbarnevelt een graf bezat. Maria van Utrecht en haar kinderen kregen te horen dat ze daar het stoffelijk overschot mochten laten begraven van de pater familias die negen maanden eerder uit hun leven was verdwenen zonder dat ze afscheid van hem hadden kunnen nemen.

Dat moet een zeer emotioneel moment zijn geweest voor de familie. De details over Oldenbarnevelts laatste uren en de executie hoorde de familie van zijn lijfknecht Jan Francken, die pas om een uur of negen 's avonds was vrijgelaten, nadat hij eerst uitgebreid door de rechters was ondervraagd. De mannelijke familieleden waren ook in de voorgaande maanden voortdurend bezig waren geweest met pogingen om de pater familias vrij of in ieder geval onder huisarrest te krijgen.¹⁸ Dit waren: Oldenbarnevelts oudste zoon Reinier (geboren in 1588), opperhoutvester en hoogheemraad; Oldenbarnevelts

jongste zoon Willem (geboren in 1590), ritmeester in het leger en gouverneur van Bergen op Zoom; schoonzoon Cornelis van der Mijle, getrouwd met Oldenbarnevelts jongste dochter Maria (geboren in 1582); en schoonzoon Reinout van Brederode, weduwnaar van Oldenbarnevelts oudste dochter Geertruid (geboren in 1579). Reinier van Oldenbarnevelt regelde waarschijnlijk vanuit zijn huis de begrafenis, in overleg met de rechters.¹⁹ Hij kreeg toestemming hoofd en romp na wassing in een linnen laken en wassen kleed te wikkelen en in een waardige eikenhouten kist over te plaatsen. Dat gebeurde na drie uur 's nachts. Om half vijf werd de kelder van het familiegraf geopend en daalde de kist erin neer. Ten slotte werd de zerk herplaatst.

Volgens de beschrijving waren daarbij de zeven Statenboden aanwezig die de kist naar de Hofkapel hadden gebracht, een kapitein van de lijfwacht van de prins, enkele bedienden van Oldenbarnevelts (schoon) zoons, een niet nader aangeduide oude vrouw, de koster en de metselaar en zijn knechten. Oldenbarnevelts zoons Reinier en Willem waren uit protest niet aanwezig; vrouwen woonden in de zeventiende eeuw volgens de regels nooit een begrafenis bij. Daarom is het verleidelijk te vermoeden dat de desondanks aanwezige onbekende oude vrouw Maria van Utrecht was, die afscheid wilde nemen van haar man. Maar bewijs daarvoor is er helaas niet.

De letterlijke tekst van de bodes over de begrafenis luidt aldus:²⁰

Verclaringe van de boden op de begrafenis van 't lichaem van Barnevelt.

Wij ondergescreven boden ordinaris van den Hove van Holland, hebben opten dertienden dach Mey deses jaers sestienhondert ende negentien het dode lichaem van Meester Johan van Oldenbarnevelt, van sijne sterffplaatse opt Binnenhoff alhier, in 's Gravenhage, in een kiste gebracht in de Cappelle van den voorsz. Hove, ende hebben bij 't voorsz. lichaem dien dach ende nacht daeraen gebleven. Ende 's morgens, omtrent ten drie uyren, in de voorsz. Cappelle bij Theus Jansz., sijnde timmerman, gebracht een nyeuwe eijsken dootkist, ende bij Pieter Cornelis, sijnde coster, gebracht een wit linnen laecken, met een wassen kleet, alwaer sij 't voorsz. dode lichaem ingeleijt, ende uyt de voorsz. eerste kiste genomen ende weder in de eijsken

¹⁹ Ibidem, 168, 169.

²⁰ Origineel in: Nationaal Archief, Den Haag, Archief Staten-Generaal, inv.nr. 9460; afschrift in: R. Fruin, 'Verhaal der gevangenschap van Oldenbarnevelt, beschreven door zijn knecht Jan Francken'. In: *Kronyk Historisch Genootschap* 30 (1874), 734-785, met name 780-781. De spelfouten en omissies in het afschrift van Fruin heb ik aan de hand van het origineel verbeterd. Zie ook: D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 206-209.

¹⁷ L. van Deinsen, 'Een zwart kleed van schuld. Zoeken naar de herinnering aan Johan van Oldenbarnevelt in een digitaal Dagverhaal'. In: *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 31 (2012), 20-34, met name 28.

¹⁸ R.B. Prud'homme van Reine, *Onthoofdingen in de Hofstad. De val van de Oldenbarnevelts* (Amsterdam-Antwerpen 2019), 150-168.

Thio

Ons vreesden den boden ordinair vander honds van gallant
hadden op den dertenden dach men desels iacob se hienfonden
ende negentien, het dode ligam van meester johan
van oldenbarnevelt van sijne fterf te vuer se oft brengeft
alger in bynnenhangen. In de herte vuerget inde
cappelle vander voorst honds ende godts bij tvoorst
ligam die dach ende nacht daer ady ghebruyt. Ende
smorgens ontwel te dene myn inde voorst Cappelle.
In tgeens jaer o tmindermaer ghebruyt se m dats dnyth
doet herte ende bij tvoorst vueret o Corter ghebruyt
se vort lymen lachter met eer vuer te tleet, alreals
bij tvoorst dode ligam jacobseint. Ende mit de voorst
se te herte ghecomen, ende vuerde ind dnyth herte
gecint godden, heeft se voorst Corter tvoorst
oft vuerde ind voorst Cappelle goepent, ende de
voorst herte met het dode ligam smorgens ontwel
te haelt vort myn der jme gert set, alreals bij
vuerde hese dnyth vander voorst tharnevelt te
vuerde tvoorst, ende Cornet jaer o Corter
mit gaderd acht honds dnyth vueret tvoorst herte vander
m dnyth, met nortel dnyth vander herte tharnevelt
ende de vuerde, de Cap? dnyth dnyth
vander herte vander herte. Ende de voorst doet herte
ende sijne lachter. Ende de voorst doet herte
te ind jaer o dnyth te vander honte te vuerde
de voor vander voorst tharnevelt se vort de vuerde
t honds jaer o ende de voorst Corter godden honds
dnyth ende vuerde. Ende de vort honte te
taller tnyth nader te vuerde. Ende de vort
o dnyth amo o. Ende negentien vort.

STYKS
ARGUIEE.

Van vuerde dnyth vort honte
Jande wit
Dag de dnyth
alreals tnyth honte

Amsterdam
1619
A. D. 1619
1619

Specificatie van de Ouden *te* *gedaen op de begraafenis*
van de *heer* *de* *Wouter* *van* *Veenhuysen* *der*
de *viij* *Junij* *1601*.

<i>By</i> <i>inductie</i> <i>de</i> <i>quinten</i>	<i>de</i> <i>lieden</i> <i>ende</i> <i>clippers</i> <i>betreft</i>	<i>iii</i> <i>£.</i>
<i>ad</i> <i>huc</i> <i>en</i> <i>ad</i> <i>huc</i>	<i>de</i> <i> twee</i> <i>bidt</i> <i>ter</i> <i>betaver</i> <i>voor</i> <i>laet</i> <i>didis</i> <i>Levy</i>	<i>xij</i> <i>£.</i>
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>betreft</i> <i>van</i> <i>de</i> <i>hij</i> <i>te</i> <i>in</i> <i>trouw</i> <i>seckend</i> <i>seck</i>	<i>xxij</i> <i>£.</i>
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>bet</i> <i>£.</i> <i>1</i> <i>£</i> <i>aan</i>	
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>facultatis</i> <i>de</i> <i>Wach</i> <i>ter</i> <i>voor</i> <i>dingen</i>	
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>Wittebrorden</i> <i>van</i> <i>en</i> <i>beante</i> <i>th</i> <i>de</i> <i>Wouter</i>	<i>xxxviij</i> <i>£.</i> <i>x</i> <i>ß.</i>
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>Wintgedenst</i>	
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i>	<i>xxij</i> <i>£.</i> <i>x</i> <i>ß.</i>
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i>	
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i>	<i>xlj</i> <i>£.</i> <i>xxij</i> <i>ß.</i>
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i>	<i>vi</i> <i>£.</i> <i>x</i> <i>ß.</i>
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i>	<i>xxxij</i> <i>£.</i> <i>viij</i> <i>ß.</i>
<i>de</i> <i>heer</i> <i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>Veenhuysen</i>	<i>de</i> <i>Wouter</i> <i>van</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i> <i>ter</i> <i>Wouter</i>	<i>i</i> <i>£.</i> <i>xlj</i> <i>£.</i> <i>x</i> <i>ß.</i> <i>ix</i> <i>d.</i>

Reinout van Brederode

kiste geleijt hebben; heeft den voorsz. coster 't graff ofte kelder in de voorsz. Cappelle geopent, ende de voorsz. kiste mettet dode lichaem 's morgens omtrent te half vijff uyren daerinne gestelt: alwaer bij waeren twee dienaren van den voorsz. Barnevelt, te weten Everwijn ende Cornelis Jansz., sijnde coetsier, mitsgaders Achthoven, diener geweest van den heer Van der Mijle, met noch een diener van den Ritmeester Barnevelt ende een oude vrouwe, een Captein d'arsmes van de garde van sijne Exc.tie, de coster, metselaer ende sijne knechts. Ende de voorsz. doodkiste es in de voorsz. Cappelle gebracht bij de voorsz. Theus Jansz. deur laste van den Houtvester, wesende de soon van den voorsz. Barnevelt, soo wij den voorsz. Theus Jansz. ende den voorsz. coster hebben hooren seggen ende verklaren. 't Welck wij bereijt sijn t'allen tijden naerder te verklaren. Actum den 15en Mey anno xvi c ende negentien voorsz. [w.g.] Arent Pietersz. Blom. Crispijn Robbertsz. Wouter Symonsen. Jan de Wit. 't merck van Huych Jaeps, Jan de Roy, absent Jan Pau, A. van Diest 1619.

De eerste keuze van de familie was geweest om Oldenbarnevelt in de kerk in zijn heerlijkheid Berkel bij te zetten, maar daarvoor kreeg ze geen toestemming.²¹ De rechters beriepen zich bij dat verbod op een door de Staten-Generaal genomen besluit, dat merkwaardigerwijs niet is opgetekend. Maar vanuit de rechters gezien was het begrijpelijk dat een begrafenis in Berkel bezwaren opriep. Hoewel de familie verzekerde er een sobere aangelegenheid van te willen maken, was het zeker niet uitgesloten dat de teraardebestelling op een bloedig openbaar protest tegen de executie zou uitlopen. Het familiegraf in de Hofkapel was op zichzelf een goed alternatief voor een graf in Berkel. Want hoewel het graf in de Hofkapel waarschijnlijk officieel op naam stond van een schoonzoon van Oldenbarnevelt, was ook Oldenbarnevelts dochter Geertruid daar al begraven in 1601.²² Reinier van Oldenbarnevelt werd, nadat hij was onthoofd op 29 maart 1623 vanwege zijn aandeel in een samenzwering tegen het leven van prins Maurits, ook in deze grafkelder in de Hofkapel bijgezet. Nadien is alleen zeker dat ook Cornelis van der Mijle op 25 november 1642 in dezelfde grafkelder is bijgezet.²³ Niet onmogelijk is dat ook Johan van Oldenbarnevelts vrouw, Maria van Utrecht, er na haar dood in 1629 in is begraven. Gegevens over haar begraafplaats zijn echter onvindbaar, in haar

testament legde zij alleen samen met haar man vast dat zij zonder grote plichtplegingen begraven wilde worden.²⁴

De remonstrantse dominee Johannes Uytenbogaert schreef in zijn *Kerckelijke Historie*, gepubliceerd in 1646, dat Oldenbarnevelts stoffelijk overschot na zijn executie werd gebracht 'in de Capel op 't Hoff ende aldaer gestelt tot de verweckinge uyt den doode'.²⁵ Uytenbogaert was goed bevriend geweest met Oldenbarnevelt en zou dat zeker niet hebben geschreven wanneer diens lichaamsresten daar inmiddels niet meer lagen.

Toch ontstonden na verloop van tijd geruchten dat de kist met lichaamsresten van Oldenbarnevelt uit de Hofkapel naar een andere kerk zou zijn overgebracht om daar te worden herbegraven. We zullen eerst de geloofwaardigheid van die claims bespreken, alvorens nader te kijken naar wat er verder nog over Oldenbarnevelts graf in de Hofkapel bekend is.

Johan van Oldenbarnevelts graf in Berkel?

De familie zal Oldenbarnevelt in Berkel hebben willen begraven omdat deze steeds had gepretendeerd dat zijn geslacht van adellijke afkomst was en dat ook zijn kinderen had ingeprent. De graven van Egmond en Hoorne zijn na hun onthoofding in 1568 elk in hun voorvaderlijke heerlijkheid begraven. Oldenbarnevelt had Berkel weliswaar pas in 1600 gekocht, maar pronkte sindsdien wel vaak met de titel heer van Berkel.

In de loop der jaren zijn verhalen in omloop gekomen als zou de familie de kist van Oldenbarnevelt later in het geheim naar Berkel hebben overgebracht.²⁶ Wanneer precies tekende niemand bij het vertellen van dat gerucht op. Het zou 's nachts zijn gebeurd, met een lijkkoets waarvan de wielen lederen banden hadden en de hoeven van de paarden van geluiddempend textiel waren voorzien. Voor die overlevering bestaat echter geen enkel schriftelijk bewijs en het is uiterst onwaarschijnlijk dat zo'n onderneming op het Binnenhof heeft

²¹ R.B. Prud'homme van Reine, *Onthoofdingen in de Hofstad. De val van de Oldenbarnevelts* (Amsterdam-Antwerpen 2019), 168, 169.

²² Nationaal Archief, Den Haag, Familiearchief Van Oldenbarnevelt, inv.nr. 194. Rekeningen betreffende de begrafenis van Geertruid van Oldenbarnevelt, d.d. 1601.

²³ H.A.W. van der Vecht, *Cornelis van der Mijle* (Sappemeer 1907), 134, 135; J. den Tex, *Oldenbarnevelt*. 5 delen (Haarlem-Groningen 1960-1972), III, 779, 780; Nationaal Archief, Den Haag, Familiearchief Van Oldenbarnevelt, inv.nr. 216. Testament van Cornelis van der Mijle en Maria van Oldenbarnevelt, d.d. 23-3-1641. Hierin bepalen zij: 'Onse lighamen begeren wij dat eerlijck maer sonder vaniteijten sullen ter aerde gestelt worden'.

²⁴ S.P. Haak en A.J. Veenendaal (red.), *Johan van Oldenbarnevelt. Bescheiden betreffende zijn staatkundig beleid en zijn familie 1570-1620*. 3 delen (Den Haag 1934-1967), I, 234. Testament van Johan van Oldenbarnevelt en Maria van Utrecht, d.d. 22-9-1592: 'dat nae haerl. respectie verscheiden van deser werrelt haere doode lichamen eerlickten sullen worden begraven nae haeren staet'. Zie verder: ibidem, Huis Offem, inv.nr. 567. Stukken betreffende de nalatenschap van Maria van Utrecht, d.d. 1658.

²⁵ J. Uytenbogaert (Wtenbogaert), *De Kerckelicke Historie, vervat[t]ende verscheiden ghedenckwaardige saecken, in de Christenheit voorgevallen*. 5 delen (Z.p., 1646), V, 77; D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 209, 210.

²⁶ D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 209-215; *Historie van het Leven en Sterven van Heere Johan van Oldenbarnevelt* (Z.p.1658), 260-262 (editie Rotterdam 1670: 438-441); G. Brandt, *Historie van de Rechtspleging gehouden in den jaaren 1618 en 1619 omtrent de drie gevangene Heeren, Mr. Johan van Oldenbarnevelt, Mr. Rombout Hogerbeets, Mr. Hugo de Groot* (Rotterdam 1708), 182-184; J. den Tex, *Oldenbarnevelt*. 5 delen (Haarlem-Groningen 1960-1972), III, 781; ibidem, IV, 414, 654, 655.

plaatsgevonden zonder dat het iemand is opgefallen. In Berkel is er niets over opgetekend en het contra-remonstrantse bestuur van die plaats zal er zeker niet aan hebben meegewerkt. Ook onderzoek in de kerk-graven in de kerk van Berkel aan het einde van de achttiende eeuw bracht niets aan het licht. Het verhaal kreeg vooral geloof doordat is opgetekend dat prins Willem V in 1770 tegen de historicus Hendrik van Wijn, die een graf in de Hofkapel onderzocht, zou hebben gezegd dat hij meende te weten dat Oldenbarnevelts resten naar Berkel waren vervoerd.²⁷ Van Wijn schreef daarover aan de Gelderse archivaris en burgemeester van Arnhem Gerard van Hasselt. Die won daarop echter inlichtingen in Berkel in en kreeg toen van het dorpsbestuur te horen dat bij hun weten noch Oldenbarnevelt noch een van zijn zoons daar was begraven.²⁸

Eind 1949 zijn door de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek opnieuw opgravingen in de hervormde kerk van Berkel gedaan, nadat het koor van de kerk door een storm ernstig beschadigd was.²⁹ Het onderzoek richtte zich nu op twee loden kisten, waarin zich de stoffelijke resten van Oldenbarnevelt en zijn zoon Reinier zouden bevinden. J. Huizinga, hoofd van het instituut voor antropologie van de Utrechtse universiteit deed onderzoek naar de skeletten die in de loden kisten en ook daarbuiten werden gevonden. Gezocht werd uiteraard naar hoofden die los van het lichaam lagen en eveneens naar afwijkingen van het heupgewricht, Oldenbarnevelt liep in zijn laatste jaren immers met een stok. Er werden geen resten aangetroffen die aan Oldenbarnevelt konden worden gerelateerd. Gehinderd door grondwater werden de opgravingen na korte tijd stopgezet. In later jaren ontdekte de amateurhistoricus S.C. Eldering uit Berkel wie in de loden kisten waren begraven en kon volledig worden uitgesloten dat het om vader en zoon Oldenbarnevelt ging.³⁰

Eldering wees er wel op dat de huidige kerk in Berkel voor een groot deel naast de in 1732 afgebroken kerk ligt en het dus niet is uit te sluiten dat er een Oldenbarnevelt buiten de kerkmuren ligt. Maar zonder enige aanwijzing in de bronnen is dit een zeer magere, om niet te zeggen te geringe, basis voor verder onderzoek.

Johan van Oldenbarnevelts graf in Overschie?

Ook in Overschie bij Rotterdam bestond een overlevering dat Oldenbarnevelt daar in de hervormde kerk was begraven. De heerlijkheden Tempel en Rodenrijs waren bezit van Oldenbarnevelt geweest en deze waren gelegen bij Overschie. Daarom bezat hij volgens de overlevering een graf in Overschie. Net als in Berkel werd aan het einde van de negentiende eeuw een onderzoek ingesteld naar de graven in de kerk van Overschie, waar volgens een bewaard gebleven grafboek in 1679 in het koor een zerk met het wapen van Oldenbarnevelt boven een grafkelder zou hebben gelegen.³¹ De beschrijving van het familiewapen komt overeen met dat van de Oldenbarnevelts: een zilveren ankerkruis in een rood veld, met een ijzeren vuurkorf, waaruit rode vlammen opstijgen als helmteken. De naam Johan van Oldenbarnevelt zou op de zerk vermeld zijn. De baljuw van Overschie verklaarde dat ook de onthoofde landsadvocaat in de grafkelder begraven lag. Het eigendom van het graf was daarom bij de herontdekking in 1679 op naam van de toenmalige heer van de heerlijkheid Rodenrijs, bij Overschie, gesteld.³² Diens nazaten vertelden in de negentiende eeuw dat het deksel van de kist van een glas was voorzien en dat het lijk daarin lag met het hoofd in de arm. Volgens een ander verhaal had die kist in zo'n slechte toestand verkeerd dat hij op een onbekend tijdstip door een ander was vervangen.

Ook in Overschie werd echter niets gevonden, zelfs niet de zerk die in de zeventiende eeuw nog aanwezig was geweest. De Vereeniging voor Geschiedenis en Kunst te Rotterdam liet de graafwerkzaamheden verrichten op 6 en 7 november 1882.³³ De grafkelders die werden gevonden werden getekend en in het jaarverslag van de vereniging werd van alle bevindingen verslag uitgebracht. Mogelijk was de Johan van Oldenbarnevelt die vermeld stond op de grafzerk die in 1679 nog aanwezig was een zoon van Reinier van Oldenbarnevelt, die eveneens Johan heette en sinds 1624 tot aan zijn dood in

²⁷ H. van Wijn e.a., *Bijvoegsels en aanmerkingen voor het tiende deel der Vaderlandsche Historie van Jan Wagenaar* (Amsterdam 1793), 103; *Nieuwe Amersfoortsche Courant*, d.d. 3-6-1885, 1, 2. Wijn meende zich het jaar van de opgravingen in de Hofkapel abusievelijk te herinneren als 1763 en had het ook over Willem IV, die al in 1751 overleden was in plaats van over Willem V. Hij schreef aan Van Hasselt dat hij de prins onverwacht trof in de Hofkapel toen hij zelf onder het stof uit een graf kwam: 'Zijne Hoogheid vroeg mij verder of ik iets relatief Oldenbarnevelt hadt gevonden en toen ik dit met neen beantwoorde, gaf mij die Vorst (zonder dat ik egter in de eige woorden kan gehouden zijn) te kennen, dat hij vermeende reden te hebben om te denken, dat het lijk van Oldenbarnevelt uit de Hof-Capel sedert naar Berkel was vervoerd geworden'.

²⁸ J.F.L. Coenen van 's Gravesloot, 'Het familiegraf van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *Nederlandsche Heraut* 1885, 165-174; *Het Vaderland*, d.d. 18-10-1938, 13.

²⁹ *Het Vrije Volk*, d.d. 14-12-1949, 1 en d.d. 5-1-1950, 1; *Trouw*, d.d. 14-12-1949, 1 en d.d. 5-1-1950, 2; *Algemeen Handelsblad*, d.d. 14-12-1949, 8 en d.d. 14-1-1950, 6; *Nieuwe Apeldoornse Courant*, d.d. 14-12-1949, 4 en d.d. 7-1-1950, 6; *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, d.d. 14-12-1949, 2 en d.d. 5-1-1950, 2; *De Gooi- en Eemlander*, d.d. 5-1-1950, 3; *De Tijd*, d.d. 26-1-1950, 3.

³⁰ *Algemeen Dagblad*, d.d. 10-5-1963, 9. Het bleek te gaan om de resten van Barbera Johanna van der Hoeven en haar man Johan Adriaen van Hees. Het graf behoorde sinds 1736 bij de grafkelder die Johan van der Hoeven in 1706 had laten maken. Daarvoor waren de resten van een voorgaande grafkelder uit 1659 geruimd.

³¹ D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 215-218; J. den Tex, *Oldenbarnevelt*. 5 delen (Haarlem-Groningen 1960-1972), IV, 413-414; *Nieuwe Rotterdamsche Courant*, d.d. 1-7-1924, 14.

³² A. Verschoor, 'Het graf van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *Algemeen Nederlandsch Familieblad* IV (1887), 209.

³³ *Jaarverslag Vereeniging voor Geschiedenis en Kunst te Rotterdam*, IV (1882), 3, 4.

1633 in het bezit van de heerlijkheden Berkel, Tempel en Rodenrijs was geweest.

De hervormde kerk van Overschie brandde in 1899 door blikseminslag volledig uit. Ter plaatse is een nieuwe kerk gebouwd die in 1901 gereedkwam. Gezien de beschrijving van verspreid gelegen botten die na de brand zijn opgeruimd, is het zeer onwaarschijnlijk dat er nog veel van de oude grafkelders is overgebleven.³⁴

Johan van Oldenbarnevelts graf in Amersfoort?

John Lothrop Motley, de negentiende-eeuwse biograaf van Oldenbarnevelt, bracht in 1874 het verhaal in omloop dat Oldenbarnevelts gebeente door de familie in het geheim naar zijn geboorteplaats Amersfoort was overgebracht en daar begraven.³⁵ In Amersfoort ontbreekt zelfs elke lokale overlevering over deze gebeurtenis en is nooit een graf van Oldenbarnevelt gevonden. Mogelijk berust dit verhaal dus op een vergissing van de Amerikaanse biograaf.

In 1885 kwamen echter plotseling documenten boven water die toch zouden bewijzen dat het stoffelijk overschot van Oldenbarnevelt naar de Sint-Joriskerk in Amersfoort was overgebracht en daar begraven. J.F.L. Coenen van 's Gravesloot publiceerde toen uit grafboeken van de Sint-Joriskerk in Amersfoort, die hem enkele jaren daarvoor ter beschikking hadden gestaan, over wat hij daarin had kunnen vinden over graven die op naam stonden van de familie Oldenbarnevelt.³⁶ Hij gaf eerst een afschrift van een graf dat op naam van Johan van Oldenbarnevelt had gestaan, maar in 1624 in handen van Joost van Vanevelt (verre familie) was gekomen en in 1648 door diens weduwe aan de kerk was overgedragen. Twee andere graven waren bezit geweest van Johans ouders, Gerrit van Oldenbarnevelt en Deliana van Weede. Het ene werd in 1697 op naam gezet van een zekere Hendrick van Sondten. Het andere was op onbekende datum op naam van Johan van Oldenbarnevelt gesteld. Op verzoek van zijn oude lijfknecht Jan Francken werd dit

graf ingevolge een volmacht gedateerd 10 maart 1651 op 1 mei van datzelfde jaar door het College van Kerkmeesters op naam gesteld van de destijds in leven zijnde nakomelingen van de landsadvocaat. Dit graf was: 'deel Suid-Kerk. Beun XI, Graf X'.³⁷ De nazaten van Johan van Oldenbarnevelt op wier naam het graf werd gesteld waren verdeeld over drie staken van de stamboom. Ten eerste Adriaen van der Mijle, de zoon van Cornelis die getrouwd was geweest met Maria van Oldenbarnevelt (die toen nog leefde, zij overleed in 1657). Ten tweede dezelfde Adriaen van der Mijle als voogd over de nog minderjarige kinderen van Adriaen van Naeltwijck, die getrouwd geweest was met Françoise van Oldenbarnevelt, dochter van Johans zoon Reinier van Oldenbarnevelt. Ten derde Anna van Cats, die gehuwd was geweest met Pieter van Wassenaer, dochter van Theophilus van Cats en Deliana van Brederode, wier ouders waren Reinout van Brederode en Geertruid van Oldenbarnevelt, Johans oudste dochter. Elk staak van de familie werd voor een derde deel eigenaar van het graf. Van Johan van Oldenbarnevelts jongste zoon Willem waren geen nazaten meer in leven. Jan Francken trad op uit naam van de nazaten en op last van de moeder van Adriaen van der Mijle, Maria van Oldenbarnevelt, die niet met name in het grafboek wordt vermeld.

Wanneer het graf precies op naam van Johan van Oldenbarnevelt is gesteld vermeldt het grafboek helaas niet. Oldenbarnevelts ouders werden in 1587 en 1588 begraven in de kapel van Convent van St. Maria Magdalena in Utrecht, hun woonplaats aan het einde van hun leven. Deze kapel werd in 1697 afgebroken.³⁸ De familie heeft het enige graf in de Sint-Joriskerk dat op naam van Johan van Oldenbarnevelt stond ongemoeid gelaten tot 1651. Na 1651 is het graf altijd op naam van dezelfde nazaten van Johan van Oldenbarnevelt blijven staan.

Dat kan betekenen dat het graf nadien om onbekende redenen niet gebruikt is. Maar waarom hebben de nazaten het graf dan in 1651 op hun naam laten zetten? Coenen van 's Gravesloot zag in 1885 maar één mogelijkheid en nadien is zijn hypothese om de zoveel tijd gerecycled, met name in Amersfoort zelf, tot in dit herdenkingsjaar 2019 toe.³⁹ Volgens Coenen van

³⁴ *Algemeen Handelsblad*, d.d. 26-3-1899, 1; *Delftsche Courant*, d.d. 26/27-3-1899, 6; *Rotterdamsch Nieuwsblad*, d.d. 24-3-1899, 2.

³⁵ D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 217; J. den Tex, *Oldenbarnevelt*. 5 delen (Haarlem-Groningen 1960-1972), IV, 414-416.

³⁶ J.F.L. Coenen van 's Gravesloot, 'Het familiegraf van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *Nederlandsche Heraut* 1885, 168-171. De stukken bevinden zich tegenwoordig in: Archief Eemland, 0167, Archief van de Hervormde Gemeente Amersfoort, 1553-1977, inv.nr. 707. Grafboek van de Zuidkerk, 1609-1650 (hierin de wijziging van de tenaamstelling van Gerrit van Oldenbarnevelt op Johan); ibidem, inv.nr. 710. Grafboek van de Zuidkerk, 1650-1792 (hierin de wijziging van de tenaamstelling van Johan van Oldenbarnevelt op zijn drie afstammelingen). Geen informatie over Oldenbarnevelt en zijn familie is te vinden in: Archief Eemland, 0013, Retroacta van de Burgerlijke Stand van te Amersfoort, 1579-1811, inv.nr. 47a. Begravenen in de St.-Joriskerk, 1589-1693.

³⁷ D. Steenbeek, 'Johan van Oldenbarnevelt in Amersfoort begraven? Na 400 jaar nog steeds een mysterie'. In: *Kroniek. Tijdschrift Historisch Amersfoort* 21 (2019), nr. 2, 16, 17. Volgens hem is de exacte locatie van dit graf niet bekend, maar ligt deze vermoedelijk tussen de ingang van de kerk en de toegang tot de huidige kosterswoning aan Zevenhuizen.

³⁸ Utrechts Archief, Utrecht. 708 Archieven, bewaard bij het stadsbestuur van Utrecht, behorend aan de stad ('Bewaarde archieven I') Inventaris. 4. Archieven van kloosters, 1284-1803. 4.3. Vrouwenkloosters. 4.3.09. Convent van St. Maria Magdalena.

³⁹ *Nieuwe Amersfoortsche Courant*, d.d. 3-6-1885, 1, 2; *Het Vaderland*, d.d. 18-10-1938, 13; *Het Vaderland*, d.d. 11-11-1938, 13; *Het Vaderland*, d.d. 22-5-1941, 5 (een overzichtsartikel van de mogelijke begraafplaatsen van Oldenbarnevelt door de historicus A. Hallema).

's Gravesloot en zijn volgelingen hadden de nazaten het graf op hun naam gebracht om in het geheim het stoffelijk overschot van hun beroemde voorvader uit de Hofkapel in Den Haag over te brengen naar het oude familiegraf in zijn geboortestad Amersfoort. En Coenen zelf draafde nog verder door: het was 'zeker' dat bij diezelfde gelegenheid ook de lichaamsresten van Geertruid en Reinier van Oldenbarnevelt uit de Hofkapel waren overgebracht en in het graf in de St. Joriskerk waren bijgezet. Hij had daar geen snipper bewijs voor, maar motiveerde zijn rotsvaste overtuiging door te wijzen op de roerende wijze waarop Oldenbarnevelt zelf zijn lijfknecht bij zijn vrouw en kinderen had aanbevolen in zijn laatste brief aan hen voor zijn executie.⁴⁰ Coenen wees er ook op dat Francken daarna in 1620 was aangesteld tot secretaris en vendumeester in West-Souburg, een heerlijkheid in Zeeland die in het bezit was van Walburg van Marnix, de vrouw van Willem van Oldenbarnevelt. Na de mislukte samenzwering tegen prins Maurits in 1623 vluchtte Willem naar Brussel, ging daar in ballingschap en overleed er in 1634. Hij werd omdat hij zich had bekeerd tot rooms-katholiek begraven in gewijde grond onder het altaar van de Onze-Lieve-Vrouwekerk van Sint-Goriks in Brussel. Deze kerk is afgebroken in 1798, waardoor zijn graf niet meer te vinden zal zijn. Walburg van Marnix bleef gescheiden van haar man in de Republiek wonen. In 1624 werd Francken uit zijn functie in Souburg ontslagen en hij vestigde zich in Amersfoort. Daar was hij onder andere majoor van het stadsgarnizoen en ontvanger van de Statenbelastingen. Aan de herdrukken die tot 1670 verschenen van de in 1648 voor het eerst gedrukte biografie van Oldenbarnevelt leverde hij speciale bijdragen onder eigen naam, met telkens nieuwe herinneringen aan de laatste maanden in gevangenschap van zijn meester. Hij overleed omstreeks 1670 en werd met zijn vrouw begraven in de Sint-Joriskerk in Amersfoort in 'deel Suid-kerk, Beun XVI, Graf V'. Omdat Francken een voorzichtig man was die zich tot op hoge leeftijd met de nagedachtenis van Oldenbarnevelt bezighield, was het volgens Coenen duidelijk. Hij was de geknipte persoon om ervoor zorg te dragen dat het stoffelijk overschot van Johan van Oldenbarnevelt in het grootste geheim vanuit de Hofkapel in Den Haag naar de Sint-Joriskerk in Amersfoort werd overgebracht.

Dat leek allemaal nog eens extra aannemelijk te worden toen C.A. Heunks uit Amersfoort in 1938 een exemplaar van de grafregeling met bijlage publiceerde die, kennelijk uit het bezit van Adriaen van der Mijle, kort daarvoor was opgedoken bij het antiquariaat van Nijhoffs

boekhandel in Den Haag.⁴¹ De bijlage was een kostenrekening van de kerkmeester met een aanvulling in een andere hand, waarschijnlijk die van Jan Francken. In die andere hand staan betalingen opgetekend voor leges aan de kerkmeesters, het 'beleggen van de graffsteede', het schoonmaken van de grafkuil en voor het openen en leegmaken van het graf. De totale kosten van dat alles bedroegen twaalf gulden en twaalf stuivers. Een extra kostenpost was de aanschaf van een zerk voor een bedrag van vijftien gulden. Heunks trok uit dit alles verregaande conclusies. De familienaam Oldenbarnevelt was volgens hem met opzet angstvallig weggelaten (Maria van Oldenbarnevelt staat alleen als moeder van Adriaen van der Mijle vermeld) om alles in het geheim te laten verlopen. Het stoffelijk overschot van Oldenbarnevelt moest volgens Heunks al veel eerder dan in 1651 uit de Hofkapel zijn verwijderd, om een lange nachtelijke reis te vermijden. Hij vermoedde dat het niet lang na de begrafenis in de Hofkapel naar de kerk in Berkel was overgebracht, omdat die plaats binnen enkele uren te bereiken zou zijn geweest. In 1651 zou de lange reis van de lichaamsresten vanuit Berkel naar Amersfoort zijn volbracht. Enig bewijs voor deze veronderstellingen had Heunks niet.

Zo buitelden naar aanleiding van de vondsten over het graf in Amersfoort allerlei speculaties over elkaar heen.⁴² Maar hoe aannemelijk zijn deze zonder enig nader bewijs? Het is niet onmogelijk dat Adriaen van der Mijle en de andere betrokken nazaten van Johan van Oldenbarnevelt in 1651 plannen hadden om het stoffelijk overschot van hun beroemde voorvader naar de Sint-Joriskerk in Amersfoort over te brengen, maar dat dit in het geheim zou zijn uitgevoerd is toch wel uiterst onwaarschijnlijk. Vervoer vanuit de Hofkapel zonder toestemming en in het geheim vanaf het goed bewaakte en afsluitbare Binnenhof is eigenlijk ondenkbaar. Het gerucht dat de resten van Oldenbarnevelt al vroeger naar Berkel waren gebracht wezen we eerder af om dezelfde reden en omdat er in Berkel niets over is opgetekend. Ook in Amersfoort is niets opgeschreven over een latere bijzetting van Oldenbarnevelt. Wellicht zijn er bij de

⁴¹ *Het Vaderland*, d.d. 11-11-1938, 13. De kwitantie bevindt zich tegenwoordig in: Archief Eemland, 0199, Collectie 'Oldenbarneveltiana' te Amersfoort, 1602-1900 (een op dit moment niet-geïndexiseerd archief).

⁴² Zelfs in het naburige Bunschoten werd een zeer onwaarschijnlijk verhaal verteld dat de plaatselijke schout voor een herbegravenis van Oldenbarnevelt in de kerk van Bunschoten had gezorgd, omdat zijn dochter met een zekere Hendrik van Oldenbarnevelt was getrouwd, van wie zelfs geen relatie met de landsadvocaat is vast te stellen. Zie: <https://www.dodenakkers.nl/artikelen-overzicht/begraafplaatsen/begraafplaatsen-in-utrecht/bunschoten-het-graf-van-johan-van-oldenbarnevelt.html>. Jan Weening blaast in zijn roman *Oldenbarnevelt – De laatste reis van de landsadvocaat* (Gorredijk 2019), 188-208 een nieuwe mythe leven in door feit en fictie te vermengen. Oldenbarnevelt en zijn vrouw zouden volgens hem zijn begraven bij twee oude eiken op het landgoed Stoutenburg. Zelfs een werkelijk bestaande oude, maar onbetrouwbare overlevering ter plaatse gaat niet verder dan dat de eiken, genaamd Adam en Eva, zouden zijn geplant ter nagedachtenis aan Oldenbarnevelt.

⁴⁰ J.F.L. Coenen van 's Gravesloot, 'Het familiegraf van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *Nederlandsche Heraut* 1885, 171-174.

familie plannen geweest voor overbrenging, maar is het er niet van gekomen.

Maar het kan ook heel goed zijn dat de nazaten het graf voor hun eigen familie wilden gaan gebruiken.⁴³ Wij hebben al gezien dat het heel gebruikelijk was dat kerkgraven om de zoveel tijd werden geruimd, om plaats te maken voor nieuwe bijzettingen. Jan Francken regelde alles op last van de negenenzestigjarige Maria van Oldenbarnevelt. Het zou kunnen dat zij het gezien haar leeftijd van belang vond dat het graf in Amersfoort niet voor de familie verloren ging, al zou zij zelf zes jaar later in de Grote Kerk in Den Haag worden begraven. Een andere mogelijkheid is dat het kerkbestuur de nazaten aan het bestaan van het verwaarloosde graf heeft herinnerd en ze heeft aangespoord om dit op te knappen. Dat Jan Francken de opdracht kreeg dit te verzorgen hoeft zeker niet te betekenen dat de kwestie iets met de overbrenging van de resten van Johan van Oldenbarnevelt te maken moet hebben. Francken woonde in Amersfoort en bleef na de dood van zijn meester met diens familie in contact staan. Dan is het begrijpelijk dat de nazaten zich tot hem richten wanneer er iets in Amersfoort moet gebeuren met een oud graf uit het bezit van hun beroemde voorvader. Alles bij elkaar genomen moet de conclusie luiden dat de gegevens over dit graf nadat ze in 1885 en later boven water waren gekomen door de diverse auteurs erg geïsoleerd zijn bekeken. Daarom moesten ze volgens hen iets met de overbrenging van de resten van Oldenbarnevelt naar Amersfoort te maken hebben, ook al staat er daarin niets over vermeld. In een groter verband gezien zijn het algemene gegevens over het opknappen van een lang verwaarloosd familiegraf, zeer gebruikelijk in kerken waarin de graven telkens van eigenaar wisselden.

Johan van Oldenbarnevelts graf in de Hofkapel in Den Haag

Keren we nu terug naar het werkelijk bestaande graf van Johan van Oldenbarnevelt in de Hofkapel in Den Haag. Dat graf was niet zijn eigendom toen hij er werd begraven, zo staat duidelijk in de bronnen te lezen. Predikant en schrijver Gillis Dyonisius Jacobus Schotel, de oudste zoon van de bekende Dordtse zeeschilder Johannes Christianus Schotel, publiceerde in zijn boek *Dordrecht* uit 1858 uit de op dat moment onder hem

berustende papieren van het geslacht Van der Mijle diverse gegevens die volgens hem het graf van Oldenbarnevelt in de Hofkapel betroffen, nr. VIII, dat in het bezit was van Cornelis van der Mijle.⁴⁴

Deze VIII Grafstede behoort nu in 't geheel toe d'Here Cornelis van der Myle, here van Dubbeldam, Baccum enz., ende dat by concessie ende overgifte van mr. Adriaen Hogerbeets, doctor in beyde regten ende mr. Dirck Modé, met ordinair in den hove van Utrecht, voor zoo veel haerluyden recht ende gedeelte aengaet, dat sy luyden tot de voors. grafstede syn hebbende, gelycke de voorn. here van der Myle de selve heeren Hogerbeets ende Modé syne neven wederom gecedeert ende overgegeven heeft en de kelder daer in begraven ligt sa. ged. Heer Aelbrecht van Egmond van Nyenborch, in syn leven scholaster ende canoniek van Oud Munster, synen oom, in de S. Pauwels Kerck te Utrecht, ende dat uit verwant ende vrintschap, mitsgaders om gemakkelickheid ende accommodatie enz. Accordeert met het Kerckboeck in root leer gebonden ende staet voorsz. grafstede aldaer fol. XII, verso synde het VIIIe graft. H. van Slichtenhorst.

Op grond van wat de Engelse gezant Dudley Carleton in zijn brieven schrijft over de begrafenis van Oldenbarnevelt moeten we ervan uitgaan dat de grafkelder in de Hofkapel waarin de landsadvocaat werd bijgezet inderdaad op dat moment in het bezit was van Cornelis van der Mijle.⁴⁵ Carleton merkt op: 'His body was after coffined and removed into the chapel of the court, where it was buried that night in a vault belonging to his son-in-law Van der Myle'.⁴⁶

Schotel noemt geen datum van het document dat bij nader onderzoek in eerste instantie Carletons woorden lijkt te weerspreken. Blijkens de inhoud had Van der Mijle het graf bezeten samen met Adriaen Hogerbeets en Dirck Modé, die nu hun deel aan hem overdroegen. In ruil daarvoor kregen zij het graf van een oom van Van der Mijle in de Pauluskerk in Utrecht. Cornelis van der Mijle was geboren in Den Haag in 1579. Hij studeerde letteren in Leiden en voltooide een rechtenstudie in Padua. Na zijn huwelijk met Maria van Oldenbarnevelt zou zijn schoonvader hem geregeld gebruiken als gezant op buitenlandse missies. Verder kreeg hij zitting in de Raad van State en kwam hij als lid van de ridderschap in de vergadering van de Staten van Holland. De jurist Adriaen Hogerbeets was de zoon van de Leidse pensionaris Rombout Hogerbeets, die gelijktijdig met Oldenbarnevelt

⁴³ Nationaal Archief, Den Haag. Familiearchief Van Oldenbarnevelt, inv.nr. 245, d.d. 21-1-1654 en ibidem, Huis Offem, inv.nr. 568, stukken uit volgende jaren tot 1658. Dezelfde nazaten regelden toen de erfenis van diverse belangrijke bezittingen van Johan van Oldenbarnevelt, onder andere zijn huis aan de Kneuterdijk in Den Haag.

⁴⁴ G.D.J. Schotel, *Dordrecht* (Dordrecht 1858), 34.

⁴⁵ R.B. Prud'homme van Reine, *Onthoofdingen in de Hofstad. De val van de Oldenbarnevelts* (Amsterdam-Antwerpen 2019), 161, 162, 169.

⁴⁶ D. Carleton, *Letters from and to Sir Dudley Carleton during his embassy in Holland from January 1615 to December 1620* (Londen 1757), 364.

op het Binnenhof gevangen was genomen en daarna tot levenslange gevangenisstraf op slot Loevestein was veroordeeld.⁴⁷ Adriaens precieze geboortedatum is niet bekend, maar zijn vader is getrouwd in 1591 en hij zal dus een stuk jonger zijn geweest dan Cornelis van der Mijle. Dirck Modé ten slotte, wiens geboortedatum ook onbekend is, trouwde in 1622 met Machtelt Hogerbeets, de oudste dochter van Rombout.⁴⁸ Vanaf dat moment waren Adriaen Hogerbeets en Dirck Modé dus zwagers. Van der Mijle, Hogerbeets en Modé waren omstreeks 1600 te jong om het graf in de Hofkapel in bezit te hebben waarin al in 1601 als eerste Geertruid van Oldenbarnevelt wordt begraven. Van der Mijle zou pas in 1603 met Maria van Oldenbarnevelt trouwen en had in 1601 dus nog geen familierelatie met de Oldenbarnevelts. Cornelis' vader Adriaen van der Mijle, oud-raadsheer in het Hof van Holland en een goede vriend van Oldenbarnevelt, was al overleden in 1590.⁴⁹ Van der Mijle kan dus niet bezitter van de grafkelder in de Hofkapel zijn geweest in het begin van de zeventiende eeuw. Op de datering en herkomst van de door Schotel gepubliceerde akte komen we terug.

Het meest waarschijnlijk is dat het graf in de Hofkapel in de eerste decennia van de zeventiende eeuw in het bezit was van de echtgenoot van Geertruid van Oldenbarnevelt, Reinout van Brederode. Geertruid was op 23 september 1597 getrouwd met Brederode.⁵⁰ Reinout van Brederode was omstreeks 1565 geboren, volgens zijn eigen opgave in Haarlem. Zijn vader Lancelot van Brederode was een bastaardzoon van Reinout III, de elfde heer van Brederode, die tevens heer van Vianen en Ameide was. Brederode voltooide zijn rechtenstudie in Leiden en Padua en werd in de jaren negentig benoemd als de jongste raadsheer in de Hoge Raad van Holland en Zeeland, het hoogste rechtscollège in deze provincies. Geertruid overleed al op 25 juni 1601, volgens overlevering aan vallende ziekte. Een graf in de Hofkapel paste goed bij een raadsheer in de Hoge Raad. Brederode zou mede dankzij zijn schoonvader in 1602 president van de Hoge Raad worden. In 1603 werd hij opgenomen in de ridderschap van Holland en werd hij als zodanig afgevaardigd naar de vergadering van de Staten van Holland.

Brederode is daarna verschillende malen hertrouwd (in 1603, 1612 en 1630) en kan het graf aan Van der Mijle

hebben verkocht.⁵¹ Dat zal dus in of kort na 1603 of 1612 zijn gebeurd. Brederode zou zelf overigens onder een fraai praalgraf worden begraven in 1633 in zijn heerlijkheid Veenhuizen. Het is tot op de dag van vandaag bewaard gebleven, hoewel de oorspronkelijke kerk en de opvolger waar het zich in bevond beide al zijn gesloopt.

Hoe is het verder gegaan met het graf van Oldenbarnevelt in de Hofkapel nadat Cornelis van der Mijle daarin in 1642 is bijgezet? Daarover kon niets meer worden teruggevonden. Wel weten we dat de Hofkapel twee jaar later, in februari 1644, is getroffen door een zware brand begonnen in de voormalige vertrekken van Maria Stuart I, die praktisch alle grafmonumenten in de as legde. Alleen de muren bleven gespaard. De graven onder de grond bleven bestaan, zij zijn immers teruggevonden in de achttiende en negentiende eeuw. Het herstel van de Hofkapel boven de grond was in 1688 aanleiding tot een grote verbouwing. Omdat het gebouw werd uitgebreid richting de Hofvijver werden diverse graven geruimd.⁵² Over de graven kwam bovendien een nieuwe vloer te liggen waardoor zij niet meer zichtbaar waren.⁵³ Dat zal nazaten zeker niet hebben aangemoedigd nog veel langer voor het voortbestaan van graven van voorouders te betalen.

Wie waren omstreeks die tijd de nazaten van Oldenbarnevelt en Van der Mijle die voor het onderhoud van het graf in de Hofkapel verantwoordelijk waren?⁵⁴ Allereerst de kinderen van Reinier van Oldenbarnevelt en Anna Weytsen: Françoise (Jacoba Francina), Johan en Jacob. Hun beide zoons stierven jong, respectievelijk in 1633 en 1639. Françoise trouwde in 1628 in de rooms-katholieke kerk met Adriaen van Naeltwijck, drost van de stad en het graafschap Leerdam en erfmaarschalk van

⁵¹ C. Rogge, 'Reinout van Brederode (1565/1567-1633) en zijn praalgraf in Veenhuizen'. In: *West-Frieslands oud en nieuw* 59 (1992), 117-139. Reinout van Brederode hertrouwde in 1603 met Maria van der Duyn, in 1612 met Anna van Lijnden en in 1630 met Petronella van Hinojosa. Brederode zelf overleed in 1633 in Den Haag, maar werd begraven in Veenhuizen.

⁵² *De Navorscher*, 1870, 41, 42, vermeldt een zerk gevonden in de tuin van het voormalige huis van Constantijn Huygens bij het Mauritshuis van Geertruyt Beelaerts (overleden 1538) en Geertruid van Rotterdam (overleden 1562), zangmeesteres, met onder andere het opschrift: 'Deze twee hebben malkanderen bemint in haar leven en in de doot en zijn zij niet gescheiden'. Verondersteld wordt dat dit een zerk is die na de brand in de Hofkapel in 1644 is verwijderd.

⁵³ D. Smit, 'Historisch Erfgoed. Graven in de hofkapel. Afbraak en behoud op het Haagse Binnenhof'. In: *Groniek. Historisch Tijdschrift* nr. 192 (2011), 203-213, met name 210, 211. Andere literatuur over de geschiedenis van de Hofkapel: J. de Riemer, *Beschrijving van 's-Gravenhage*. 2 delen. (Den Haag 1730-1739), I, 402-413; Ch. Dumas (red.), *Waar Hagenaars kerken. Geschiedenis van de Haagse kerken gebouwd voor 1900* (Den Haag 1983), 57-62; L.J. van der Klooster, 'De Hofkapel'. In: R.J. van Pelt en M.E. Tiethoff-Splietthoff, *Het Binnenhof van grafelijke residentie tot regeringscentrum* (Dieren 1984), 29-40; J. Heijenbroek en G. Steenmeijer, 'Een kwestie van integratie. De gebouwen van het ministerie van Algemene Zaken vanaf circa 1600'. In: H. te Velde en D. Smit (red.), *Van Torente tot Trêveszaal. De geschiedenis van de noordzijde van het Binnenhof* (Den Haag 2011), 233-254, met name 233-239.

⁵⁴ D. van Duyn, 'De nakomelingen van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *De Nederlandsche Leeuw* 85 (1968), 382-414; J.N. Bakhuizen van den Brink, 'Het geboortjaar en het graf van Philips van Marnix van St. Aldegonde'. In: *De Gids* 102 (1938), 326-332.

⁴⁷ P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek*. 10 delen (Leiden 1911-1937), IX, 383-389.

⁴⁸ P.C. Molhuysen, B.L. Meulenbroek, P.P. Witkam, H.J.M. Nellen en C.M. Ridderikhoff (red.), *Briefwisseling van Hugo Grotius*. 17 delen (Den Haag 1928-2001), II, 236.

⁴⁹ H.A.W. van der Vecht, *Cornelis van der Mijle* (Sappemeer 1907), 1-5.

⁵⁰ R.B. Prud'homme van Reine, *Onthoofdingen in de Hofstad. De val van de Oldenbarnevelts* (Amsterdam-Antwerpen 2019), 159-161.

Holland. Nadat Françoise omstreeks 1645 was overleden erfde Adriaen haar titels als heer van den Tempel, Berkel en Rodenrijs. Met haar stierf al de laatste nazaat in mannelijke lijn van Oldenbarnevelt.

De enige zoon van Willem van Oldenbarnevelt en Walburg van Marnix, Pieter, was heel jong overleden.⁵⁵ Walburg was na de vlucht van haar man in 1623 in de Republiek achtergebleven en verklaarde hem vanwege zijn gedrag niet meer als haar echtgenoot te erkennen. Walburg vroeg toen aan de Staten van Holland een woning omdat bij haar huwelijk was vastgelegd dat zij die zou krijgen wanneer haar man eerder zou overlijden en zij geen kinderen hadden. De ballingschap van haar man stond gelijk aan zijn overlijden en kennelijk was haar enige kind toen dus al overleden. Prins Maurits schreef persoonlijk een aanbevelingsbrief bij dit verzoekschrift. Ook in het testament van Willem van Oldenbarnevelt uit 1632 staat nadrukkelijk dat hij geen kinderen had. Zeer waarschijnlijk is Pieter in 1617 of in de jaren onmiddellijk daarna overleden.⁵⁶ Dat wij daar geen schriftelijk bewijs voor hebben is bepaald niet uitzonderlijk, want begraafboeken uit de eerste helft van de zeventiende eeuw zijn van de meeste kerken soms zeer onvolledig en vaak helemaal niet bewaard gebleven. Misschien is Pieter zelfs wel in de Hofkapel begraven!

Na de dood van haar man, van wie ze zoals we weten sinds 1623 gescheiden leefde, hertrouwde Walburg in 1638 met Willem van Dorth, heer van Pesch, Horst en Oolde. Hij was kapitein van de infanterie in het Staatse leger en lid van de ridderschap van Zutphen. Voor zover bekend zou Walburg zich tot haar dood in 1654 niet meer met de familie Oldenbarnevelt bemoeien. Uit het huwelijk van Geertruid van Oldenbarnevelt en Reinout van Brederode werden twee dochters geboren: Elisabeth Adriana (†1677) en Deliana (†1631), die vrouwe werd van Gunterstein en Stoutenburg. Deliana trouwde in 1618

met Theophilus van Cats (†1655), heer van Cats, Maelstede, Simonspolder, Ruyven, Heilo, Oesdom en Ter Coulster. Hij was hoogheemraad van Schieland. Maria van Oldenbarnevelt en Cornelis van der Mijle hadden zes kinderen: Adriaen, Johan, Magdalena, Geertruid, Arent en Cornelia. Behalve Adriaen en Magdalena stierven zij jong. Adriaen van der Mijle (†1664) klom op tot kolonel in het Staatse leger, was gouverneur van Willemstad, hoogheemraad van Delfland en lid van de ridderschap van Holland. Hij trouwde in 1634 met Agatha van Raephorst, een dochter uit het patriciaat, en hertrouwde na haar dood in 1646 met Petronella van Wassenauer, afkomstig uit een tak van het oudste adellijke geslacht in Holland. De nazaten kwamen kortom niet slecht terecht. Maar spoedig was er dus niemand meer over die de naam Oldenbarnevelt droeg en de anderen zullen doorgaans liever niet aan hun omstreden voorvader herinnerd zijn.

Wij hebben Adriaen van der Mijle al in 1652 zien optreden als een van de nazaten die verantwoordelijk was voor het onderhoud van het graf in de Sint-Joriskerk in Amersfoort. Hij deed dat in opdracht van zijn moeder Maria, de jongste dochter van Johan van Oldenbarnevelt. De andere verantwoordelijke nazaten waren toen de minderjarige kinderen van Françoise van Oldenbarnevelt en Adriaen van Naeltwijck, over wie Adriaen van der Mijle de voogdij had en Anna van Cats, dochter van Deliana van Brederode en Theophilus van Cats. Van deze nazaten zal speciaal Adriaen van der Mijle zich ook voor het graf in de Hofkapel verantwoordelijk hebben gevoeld, als dit er toen nog was. Hij was immers in 1652 de enige nog levende mannelijke Van der Mijle. Lang zou de mannelijke lijn van de Van der Mijles na hem niet meer bestaan. Zijn zoon Cornelis stierf omstreeks 1664 en zijn zoon Jan als laatste in 1671, nota bene in een duel met Wilhelm Albrecht graaf von Dohna, een neef van de Oranjes.

Opvallend is dat de moeder van Adriaen van der Mijle, Maria van Oldenbarnevelt, zich na haar dood in 1657 liet begraven in de Grote Kerk in Den Haag.⁵⁷ Haar man Cornelis van der Mijle had zich immers in 1642 nog in het familiegraf in de Hofkapel laten begraven. Dit is een sterke aanwijzing dat het graf in de Hofkapel in 1657 niet meer bruikbaar was. Het kan vol zijn geweest, niet meer bereikbaar na de brand in 1644 of geruimd. Volgens een afschrift van P.C. Bloys van Treslong Prins uit het *Register der waapens gehangen in de Grote ofte St. Jacobskerk in 's Gravenhage zeedert den 11 September 1759 geduurende het*

⁵⁵ R.B. Prud'homme van Reine, *Onthoofdingen in de Hofstad. De val van de Oldenbarnevelts* (Amsterdam-Antwerpen 2019), 167 en 238-248.

⁵⁶ Voor de Amerikaanse geschiedenis is een zekere Pieter van Stoutenburg een interessante figuur, omdat hij een van de ondertekenaars was van de remonstrantie die Pieter Stuyvesant er toe bracht in 1664 Nieuw-Nederland aan de Engelsen over te geven. Zie: <https://www.geni.com/people/Pieter-van-Stoutenburg/6000000008310805342>. Amerikaanse genealogen zijn in Nederlandse bronnen gaan zoeken naar zijn voorouders, zonder enige gegevens te hebben over zijn vader en moeder. Ze zijn uitgekomen bij Pieter van Oldenbarnevelt, omdat zijn vader ook wel Stoutenburg werd genoemd naar de heerlijkheid in Utrecht die in zijn bezit was. Toevallig was Pieter van Oldenbarnevelt in hetzelfde jaar geboren als Pieter van Stoutenburg (al worden ook 1613 en 1618 als zijn geboortjaar opgegeven), maar daarmee houdt elke gelijkenis op. Willem van Oldenbarnevelt wordt in de geschiedenisboeken uit vroeger eeuwen vaak wel Stoutenburg genoemd, maar zelf voerde hij Stoutenburg nooit als zijn achternaam. De naam Stoutenburg kwam als achternaam in Utrecht in die tijd geregeld voor, dus waarom iemand die Oldenbarnevelt als achternaam heeft zonder verder bewijs met Pieter van Stoutenburg vereenzelvigen? Mogelijk alleen omdat de familie Oldenbarnevelt meteen een interessante stamboom oplevert, en de stamboom van een onbekende familie Stoutenburg nog veel extra onderzoek zou vergen. Zonder nadere gegevens over de ouders van Pieter van Stoutenburg is het ook wel erg lastig uit te maken wie zijn voorouders waren.

⁵⁷ Gemeentearchief Den Haag, Notariële Archieven, inv.nr. 116, fo. 278. Testament van Maria van Oldenbarnevelt, d.d. 12-12-1643: 'haere begraeffenis (...) sal geschieden eerlijck ende naer haer qualiteijt, sonder eenig vaniteijt ofte pompe'. Deze wens komt overeen met die van haar ouders in hun testament. In de Haagse Notariële Archieven is in akten van familieleden uit deze tijd niets over het bezit van grafkelders in kerken te vinden. Gegevens daarover zijn alleen op te sporen in bewaarde grafboeken en familiepapieren.

kosterschap van Mr. Godefridus Moll hing in de Grote Kerk tot de Franse tijd haar wapenbord:⁵⁸

Het wapen Van der Mijle gedeeld met Van Oldenbarneveld in ruitvorm en de kwartieren:

1. Oldenbarneveld
2. Van Lockhorst
3. Van Weede
4. Op zilver drie ijzeren smidshamers (2 en 1) 1657.
5. Van Utrecht
6. Op zilver een hoekige roode dwarsbalk, vergezeld in het hoofd van een blauwen barensteel van drie hangers.
7. Op goud een blauwe dwarsbalk.
8. Van der Burch.

In de grafboeken van de Grote Kerk staat Maria's graf niet vermeld, maar we zullen spoedig zien wat de vermoedelijke plaats is.

Blijkens het wapenboek uit 1759 hing in de onmiddellijke nabijheid het wapenbord van Françoise van Oldenbarnevelt, de kleindochter van Johan van Oldenbarnevelt, die getrouwd was met Adriaen van Naeltwijck en omstreeks 1645 overleed.⁵⁹ Blijkens de grafboeken behoorde dit graf, nr. XXIII, oorspronkelijk toe aan de weduwe van Sybrant Jacobsse en haar erfgenamen en was in 1627 de vrouw Jacob Sybrantsse er in begraven.⁶⁰ Daarna was het in handen van de Van Naeltwijcks gekomen. Na de dood van hun ouders erfden dochters Adriana Catharina en Anna Maria van Naeltwijck het graf. Adriana Catharina was eerst getrouwd met Johan Theodoor van Dam en daarna met Jacques de Ferrand heer Du Thil. Anna Maria huwde Boudewijn de Renoy. Uit het laatste huwelijk werd Machtelt van Renoy geboren. Adriana Catharina van Naeltwijck en de ondervoogdij van een zekere Wilhelmina Snoekart staande minderjarige drie kinderen van Machtelt van Renoy verkochten dit familiegraf in 1703 aan Alida Pauw van Nieuwerkerk. Ongetwijfeld zijn toen de laatste resten van degenen die er de vorige decennia in waren bijgezet geruimd. Adriana Catharina van Naeltwijck kende de familie Pauw goed, want in 1675 verkocht zij samen met haar man het landgoed Ockenburgh aan hen.

Dankzij een gelukkig toeval is een aantekening bewaard gebleven dat Cornelis van der Mijle ook graven aankocht in de Grote Kerk en in de Kloosterkerk in Den Haag.⁶¹ Die staat op de omslag die om de bewijzen van eigendom van zijn huis aan de Kneuterdijk zit. Volgens die aantekening zouden de grafpapieren zelf ook in deze

map zitten, maar helaas zijn deze niet in dit archief terug te vinden. De aantekening is echter zeer gedetailleerd over de graven die het betreft. Van der Mijle kocht ze tezamen met zijn huis aan de Kneuterdijk van de vorige eigenaar, de prins van Ligne, aan. In de Grote Kerk nam hij bij akte van 21 december 1617 het '6de graf in de 5de regel op 't choor' over. Er horen rekeningen en kwitanties bij van betalingen door een zekere heer Van Noortwijck uit 1730 en 1739 vanwege onderhoud van het graf. Blijkens de grafboeken van de Grote Kerk is het graf na dat laatste onderhoud in 1742 verkocht aan Philip Jacob graaf van den Boetselaar heer van Asperen. In 1793 werd hetzelfde graf verkocht aan de apotheker Wesselius van Riemsdijk. Uit het feit dat een jong gestorven zoon van Van der Mijle in 1633 in dit graf werd bijgezet, mogen we opmaken dat dit ook het graf van zijn vrouw Maria van Oldenbarnevelt is geweest. Het eigendomsbewijs staat in de grafboeken vermeld:⁶²

Dese VIIIe graffstede behoort nu in het geheel toe, d'heer Cornelis van der Mijle, heere van Dubbeldam, Daccum, etc. Ende dat bij cessione en overgifte van Mr. Adriaen Hogerbeets, Doctor in beijden rechten ende Mr. Dirck [Modé], mede raet ordinaris in den hove van Utrecht, voor soo veel haerluydens recht en de gedeelte aengaet, dat sijl: tot de voorsz. Graffstede syn hebben, gelyck de voorn. here van der Mijle deselve heeren Hogerbeets, en de mede syne neven wederomme gecedeert en de overgegeven heeft, alle syn recht ende gedeelte dat hij heeft in de kelder daerinne begraven leyt sa. heer Aelbrecht van Egmont van Nijenburch, in syn leven Scholaster en de Canonick van Oude munster, synen oom, in Ste Pauwelskercke tot Utrecht. Ende dit uyt verwant en de vrundtschap, mitsgaders om gevouchelicheijt, ende accomodatie, alles volgens de schriftelycke overeencomste tusschen de voorn. respectie heren daer van op den XXIII July 1641 Sti. novo gemaect, ende d'heren Kercmrn op den VIII September daer aen vertoont.

Deze regeling met Hogerbeets en Modé over de overdracht van het graf van Van der Mijles oom in de Pauluskerk in Utrecht aan hen, komt praktisch volledig overeen met de ongedateerde akte van het graf van Van der Mijle die Schotel publiceerde en volgens hem het graf van Oldenbarnevelt in de Hofkapel betrof.⁶³ Van der Mijle kan maar één keer het graf van zijn oom in Utrecht aan Hogerbeets en Modé hebben overgedragen. Nadere bestudering leert dat de tekst van Schotel zeker niet uit een grafboek van de Hofkapel komt, want er staat achter: 'H. van Slichtenhorst'. Dat is Hendrik van Slichtenhorst, rentmeester van de Grote Kerk in de periode 1630 tot

⁵⁸ P.C. Bloys van Treslong Prins, *Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie Zuid-Holland*, IIA (Utrecht 1922), 61.

⁵⁹ Ibidem, 62.

⁶⁰ M.G. Wildeman, *De grafboeken der Groot- of St. Jacobskerk te 's-Gravenhage (1620-1830)* ('s-Hertogenbosch 1898), 152, 153.

⁶¹ Nationaal Archief, Den Haag, Archief Huis Offem, inv.nr. 568.

⁶² M.G. Wildeman, *De grafboeken der Groot- of St. Jacobskerk te 's-Gravenhage (1620-1830)* ('s-Hertogenbosch 1898), 14, 15.

⁶³ Drs. M.M.A. van Veen wees mij op de bijna volledige gelijkkluidendheid van beide teksten.

1647.⁶⁴ Hij zal voor de familie Van der Mijle het afschrift hebben opgesteld dat Schotel heeft opgenomen. Waarom Schotel vervolgens de Grote Kerk en de Hofkapel door de war heeft gehaald is niet duidelijk, misschien is het slordigheid geweest maar nog waarschijnlijker heeft hij voortgebouwd op het feit dat hij wist dat Cornelis Van der Mijle in de Hofkapel was begraven en is hij ervan uitgegaan dat Van der Mijle niet meer dan één graf heeft bezeten. Beide akten betreffen dus Van der Mijles graf in de Grote Kerk, nr. VIII. In 1879 is op grond van de publicatie van Schotel dus ten onrechte naar graf nr. VIII in de Hofkapel gezocht om de begraafplaats van Oldenbarnevelt te vinden.

Het andere graf dat op de omslag staat die om de bewijzen van eigendom van Van der Mijles huis aan de Kneuterdijk zit, bevindt zich in de Kloosterkerk.⁶⁵ Cornelis van der Mijle kocht dat graf in 1617. De aantekening verwijst verder naar een resolutie van de kerkmeesters en een 'nadere aanwijzing van eigendom' van de weduwe Van der Mijle betreffende dit graf, beide uit 1687. Met de weduwe Van der Mijle zal Adriaen van der Mijles tweede vrouw, Petronella van Wassenaer, zijn bedoeld. De grafboeken van de Kloosterkerk beginnen pas in 1636 en vermelden geen graf van een Van der Mijle of een aangetrouwd familielid. We mogen daarom aannemen dat het graf van Cornelis van der Mijle niet meer op naam van Petronella van Wassenaer is gesteld en dat het in of kort na 1687 is verkocht en geruimd.⁶⁶ Toevallig was dit juist ook de tijd waarin de Hofkapel werd verbouwd, waardoor een groot aantal graven moest verdwijnen.

Resumerend mag duidelijk zijn dat uit de geschiedenis van de graven die de Van der Mijles in de beide andere kerken van Den Haag bezaten blijkt dat het uiterst onwaarschijnlijk is dat hun nazaten voor een graf in de Hofkapel in de achttiende eeuw nog lang betaald hebben. Kort voor of na verkoop aan anderen volgde standaard ruiming van het graf. Dat lot zal het graf in de Hofkapel hebben gedeeld met de graven van de Van der Mijles in de Grote Kerk en de Kloosterkerk. Als het graf al niet tijdens de verbouwing na de grote brand in de Hofkapel in 1644 is geruimd. Wie zal nog prijs hebben gesteld op een onbereikbaar graf, dat onder een vloer was verdwenen? De beroemdheid van Johan van Oldenbarnevelt zal daarbij geen enkele rol hebben gespeeld. Instandhouding van een familiegraf was een privékwesitie en omdat geen groot monument of fraai bewerkte zerk het graf markeerde kraaide er geen haan naar wanneer zo'n begraafplaats verdween. De nazaten zullen zorg hebben

gedragen dat een en ander met stille trom gebeurde. Omdat grafboeken van de Hofkapel niet bewaard zijn gebleven en een familiearchief Van der Mijle niet bekend is zijn er geen stukken over de verdere lotgevallen van het graf van Oldenbarnevelt terug te vinden.

De latere pogingen om Johan van Oldenbarnevelts resten te vinden

De eerste serieuze mogelijkheid om de resten van Johan van Oldenbarnevelt in de Hofkapel op te graven kwam in 1770. In de grafkelders van de kerk lagen veel belangrijke figuren uit de Nederlandse geschiedenis. In de late Middeleeuwen was hier een aantal leden van de grafelijke familie bijgezet, onder andere graaf Albrecht van Beieren (1336-1404) en zijn kleindochter Jacoba van Beieren (1401-1436). Ook in de eeuwen daarna vonden nog verschillende vooraanstaande edellieden en ambtenaren hier hun laatste rustplaats. Maar Oldenbarnevelt sprong er zeker uit vanwege zijn welhaast legendarische loopbaan als grondlegger van de Republiek der Verenigde Nederlanden en zijn schokkende onthoofding voor de Ridderzaal, op slechts meters afstand van de Hofkapel. J. Visser, oudheidkundige en landsadvocaat in Holland, stelde een uitvoerig overzicht op van de onderzochte graven, maar vond het graf van Oldenbarnevelt niet en vermeldde er dan ook niets over.⁶⁷ Alle onderzochte graven werden provisorisch afgesloten en weer afgedekt. Een grootscheepse verbouwing van de Hofkapel in diezelfde tijd maakte dat er na 1770 weinig meer restte dat aan het oude godshuis herinnerde.

Deze eerste opgraving zou zijn begonnen op voorstel van prinses Wilhelmina en gestaakt op last van haar echtgenoot stadhouder Willem V, omdat 'een aanzienlijk bewoner van 's-Gravenhage' die er een grafkelder bezat er bezwaar tegen had dat de overblijfselen van zijn voorouders werden aangeroerd'.⁶⁸ Verondersteld is dat het in dit geval gaat om kamerheer Charles August baron von Wulcknitz wiens echtgenote Wilhelmina Henriëtte van der Does (1729-1811) een verre nakomeling was van Oldenbarnevelt. Zij was via haar vader Steven van der Does een kleindochter van Wilhelmina Henriëtte van

⁶⁴ Gemeentearchief Den Haag, 0001-01, Archief Hendrik van Slichtenhorst, rentmeester van de Grote Kerk.

⁶⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Archief Huis Offem, inv.nr. 568.

⁶⁶ J.G. van der Muelen, *De registers der graven in de Kloosterkerk te 's-Gravenhage* (Den Haag 1887).

⁶⁷ J. Visser, 'Beschrijving der grafsteden, lijken en andere overblijfsels, welke ontdekt zijn bij de verbetering der Fransche Kerk te 's-Gravenhage'. In: *Overijsselsche Almanak voor Oudheid en Letteren* 9 (1844), 5-47. Zie verder over de graven in de Hofkapel: A. Frese, *Verzameling van gedenkstukken in Nederland, uit geestelijke, wereldlijke en andere voornaeme gestichten en openlijke plaatsen bijeen vergadert*. 2 delen. (Den Haag 1777-1778), II, 219-243; B.G. van der Hegge Zijnen, *De opgravingen in de voormalige Hofkapel op het Binnenhof te 's-Gravenhage in de jaren 1770 en 1879*. Den Haag 1899.

⁶⁸ Visser, op. cit., 3, 4; D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 218, 219. Willem V had nota bene tegenover Hendrik van Wijn de veronderstelling geuit dat Oldenbarnevelts resten naar Berkel waren overgebracht (zie noot 27).

Reede, op haar beurt een achterkleindochter van Johan van Oldenbarnevelt.⁶⁹ Ook was zij familie van Oldenbarnevelt via haar overgrootvader Steven van der Does (overleden 1694), die in 1675 getrouwd was met Louise Taillefer de Moriac (1640-1718), een dochter van Louis Grimault (1610-1681) en Petronella van Oldenbarnevelt (1605-1683).⁷⁰ Petronella was een dochter van Johans broer Elias van Oldenbarnevelt (1557-1612), die na Johans benoeming tot landsadvocaat in 1586 pensionaris van Rotterdam was geworden. Zij bezat sinds 1681 een graf in de Kloosterkerk in Den Haag, dat in 1741 op naam van een ander familielid werd gezet.⁷¹ Dat zo'n verre nakomeling als Wilhelmina Henriëtte van der Does zich in 1770 zo druk maakte over de eventuele versterking van het graf van haar voorvader lijkt onwaarschijnlijk, al is het niet onmogelijk. Het bewijst echter niet dat zij zeker wist dat Johan van Oldenbarnevelt daar toen nog begraven lag. Het is zelfs onduidelijk of het wel om Oldenbarnevelt ging aangezien slechts van voorouders in het algemeen werd gesproken.

De nog steeds aanwezige graven onder de grond van de vernieuwde Hofkapel bleven tot de fantasie spreken. In 1869 en volgende jaren ontstond na de aankondiging van het voornemen om de Hofkapel af te breken grote belangstelling voor de mogelijkheid om de graven van het Beierse Huis opnieuw te onderzoeken en nogmaals te speuren naar het graf van Oldenbarnevelt, die inmiddels tot de grootste staatslieden van de Republiek werd gerekend. De daadwerkelijke afbraak van de Hofkapel vond plaats in 1879 en bood een laatste kans om de grafkelders aan een nieuw onderzoek te onderwerpen.⁷² De minister van Waterstaat Johannes Tak van Poortvliet gaf Daniël Veegens, griffier van de Tweede Kamer, de leiding over het onderzoek.

Van dat onderzoek bracht Veegens uitvoerig verslag uit.⁷³ Hij kon daarin veel melden over de toestand van de grafkelders van graven en gravinnen van het Beierse Huis en andere graven. Over de grafkelder van Oldenbarnevelt, die hij zeer verlangd had te vinden, moest hij na opening van de vloer ontgoocheld melden:⁷⁴

Maar wat was er nu van Oldenbarnevelts graf? Wat van het vraagstuk of zijn gebeente daarin nog rustte? Vóór ik de kerk binnentrad had ik eenige, hoewel eene zeer flauwe hoop gekoesterd, daaromtrent iets te zullen kunnen ontdekken. Toen ik echter mijn oog liet gaan over den bodem van het schip der kerk, die thans geheel open lag, verdween dat uitzicht ten eenenmale. Ik had mij voorgesteld, dat de grafkelders hier, zooals gewoonlijk, in reeksen gemetseld zouden zijn, zoodat ik het nummer VIII zou kunnen wedervinden. Het was wel niet waarschijnlijk, maar toch mogelijk, dat op den wand van dien kelder, op een later op de kist gespijkerd metalen plaatje eenig opschrift te lezen was. Nu bleek echter, dat de grafkelders zonder eenige regelmaat waren aangelegd; dat die, waarnaar ik zocht, dus niet was aan te wijzen; en dat over 't geheel bij vroegere verbouwingen der kerk of bij het op nieuw bevoeren daarvan ruw was te werk gegaan. De zerken, die de graven bedekt hadden, waren, ofschoon meerendeels van opschriften voorzien, van de grafsteden, waartoe zij behoorden, weggenomen, onder het zand bedolven of opeengestapeld. Overal lagen doodsbeneders en doodshoofden verspreid. Het sprong in het oog, dat al had men geheel dezen doodenakker willen omwoelen, die arbeid vruchteloos zou zijn. Het onderzoek werd dus gesloten; de grafelijke grafkelders werden, nadat de daarin aanwezige overblijfselen zoo goed mogelijk voor verder bederf waren beveiligd, weder toegemetseld; eene dikke zandlaag werd over den bodem der kerk gespreid en al wat daarin verborgen lag, verdween voor goed uit het menschelijk oog.

Achteraf is het triest te moeten constateren dat de griffier op basis van de publicatie van Schotel ten onrechte naar grafkelder nr. VIII zocht, het nummer dat zoals we nu weten op het graf van Van der Mijle in de Grote Kerk betrekking had. Tot zijn blijdschap lukte het Veegens wel minister Tak van Poortvliet over te halen geld uit te trekken voor een gedenksteen die tot op de dag van vandaag herinnert aan de Hofkapel en is aangebracht in het nieuwe gebouw van het ministerie van Waterstaat dat op deze plaats verrees. Waarschijnlijk is zij niet geheel toevallig op dezelfde hoogte geplaatst als waar het schavot van Oldenbarnevelt voor de Ridderzaal had gestaan en ook niet ver van de vergaderzaal van de Staten van Holland, waar de landsadvocaat zo vaak voor zijn werk was geweest. De tekst van de plaquette, die Veegens zelf opstelde, luidt:⁷⁵

De voormalige hofkapel in MDCCCLXXIX verbouwd. In de kelders dezer kapel zijn de grafsteden van Graven en Gravinnen van Holland en werd het lijk van Johan van Oldenbarneveld den XIV Mei MDCCXIX bijgezet.

⁶⁹ Vriendelijke mededeling van dr. mr. L. van Poelgeest uit 2019.

⁷⁰ <https://www.genealogieonline.nl>. Genealogische gegevens over familie Van der Does.

⁷¹ J.G. van der Muelen, *De registers der graven in de Kloosterkerk te 's-Gravenhage* (Den Haag 1887), 116.

⁷² M.M.A. van Veen, *Het grafelijk en stadhoudelijk hof Den Haag. Een overzicht van opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013* (Den Haag 2015), 67-102.

⁷³ D. Veegens, *Verslag omtrent het onderzoek naar het aanwezig zijn van grafsteden of andere historische merkwaardigheden in de voormalige Hofkapel op het 's-Gravenhaagsche Binnenhof*. Den Haag 1879. Veegens was er absoluut van overtuigd dat Oldenbarnevelt in de Hofkapel begraven was en dat zijn resten niet naar elders waren overgebracht. Vergelijk D. Smit, '13 mei 1619. Onthoofding van Oldenbarnevelt'. In: *Geschiedenis Magazine* nr. 3, 54 (2019), 8, 9. Smit schrijft volstrekt ten onrechte dat Veegens meende dat Oldenbarnevelts resten door familieleden uit de Hofkapel zijn meegenomen en elders in het land zijn begraven.

⁷⁴ D. Veegens, 'Oldenbarnevelts graf'. In: *De Gids* 48, deel I (1884), 201-223, met name 221-222.

⁷⁵ Nationaal Archief, Den Haag, Collectie D.J. Veegens, inv.nr. 52. Correspondentie over de precieze tekst van de plaquette en het manuscript van Veegens' artikel over de opgravingen in de Hofkapel in 1879.

Daarna verdwenen de graven van de Hofkapel voor lange tijd uit het nieuws, al zou bij elke Oldenbarnevelt-herdenking de vraag waar zich zijn graf bevond opnieuw worden gesteld. Vanaf 1958 vroeg J.R. Krudop van Ruwiell in een later gepubliceerde lezing voor diverse historische genootschappen aandacht voor het lot van zeventien grafzerken uit de Hofkapel, die in slechte omstandigheden in de toenmalige fietsenkelder van het ministerie van Binnenlandse Zaken onder de Ridderzaal lagen.⁷⁶ Andere bevonden zich op dat moment onder een houten vloer in een archiefkamer van het ministerie van Waterstaat. E.C.M. Prins publiceerde in 1960 een lijst met namen van personen die volgens diverse bronnen in de Hofkapel waren begraven.⁷⁷ Hij kwam tot een totaal van achtenveertig, al waren daar diverse mensen bij van wie het twijfelachtig was dat zij daar werkelijk lagen. Tijdens de behandeling van de begroting van het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen in de Eerste Kamer in 1960 bepleitte J.W. van Hulst van de CHU de resten van de Hofkapel te restaureren en in te richten als mausoleum voor de stoffelijke resten van de graven en gravinnen van Holland. Staatssecretaris Y. Scholten antwoordde dat er geen graven en gravinnen van het Hollandse of Henegouwse Huis begraven lagen, maar van het Beierse Huis. Er waren juist plannen om de graven en gravinnen van het Hollandse Huis, die in de jaren daarvoor waren opgegraven in Rijnsburg, aldaar in een mausoleum te herbegraven.

De grafzerken uit de Hofkapel zouden in de jaren zeventig een goede plaats krijgen in de gerestaureerde kelder van de Ridderzaal, waar het publiek zich vanaf die tijd voor rondleidingen verzamelde. Maar voor de resten van de Hofkapel zelf zou pas weer interesse ontstaan in de aanloop naar de grote restauratie van de gebouwen rond het Binnenhof die gepland staat te beginnen in 2020. De herdenking van Oldenbarnevelt in 2019 levert een grote bijdrage aan die herlevende belangstelling, want het idee dat de botten van de onthoofde landsadvocaat kunnen worden gevonden en plechtig herbegraven spreekt velen tot de verbeelding. Een voortreffelijk overzicht van de opgravingen en waarnemingen betreffende de Hofkapel tussen 1770 en 2013 biedt het boek van archeologe M.M.A. van Veen over het grafelijke en stadhoudelijk hof Den Haag, een uitgave van de Afdeling Archeologie & Natuur en Milieueducatie Dienst Stadsbeheer gemeente Den Haag.⁷⁸ Net als Prins geeft Van Veen een lijst met ruim veertig namen van personen

die in de Hofkapel zijn begraven.⁷⁹ Zij schrijft nadrukkelijk dat deze lijst verre van compleet is en bron voor discussie. Op grond daarvan mag worden aangenomen dat in de loop der eeuwen honderden bijzettingen in de Hofkapel hebben plaatsgevonden. Vanaf het einde van de veertiende eeuw werden er vooral leden van de grafelijke familie, van het Beierse Huis, begraven. In de vijftiende en zestiende eeuw kwamen daar graven voor dekens en kanunniken van het kapittel van de Hofkapel bij. Vanaf het einde van de vijftiende eeuw tot de brand in 1644 werden er ook leden van de grafelijke instituties en de Hollandse adel bijgezet. Na de brand in 1644 werd de Hofkapel in gebruik genomen door de Waalse gemeente en zijn naar het lijkt alleen nog Waalse predikanten en hun verwanten er begraven. In 1785 heeft voor zover bekend de laatste begrafenis in de Hofkapel plaatsgevonden.

Conclusie

Resteert er nog iets van Johan van Oldenbarnevelt?

Het lijkt op basis van de geraadpleegde bronnen zeer onwaarschijnlijk dat er nog iets van de resten van Oldenbarnevelt of zijn familieleden is overgebleven. Maar zonder een document dat de ruiming van het familiegraf aantoont valt ook niet uit te sluiten dat dankzij modern DNA-onderzoek bij een volledige opgraving van de grafkelders van de Hofkapel resten van hen kunnen worden getraceerd. Een duidelijke aanwijzing op welke plaats te beginnen om Johan van Oldenbarnevelt te vinden ontbreekt en zal eventueel onderzoek dus uiterst lastig maken. Te meer daar ook zijn zoon Reinier in hetzelfde graf is bijgezet en deze ook onthoofd is.

Voor DNA-onderzoek zijn enkele nadere gegevens over Oldenbarnevelt noodzakelijk. Allereerst zijn woonplaatsen: 1547-1563: Amersfoort. 1563-1566: Den Haag. 1566-1567: Leuven. 1567-1568: Bourges. 1567-1568: Keulen. 1568-1569: Heidelberg. 1569-1570: Padua. 1570: Amersfoort. 1570-1577: Delft. 1577-1589: Rotterdam. 1589-1619: Den Haag.

Voorts gegevens over zijn fysieke toestand. Tot aan de sluiting van het Twaalfjarig Bestand in 1612 was Johan van Oldenbarnevelt slechts zelden ziek geweest.⁸⁰ In oktober 1591 was hij een week uit de vergaderingen van de Staten-Generaal weggebleven vanwege een darmaandoe-

⁷⁶ J.R. Krudop van Ruwiell, 'De opgravingen in de voormalige St. Maria kapel ten Hove'. In: *De Nederlandsche Leeuw* LXXVII (1960), 158-170; J.R. Krudop van Ruwiell, *De voormalige St. Maria kapel ten Hove op het Binnenhof te 's-Gravenhage* 1250-1877. Amsterdam 1960.

⁷⁷ E.C.M. Prins, 'De grafzerken uit de voormalige Hofkapel te 's-Gravenhage'. In: *De Nederlandsche Leeuw* (1960), 453-463.

⁷⁸ M.M.A. van Veen, *Het grafelijk en stadhoudelijk hof Den Haag. Een overzicht van opgravingen en waarnemingen van 1770 tot en met 2013* (Den Haag 2015), 67-102.

⁷⁹ Ibidem, 98-102.

⁸⁰ J. den Tex, *Oldenbarnevelt*. 5 delen (Haarlem-Groningen 1960-1972), iv, 96-104.

ning, die ook een nier- of galsteenkoeliek geweest kan zijn. In maart 1603 was hij ook een week absent vanwege een ziekte van voorbijgaande aard. In mei 1609 was hij een week ziek en in augustus en september van datzelfde jaar meer dan twee weken. Vanaf dat moment leek het erop dat hij zich telkens goed voelde in tijden dat het erop aankwam en slecht wanneer een crisis voorbij was en de teugels konden worden gevierd. Nadat de eerste problemen rond Gulik en Kleef waren opgelost, in oktober 1610, werd Oldenbarnevelt ernstig ziek en lag hij geregeld op bed. Hij leed aan een vorm van malaria, waarschijnlijk malaria tertiana (derdedaagse koorts), gecompliceerd door jicht. Op koortsvrije dagen kon hij zich wel met staatszaken bemoeien en de Staten van Holland vergaderden in deze periode daarom geregeld bij hem thuis. In november zag de Engelse gezant Ralph Winwood dat de landsadvocaat ernstig verzwakt en vermagerd was. Het spreken ging moeilijk en deed hem pijn. Een andere bron spreekt van de vrees dat Oldenbarnevelt waterzucht kreeg, mogelijk als gevolg van onvoldoende werking van het hart na herhaalde aanvallen van hoge koorts.

In het nieuwe jaar, 1611, ging het langzamerhand beter, maar de koortsaanvallen bleven terugkeren. Vanaf mei was hij meestal weer aanwezig in de vergaderingen van de Staten van Holland. Een maand verlof in zijn geboortestad Amersfoort in het voorjaar deed hem goed. Op 25 juli 1611 woonde hij na een absentie van elf maanden weer een vergadering van de Staten-Generaal bij. In februari 1613 maakte Oldenbarnevelt een ongelukkige val bij een bezoek aan het huis Westcamp ten oosten van Loosduinen bij Den Haag, dat hij van de Engelse gezant Noel de Caron wilde kopen. Hij was toen twee weken ziek, zonder dat precies bekend is wat hem mankeerde. In diezelfde tijd gingen er geruchten dat hij leed aan blaasstenen. In maart 1616 liep hij tijdens een huwelijksfeest hoge koorts op, mogelijk door griep. Vanaf 1617, het jaar waarin hij zeventig werd, namen zijn gezondheidsklachten in ernst toe. Hij liep trappen niet zo gemakkelijk meer op, wat hij zelf weet aan 'mijne swackheijt ende ouderdom'. Waarschijnlijk had hij last van zijn hart en had hij een vorm van reumatiek, mogelijk ouderdomsartrose die het heupgewricht aantast. In ieder geval is bekend dat hij vanaf eind 1617 met een stok liep en wekenlang voornamelijk thuis zat. In maart 1618 was hij opnieuw zo ziek dat hij niet aanwezig was in de Statenvergaderingen. De volgende maanden ging het weer wat beter, maar hij bleef zo min mogelijk lopen en gebruikte daarbij altijd zijn stok.

Ten slotte is het van belang te bekijken of er nog levende nabestaanden zijn. Eens te meer daar in de media de afgelopen tijd geregeld twee dames Els en Anke van Oldenbarneveld optreden, die pleiten voor opgraving van hun voorvader en zich bereid verklaren DNA af te staan om zijn stoffelijke resten op te sporen.⁸¹ De media vermelden het doorgaans niet duidelijk, maar hun volledige achternaam luidt: Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingham. Tussen de familie Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingham en Oldenbarnevelt bestaat enige relatie, maar geen bloedverwantschap. Hetzelfde geldt overigens voor de familie Raedt van Oldenbarnevelt.⁸² Voor DNA-onderzoek zijn nazaten uit deze families dus niet bruikbaar.

In mannelijke lijn stierf de familie al uit in 1639, met het overlijden van Reinier van Oldenbarnevelts jongste zoon Jacob. In afwisselend vrouwelijke en mannelijke lijn zijn tot op heden nazaten te traceren van Cornelis van der Mijle en Maria van Oldenbarnevelt. Het televisieprogramma *Verre Verwanten* wijdde op 11 januari 2006 een uitzending aan de afstammingsreeks van marketing director Charlotte Buiskool (geboren 1970).⁸³

Haar afstammingsreeks is in het kort: Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) getrouwd met Maria van Utrecht - Maria van Oldenbarnevelt (1582-1657) getrouwd met Cornelis van der Mijle - Adriaen van der Mijle (gestorven 1664) getrouwd met Petronella van Wassenaer - Clara Elisabeth van der Mijle (1652-1709) getrouwd met Frederik Hendrik van Reede - Wilhelmina Henriëtte van Reede (overleden 1716) getrouwd met Wigbold van der Does⁸⁴ - Adriana Petronella van der Does (1703-1770) getrouwd met Willem Adriaan des H.R. Rijksgraaf van Nassau - Wigbold Adriaan, des H.R. Rijksgraaf van Nassau (1729-1797) getrouwd met Hester van Foreest - Adriana Petronella des H.R. Rijksgravin van Nassau (1757-1789) getrouwd met Jhr. Joachim Ernst Mulert tot de Leemcule - Willem Jan baron Mulert tot de Leemcule (1782-1857) getrouwd met Margaretha Jacoba Constantia Stierling - Anna Jacoba Adriana barones Mulert tot de Leemcule (1815-1891)

⁸¹ <https://www.ad.nl/den-haag/nazaten-johan-van-oldenbarnevelt-willen-duidelijkheid-over-staatsman-a51e2743/>; <https://www.rtvutrecht.nl/nieuws/1827624/nazaten-willen-graf-voor-johan-van-oldenbarnevelt.html>.

⁸² J. den Tex, *Oldenbarnevelt*. 5 delen (Haarlem-Groningen 1960-1972), V, 37; W. Wijnaendts van Resandt, 'De afstamming van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 22 (1968), 160-180, met name 171-176; H.J.Ph.G. Kaajan, *Inventaris van het archief van de familie Van Oldenbarnevelt*, (1449) 1510-1705 (Den Haag 1987), 27. Stamvader van de familie Van Oldenbarnevelt genaamd Witte Tullingham was Aert Bartholomeus Rijksz., die later Rijck Aertsz. van Oldenbarnevelt werd genoemd. Hij ontleende zijn toenaam aan de moeder van zijn aangetrouwde tante. De roem van Johan van Oldenbarnevelt zal ertoe hebben bijgedragen dat hij deze naam aannam. Zie: Wijnaendts van Resandt, op.cit., 171-176.

⁸³ http://archief.ntr.nl/verreverenwanten/afleveringen/serie_2/verre_verwanten_van_herman_finkers_en_charlotte_buiskool/1709.html.

⁸⁴ Hij was heer van Offem, vandaar dat in Nationaal Archief, Den Haag, Huis Offem nog enige stukken betreffende de familie Van der Mijle worden bewaard.

getrouwd met Hendrik Joan Lulofs - Arnold Constantijn Lulofs (1837-1906) getrouwd met Louise Mathilde Charlotte Josephine Snabilié - Josephine Antoinette Lulofs (1872-1945) getrouwd met Jacob Dirk van der Sluijs Veer - Josephine Agatha Louise van der Sluijs Veer (1903-1993) getrouwd met Eggo Jan Buiskool - Jacob Dirk Buiskool (geboren 1939) getrouwd met M.C. Vrind - Charlotte Buiskool (geboren 1970).

Met behulp van genealogische artikelen zullen ook andere nazaten in afwisselend vrouwelijke en mannelijke lijn op te sporen zijn.⁸⁵ Mogelijk kunnen genealogen nog nazaten opsporen van de broer van Johan van Oldenbarnevelts vader, Nicolaes (geboren 1515), de broer van zijn grootvader Reinier (1490-1530) genaamd Gerrit (geboren 1490) of een onbekende broer van zijn overgrootvader Nicolaes (1458-1526). Gedrukte stambomen van hen zijn er niet, dus alleen uiterst tijdrovend genealogisch onderzoek zou op dit punt hulp kunnen bieden. De kans op onbetrouwbare gegevens in de bronnen en bastaardkinderen is omstreeks 1500 groot.⁸⁶

⁸⁵ De belangrijkste genealogische artikelen betreffende de familie Oldenbarnevelt zijn: Vries, W. de, 'Bijdrage tot een genealogie Van Oldenbarnevelt'. In: *De Nederlandsche Leeuw* 58 (1940), 324-347 (met aanvulling in: *ibidem*, 59 (1941), 264-265); D. van Duyn, 'De nakomelingen van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *De Nederlandsche Leeuw* 85 (1968), 382-414; W. Wijnaendts van Resandt, 'De afstamming van Johan van Oldenbarnevelt'. In: *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 22 (1968), 160-180.

⁸⁶ De familie Van Oldenbarneveld genaamd Witte Tullingh zou volgens een onbetrouwbare stamboom op internet afstammen van de zoon van Gerrit van Oldenbarnevelt (geboren 1490) Aert, die werd geboren in 1510. Zie: <https://www.genealogieonline.nl/west-europese-adel/l236719.php>.

4 Advies fysisch antropologisch onderzoek stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt

Liesbeth Smits

De onderzoeksvraag ten aanzien van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt is gericht op de identificatiemogelijkheden. Zijn de biologische gegevens over zijn leven, gezondheid en leeftijd bij overlijden te verbinden met specifieke skeletresten in de grafkelder van de Hofkapel?

Hier worden de fysisch antropologische onderzoeksmogelijkheden besproken en de haalbaarheid van een succesvolle identificatie ingeschat. Ook wordt in gegaan op de conservering, de mate van verstoring en daaruit volgende incompleetheid van het botmateriaal, en de fasering in het plan van aanpak.

1. Geslacht

Bij het aantreffen van een skelet wordt het geslacht bepaald aan de morfologie van de schedel en het bekken. Dit is de eerste stap in het onderzoek en goed uitvoerbaar aan de hand van skeletmateriaal. De betrouwbaarheid bedraagt 95% bij een compleet skelet.

1.1 Schedel

De methode om op basis van de schedel het geslacht te bepalen is gebaseerd op vijftien morfologische kenmerken. Mannelijke individuen worden onderscheiden door een grotere robuustheid, spieraanhechtingsplaatsen die meer gemarkeerd zijn dan bij vrouwen, maar ook vorm en grootte kenmerken. Deze kenmerken geven tezamen een sexualisatiegraad die volgens standaardmethoden wordt berekend.⁸⁷

1.2 Bekken

Op het bekken zijn tien kenmerken te beoordelen. Aangezien het bekken uit spongieus bot bestaat is dit vaker beschadigd en/of incompleet en bestaat de kans dat niet alle kenmerken bestudeerd kunnen worden. De sexualisatiegraad wordt op dezelfde wijze berekend als bij de schedel.

1.3 Conclusie

Bij het aantreffen van complete resten is de betrouwbaarheid 95%. Afhankelijk van het aantal kenmerken en hun expressie (meer of minder mannelijk volgens diverse stadia) kunnen de resultaten beschreven worden als 'man', 'waarschijnlijk man' of 'mogelijk man'.

2. Leeftijd

Johan van Oldenbarnevelts leeftijd bij overlijden is bekend, namelijk 71 jaar. De leeftijdsschatting op basis van het skelet bij ouderen van boven de ca. vijftig jaar is een van de moeilijkste aspecten van het fysisch antropologisch onderzoek. Het tempo van veroudering is namelijk niet voor ieder persoon gelijk. Het wordt beïnvloed door genetische factoren, levenswijze, ziekten en andere factoren. Daarom wordt gesproken over biologische leeftijd (skeletleeftijd) in plaats van chronologische leeftijd (kalenderleeftijd). De toepassing van diverse methoden geeft de beste resultaten, al zal er altijd sprake zijn van een zogenaamd leeftijdsinterval. De grootte van dat interval is afhankelijk van de compleetheid van het skelet en dus de onderzoeksmogelijkheden.

2.1 De complexe methode

De complexe methode maakt gebruik van vier kenmerken, namelijk de interne schedelnaadsluiting, de degeneratie van het schaambeengewricht (symphyse os pubis) en de botstructuur van de gewrichten van de heup en de bovenarm (spongieus botweefsel van de proximale femur en humerus).⁸⁸

2.2 Degeneratie bekkengewricht (auricularis oppervlak ilium)

Het zogenaamde oorvormig gewrichtsvlak tussen het darmbeen (ilium) en het heiligbeen (sacrum) slijt gedurende het leven. De fasering hierin geeft een aanvullende informatie over de leeftijd bij overlijden.⁸⁹

⁸⁷ AEA 1979.

⁸⁸ AEA 1979.

⁸⁹ Lovejoy e.a. 1985.

2.3 Buitennaden schedel

De sluiting van de schedelnaden aan de buitenzijde is minder betrouwbaar maar kan tevens gebruikt worden als aanvulling.⁹⁰

2.4 Tand cementum chronologie

Deze methode is gebaseerd op de vorming van cementlijnen aan de buitenzijde van de wortels van het gebit. In principe wordt per jaar één lijn gevormd. Door deze te tellen wordt de leeftijd bij overlijden onderzocht met inbegrip van de vorming van het betreffende gebits-element.⁹¹ In het geval van Oldenbarnevelt is het de vraag of de onderkaak nog aanwezig is, gezien de waarschijnlijke verstoring van de graven in de grafkelder. Verder is het mogelijk dat gezien zijn leeftijd geen bruikbare elementen aanwezig zijn.

2.5 Conclusie

Het leeftijdsinterval is afhankelijk van de toepassing van de hoeveelheid methoden en kan ruimer of nauwer zijn, maar de betrouwbaarheid wordt algemeen geschat op 80%. Ook zouden de resultaten van de diverse methoden overeen moeten komen en in het geval van Johan van Oldenbarnevelt zouden bijvoorbeeld alle schedelnaden intern en extern gesloten, dan wel bijna gesloten, moeten zijn en de degeneratie van de gewrichten aanzienlijk. De botstructuur in de gewrichtskoppen zou waarschijnlijk zeer grofmazig zijn door het botverlies dat in de loop van het leven ontstaat.

3 Lengte

De lichaamslengte kan een aanvulling zijn in het gehele proces van identificatie. Een vereiste is wel dat de gegevens hierover bekend zijn.

3.1 Lichaamslengte in situ

Deze wordt opgemeten in het veld, maar is alleen bruikbaar indien de beenderen niet verstoord zijn, dus in anatomisch verband liggen (wat in het geval van Oldenbarnevelt uiterst onwaarschijnlijk is). Daarna volgt een vergelijking met de beschikbare informatie over zijn lichaamslengte tijdens het leven.

3.2 Per botstuk

Per botstuk (pijpbeenderen) worden metingen verricht en door middel van standaardformules de levende lichaamslengte berekend, rekening houdend met de krimpfactor boven een bepaalde leeftijd. Deze berekeningen zijn statistisch en hebben een standaardafwijking. De standaardafwijking is kleiner voor het botten uit de benen (*Femur* met *Tibia*).⁹²

3.3 Conclusie betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid is afhankelijk van de compleetheid van het graf en het skelet en de eventueel beschikbare informatie over de lichaamslengte van Johan van Oldenbarnevelt tijdens zijn laatste levensfase.

4 Gezondheid

4.1 Archief gegevens t.a.v. lichamelijk kwalen en mogelijkheden fysisch antropologisch onderzoek aan skelet.

De resultaten van het archiefonderzoek ten aanzien van de gezondheid van Oldenbarnevelt geven goede aanwijzingen voor het onderzoek, omdat deze kwalen ook op het skelet tot uiting komen in specifieke botveranderingen die hiermee zijn geassocieerd.

⁹⁰ Rösing 1979

⁹¹ Colard e.a. 2015.

⁹² Trotter & Gleaser 1952, 1958.

4.2 Calcificaties: nierstenen, galstenen, blaasstenen

Volgens de overgeleverde bronnen leed Oldenbarnevelt aan diverse kwalen. De conservering in grafkelders is veelal zeer gunstig. Daardoor kunnen nierstenen, galstenen, blaasstenen bewaard zijn gebleven. Voorwaarde is echter dat zij geassocieerd zijn met de beenderen van Oldenbarnevelt. De eerdere verstoringen van de grafkelder bieden weinig hoop op een ongestoorde positie van dergelijke weefselcalcificaties. Mochten de beenderen van Oldenbarnevelt geïdentificeerd worden door middel van alle biologische kenmerken dan vormt de aanwezigheid van deze stenen in de directe nabijheid een versterking van het argument dat de beenderen inderdaad van Oldenbarnevelt zijn.

4.3 Reuma

Reumatische aandoeningen komen tot uiting in gewrichtsontstekingen met pathologische botveranderingen zoals porositeit, botknobbeltjes of *osteofyten* langs de gewrichtsmarges.

4.4 Jicht

De gevolgen van jicht zijn voornamelijk zichtbaar in de perifere delen van het skelet, met name de voeten en de tenen. Vooral het middenvoetsbeentje (*metatarsale*) van de grote teen is een zogenaamde pre-dilectie plaats. Bij archeologisch skeletmateriaal blijkt echter vaak dat de kleine botjes van het hand- en voetskelet verspreid raken. Door de eventuele verstoring zal die kans groot zijn.

4.5 Arthrose

De slijtage van het heupgewricht komt veel voor bij ouderen, zo ook bij Oldenbarnevelt. De botveranderingen zullen duidelijk te onderscheiden zijn, zowel op het kogelgewricht van het bovenbeen als aan de heup kom, het articulerende deel in het darmbeen. Porositeit, randvorming en *eburnatie* of polijsting zijn te verwachten op deze plaats.

4.6 Conclusie

De pathologische botveranderingen die te verwachten zijn op basis van het archiefonderzoek kunnen goed traceerbaar zijn op het skeletmateriaal en kunnen een aanwijzingen zijn bij het identificatieproces.

5 Doodsoorzaak – peri-mortem trauma

De doodsoorzaak is bekend. Te verwachten is een ongenezen (afwezigheid van heling of herstel van botweefsel) trauma aan de halswervels (*cervicale* wervels). Een zwaardverwonding is goed herkenbaar aan de gladde snijvlakken op het bot. Dergelijke verwondingen zijn bekend uit onderzoek en de diagnose zal geen problemen geven.

5.1 Conclusie ten aanzien van Johan van Oldenbarnevelt

Indien deze verwonding aangetroffen wordt bij een mannelijk skelet van ongeveer de leeftijd van Johan van Oldenbarnevelt, dan geeft dit grote zekerheid over de identiteit. De zoon, die tevens onthoofd is, zal een jonger skelet hebben, zonder de pathologische aandoeningen die zijn vader moet hebben gehad.

6 Superimpositie schedel-gezicht

Bij superimpositie wordt een afbeelding bovenop een reeds bestaande afbeelding geplaatst, zoals een gezicht op een foto. Hiervoor is een betrouwbare afbeelding van gezicht noodzakelijk, waarvoor hij heeft geposeerd. Aangezien Oldenbarnevelt een baard had, zullen de kenmerken van de onderkaak niet bruikbaar zijn bij een vergelijking. Ook is de datum van het schilderij van belang.

7 Identificatie: invloed van mate van conservering en compleetheid

Zoals uit het bovenstaande blijkt maakt de mate van conservering en compleetheid veel uit voor de toepassing van de diverse methoden. Bij incompleet materiaal is de schedel het belangrijkste onderdeel. Hieraan kunnen het geslacht en de leeftijd worden bepaald. Tevens kunnen schedelkenmerken vergeleken worden met oude afbeeldingen van het gezicht. In afwezigheid van andere botten zoals de halswervels zou verder alleen DNA-analyse uitkomst kunnen geven.

8 Fasering en selectie

1. Voor het onderscheid tussen Johan van Oldenbarnevelt en overige begravenen: alle menselijke resten inventariseren en indelen qua geslacht en leeftijd: basisonderzoek.
2. Onderscheid Johan van Oldenbarnevelt met oudere mannen tussen ca. 50 en 80 jaar: pathologie, peri-mortem trauma: aanvullend onderzoek.
3. Onderscheid Johan van Oldenbarnevelt met zoon: leeftijd en pathologie.
4. Superimpositie schedel-gezicht bij meest belovend skelet.
5. DNA-onderzoek meest belovend skelet.
6. Toekomst: onderzoek, conservering en deponering (of herbegraving) van kwetsbaar vondstmateriaal (loden en houten kisten, textiel, kledingaccessoires zoals knoopjes of gespen, haar, hersenweefsel etc.).

9 Conclusie en samenvatting

De slagingskans op basis van biologische eigenschappen (geslacht, leeftijd, pathologie, peri-mortem trauma) in samenhang met DNA-analyse is zeer groot indien het gehele skelet aanwezig is.

10 Referenties

- Arbeitsgruppe Europäischer Anthropologen**, 1979. Empfehlungen für die Alters- und Geschlechtsdiagnose am Skelett, *Homo* 30, Anhang, 1-30.
- Colard, T.; Bertrand, B.; Naji, S.; Delannoy, Y.; Bécart, A.** (2015). "Toward the adoption of cementochronology in forensic context", *International Journal of Legal Medicine*.
- Lovejoy, C.O., R.S. Meindl, T.R. Pryzbeck en R.P. Mensforth**, 1985. Chronological metamorphosis of the auricular surface of the ilium: a new method for the determination of adult skeletal age at death, *American Journal of Physical Anthropology* 68, 15-28.
- Rösing, F.W.**, 1977. Methoden und Aussagemöglichkeiten der anthropologischen Leichenbrandbearbeitung, *Archäologie und Naturwissenschaften* 1, 53-80.
- Trotter, M., G.C. Gleser**, 1952. Estimation of stature from long bones of American whites and negroes. *American Journal of Physical Anthropology* 10, 463-514.
- Trotter, M., G.C. Gleser**, 1958. A re-evaluation of estimation of stature based on measurements taken during life and of long bones after death. *American Journal of Physical Anthropology* 16, 79-123.

5 Advies DNA-onderzoek voor identificatie skeletresten Johan van Oldenbarnevelt, Hofkapel, Den Haag

Eveline Altena

1 Inleiding

Dit advies maakt onderdeel uit van een inventariserend onderzoek naar de mogelijkheden tot lokalisering en identificatie van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt (JvO). In 1619 werd JvO, landsadvocaat van de Staten van Holland en West-Friesland en raadspensionaris, op 71-jarige leeftijd geëxecuteerd op het Binnenhof en op sobere wijze bijgezet in de Hofkapel in een familiegraf. Er gaan echter ook geruchten rond dat zijn resten later door zijn familie zijn weggehaald uit het graf op het Binnenhof en elders zijn bijgezet. Daarnaast is het niet zeker of het graf nog intact of überhaupt aanwezig is vanwege latere verbouwingen aan de Hofkapel.

In dit advies zullen de mogelijkheden voor het identificeren van stoffelijke resten van JvO met behulp van DNA-onderzoek worden besproken, evenals mogelijkheden voor onderzoek aan andere skeletresten die zullen worden aangetroffen bij het opgraven, inclusief een bijbehorende begroting.

Naar aanleiding van eerdere onderzoeken en werkzaamheden aan de grafkelder van de Hofkapel moet er rekening mee worden gehouden dat de stoffelijke resten niet allemaal meer in anatomisch verband liggen. Wanneer dit het geval is, zal het moeilijker zijn om een voorselectie te maken van stoffelijke resten die hebben kunnen toebehoord aan JvO. Omdat de werkelijke situatie in de grafkelder op dit moment nog niet goed is in te schatten, moet rekening gehouden worden met verschillende onderzoeksscenario's. Zo is in het gunstigste geval het graf van JvO makkelijk herkenbaar en zijn zijn stoffelijke resten ook met grote betrouwbaarheid te identificeren op basis van morfologische kenmerken en is er DNA beschikbaar van verwante referentiepersonen. Veel waarschijnlijker is het graf van JvO geruimd of verstoord bij eerdere werkzaamheden en daarom niet meer als zodanig herkenbaar, of dat er meerdere graven en/of stoffelijke resten in aanmerking komen om te hebben toebehoord aan JvO. Ook is er zeer waarschijnlijk geen DNA beschikbaar van geschikte referentiepersonen.

2 Technische achtergrond

2.1 DNA

DNA, een afkorting van de Engelse term *deoxyribonucleic acid*, bestaat uit vier chemische bouwstenen die meestal

basen of nucleotiden worden genoemd: adenine (A), thymine (T), cytosine (C) en guanine (G). Deze basen zitten in wisselende volgorde aan elkaar en vormen lange strengen. Een chromosoom bestaat uit twee van deze strengen die aan elkaar vastzitten als een rits en vormen zo de beroemde dubbele helix. Specifieke combinaties van basen vormen de code voor allerlei eigenschappen (de genen), zoals de haarkleur, en wordt ook wel coderend DNA genoemd. Het overgrote deel van ons DNA bestaat echter uit zogeheten *niet-coderend* DNA. Hiervan is de functie niet precies bekend. Wel is bekend dat het niet-coderende DNA veel meer van persoon tot persoon kan verschillen, omdat deze gedeeltes van het DNA weinig belangrijke informatie bevatten. Daarom is juist dit niet-coderende DNA zeer nuttig voor onderzoek naar genetische verschillen tussen mensen onderling en tussen bevolkingsgroepen.

Mensen hebben twee soorten DNA: celkern-DNA en mitochondriaal DNA. Celkern-DNA bestaat uit 23 verschillende chromosomen die elk in tweevoud voorkomen in iedere celkern. De ene helft van deze chromosoomparen is afkomstig van de biologische moeder, de andere helft van de biologische vader. Een van die paren bestaat uit de geslachtschromosomen X en Y. Vrouwen hebben twee X-chromosomen: een van hun moeder en een van hun vader. Mannen hebben een X-chromosoom van hun moeder en een Y-chromosoom van hun vader. Alle andere 44 chromosomen (in 22 paren), die dus geen geslachtschromosoom zijn, worden autosomale chromosomen genoemd.

Het mitochondriale DNA (mtDNA) bevindt zich buiten de celkern in de mitochondriën. In elke cel komen meerdere mitochondriën voor en elk mitochondrium heeft meerdere kopieën van het mitochondriale DNA. Zowel vrouwen als mannen hebben mitochondriaal DNA, maar alleen vrouwen geven hun mitochondriaal DNA door aan hun kinderen. Het celkern- en mitochondriale DNA samen wordt het *genoom* genoemd, het geheel aan erfelijke informatie in een cel. Hoewel ouders altijd de helft van hun celkern-DNA doorgeven aan hun kind, hebben de chromosomen die ze doorgeven een andere samenstelling dan hun eigen chromosomen. Dit wordt veroorzaakt door een proces dat *recombinatie* heet. Bij het aanmaken van eicellen en spermacellen wisselen de twee kopieën van elk chromosoom in een individu onderling gedeeltes uit, waardoor de samenstelling van de chromosomen verandert. Vervolgens komt in de uiteindelijke eicel of spermacel maar één kopie terecht van elk chromosoom, die dan ook nog eens anders van samenstelling is dan de chromosomen van de vader of moeder zelf. Om die reden 'verdwijnen' kenmerken na verschillende generaties tussen familieleden. Hoe verder je van elkaar af staat, hoe minder DNA je over het algemeen deelt met elkaar.

Het Y-chromosoom wordt in principe onveranderd, dus zonder recombinatie, doorgegeven van vader op zoon.⁹³ Daarom is het Y-chromosoom goed te gebruiken om verwantschap in de mannelijke lijn over een lange periode te onderzoeken. Hetzelfde verhaal geldt voor het mtDNA. Ook dit wordt zonder recombinatie en dus in principe onveranderd doorgegeven, maar dan van moeder op kind, dus in de vrouwelijke lijn. Daarom is het mtDNA goed te gebruiken om verwantschap in de vrouwelijke lijn over een lange periode te onderzoeken. Het voordeel van mtDNA ten opzichte van het Y-chromosoom, is dat het bij zowel mannen als vrouwen onderzocht kan worden.

Archeologisch DNA heeft andere eigenschappen dan modern DNA. De twee belangrijkste zijn degradatie en contaminatie. Zodra een organisme sterft begint de ontbinding, ook van het DNA. Het DNA raakt op verschillende manieren beschadigd. Verbindingen tussen basen kunnen breken, waardoor het DNA raakt opgedeeld in kortere fragmenten, basen kunnen helemaal verloren gaan of basen kunnen chemisch modifieren (een C kan bijvoorbeeld een T worden).

Hoe snel dit degradatieproces verloopt en welk type degradatie plaatsvindt, hangt af van de omgevingsfactoren van het DNA-monster, zowel in situ als ex situ. De belangrijkste variabelen zijn: temperatuur, zuurgraad, vochtigheid en zoutconcentratie. Omdat een cel veel meer kopieën van het mitochondriale genoom bevat dan van het celkern-DNA, geeft het mtDNA vaak betere resultaten dan het celkern-DNA. Een ander groot probleem met het werken met archeologisch DNA is contaminatie of ‘besmetting’ met modern DNA. Wanneer potentiële DNA-monsters onbeschermd behandeld worden, kunnen er cellen van andere mensen op het DNA-monster terecht komen. Dit gebeurt door bijvoorbeeld aanraken met blote handen, niezen en hoesten of simpelweg ademen. Wanneer het DNA-monster vervolgens verwerkt en geanalyseerd wordt, is het goed mogelijk dat het contaminerende DNA ook opduikt in de resultaten. Hoe lager de concentratie DNA in het te onderzoeken monster is en hoe slechter de kwaliteit, hoe groter het probleem van contaminatie is.

DNA kan in principe uit het gehele skelet gehaald worden. Rotsbeenderen en gebitselementen hebben echter de voorkeur. Uit vergelijkend onderzoek is gebleken dat rotsbeenderen (een botverdikking aan de binnenkant van de schedel ter hoogte van het oor) voornamelijk bij prehistorisch materiaal het beste resultaat opleveren voor het humane genoom. In het rotsbeen bevinden zich enkele zeer compacte botcluster-

tjes rond het slakkenhuis (cochlea) die het daarin aanwezige DNA goed beschermen tegen afbraak. Een ander voordeel is dat contaminatie vaak een minder groot probleem vormt omdat het gedeelte dat daadwerkelijk gebruikt wordt, de cochlea, zich binnenin het rotsbeen bevindt.⁹⁴ Wanneer het rotsbeen weinig beschadigd is, is het vaak goed mogelijk om het eventueel gecontamineerde bot rond de cochlea zodanig te verwijderen dat de cochlea zelf schoon blijft. Het kan echter zeer lastig zijn het rotsbeen te bemonsteren wanneer de schedel nog volledig intact is en ook als de schedel gefragmenteerd is, is het verwijderen van het rotsbeen relatief destructief. Een ander nadeel is dat er geen pathogenen worden opgenomen in de cochleae omdat er geen bloedtoevoer is.

Bij jonger materiaal, zoals de menselijke resten in de Hofkapel, leveren gebitselementen vaak vergelijkbare resultaten op met de cochlea.⁹⁵ Daarnaast hebben ze als voordeel dat ze makkelijker te verwijderen zijn wanneer in het veld bemonsterd wordt en is het minder destructief. Een ander voordeel van gebitselementen is dat er in principe DNA van pathogenen aanwezig kan zijn in zowel de pulpaholte van het gebitselement zelf als in eventueel tandsteen op het gebitselement. In gebitselementen bevindt het DNA zich in het tandbeen (dentine), maar meer nog in het laagje cementum dat zich tijdens het leven opbouwt rond de wortels.⁹⁶ Daarom hebben kiezen (met name uit de bovenkaak) de voorkeur, omdat die de meeste wortels hebben en dus het meeste materiaal opleveren.⁹⁷ Elementen zonder cariës of andere beschadigingen hebben de voorkeur. Bij onvolwassen individuen kunnen de wortels van het melkgebit of het permanente gebit nog open zijn. Gebitselementen met open wortels leveren relatief veel minder DNA op. Wanneer zowel elementen uit het melkgebit als het permanente gebit aanwezig zijn, zullen de permanente elementen vaak nog open wortels hebben en gaat de voorkeur uit naar volgroeide elementen uit het melkgebit. Bij zeer jonge kinderen waarbij nog geen van de gebitselementen volgroeid zijn heeft het de voorkeur een rotsbeen te verzamelen als DNA-monster.

Indien geen rotsbeenderen en gebitselementen aanwezig zijn in het te onderzoeken skelet, kan ervoor gekozen worden een stukje uit een bot te zagen, bij voorkeur een wigje uit de schacht van een bovenbeen (*femur*), scheenbeen (*tibia*) of bovenarm (*humerus*). In de schacht van deze botten is het botweefsel het dichtst gevormd en het dikst. Hierdoor kan eventueel contami-

⁹³ Alleen de uiteinden van het X- en het Y-chromosoom recombineren met elkaar.

⁹⁴ Pinhasi et al. 2015; Hansen et al. 2017.

⁹⁵ Pinhasi et al. 2015; Hansen et al. 2017.

⁹⁶ Adler et al. 2011; Damgaard et al. 2015.

⁹⁷ Kiezen uit de bovenkaak hebben drie wortels, kiezen uit de onderkaak hebben twee wortel. De overige gebitselementen hebben één wortel.

nerend DNA makkelijker verwijderd worden en is het DNA beter beschermd tegen afbraak.

2.2 Mogelijkheden voor data-analyse

Geslachtsbepaling

Om door middel van DNA het geslacht van een individu te bepalen wordt gekeken naar de aan- of afwezigheid van het Y-chromosoom, dat alleen mannen hebben. Wanneer er indicaties worden waargenomen voor de aanwezigheid van een Y-chromosoom, wordt het skelet beschouwd als mannelijk. Aanwezigheid van het Y-chromosoom wordt getest met een kwantificeringstest en het typeren van het amelogenine-gen.

Hierbij moet wel worden opgemerkt dat de aan- of afwezigheid van een Y-chromosoom in zeldzame gevallen in een afwijkend fenotype kan resulteren. Dit kan verschillende oorzaken hebben.⁹⁸ Zo is het bijvoorbeeld mogelijk dat ondanks de aanwezigheid van een Y-chromosoom iemand toch een vrouwelijk of slechts gedeeltelijk mannelijk fenotype heeft, bijvoorbeeld omdat er cruciale gedeeltes ontbreken of vanwege een mutatie. De kans op een dergelijke aandoening van de seksuele ontwikkeling wordt echter ingeschat op ruim minder dan 1%.⁹⁹

Verwantschapsanalyse

De mogelijkheden voor het betrouwbaar testen van verwantschappen tussen archeologische skeletten is gebaseerd op kansberekeningen voor verschillende verwantschapsscenario's en kent verschillende mogelijkheden, maar ook beperkingen. Afhankelijk van het type verwantschap kan deze getest worden op basis van autosomaal, mitochondriaal en/of Y-chromosomaal DNA. In het geval van een eenige tweelingen moeten beide individuen hetzelfde autosomale DNA hebben, omdat zij beiden oorspronkelijk uit één eicel zijn ontstaan. Daarnaast zal mtDNA en eventueel het Y-chromosoom identiek moeten zijn.

Bij een ouder-kind relatie delen beide personen de helft van hun autosomale DNA, omdat de ene helft van het genoom afkomstig is van de moeder en de andere helft van de vader. Wanneer dit niet het geval is kan er geen sprake zijn van een ouder-kind relatie. Bij een moeder-kind relatie zullen ze bovendien hetzelfde mtDNA moeten hebben en bij een vader-zoon relatie zal het Y-chromosoom identiek moeten zijn.

Volle zussen en broers delen gemiddeld 50% van hun autosomale DNA met elkaar, maar theoretisch gezien lopen deze kansen uiteen van 0 tot 100%. Daarom kan een volle zus/ broer relatie niet worden uitgesloten op basis van alleen het autosomale DNA. In het geval van een volle zus/ broer relatie zullen zij in ieder geval ook hetzelfde mtDNA moeten hebben en volle broers daarnaast ook hetzelfde Y-chromosoom.

Vanwege de manier waarop DNA wordt doorgegeven aan de volgende generatie, is het helaas niet mogelijk om andere relaties, zoals grootouder-kleinkind of neef-nicht, statistisch betrouwbaar te testen. Over het algemeen delen familieleden meer DNA met elkaar dan met onverwante personen, maar de kansen lopen sterk uiteen en kunnen vaak niet onderscheiden worden van de kansen dat men door toeval bepaalde kenmerken deelt met een onverwant persoon. Grootouders en kleinkinderen, bijvoorbeeld, delen gemiddeld maar 25% van hun autosomale DNA met elkaar, en deze kansen liggen niet heel ver verwijderd van de gemiddelde kans op het delen van DNA met een onverwant persoon door toeval.

Ten slotte moet worden opgemerkt dat verwantschapsanalyse een kansberekening is en dus, zeker zonder voorkennis, nooit 100% zekerheid biedt.

Verwantschap in de vrouwelijke lijn wordt onderzocht met behulp van het mtDNA. Twee personen die via de vrouwelijke lijn aan elkaar verwant zijn en waarbij geen nieuwe mutatie is opgetreden zullen hetzelfde mtDNA hebben, maar het is ook mogelijk dat twee niet verwante personen door toeval hetzelfde mtDNA hebben. Om verwantschap in de vrouwelijke lijn over een langere periode te testen moeten referentiepersonen in een ononderbroken vrouwelijke lijn verwant zijn aan de persoon zelf of de vrouwelijke lijn waarvan een persoon het mtDNA heeft gekregen. Het mtDNA moet dus van vrouw op vrouw op vrouw enz. zijn doorgegeven.

Voor **verwantschap in de mannelijke lijn** wordt gebruik gemaakt van het Y-chromosoom. Twee mannen die via de mannelijke lijn aan elkaar verwant zijn en waarbij geen nieuwe mutatie is opgetreden zullen identieke Y-chromosomen hebben, maar het is ook mogelijk dat twee niet verwante mannen door toeval hetzelfde Y-chromosoom hebben. Hoe zeldzamer een Y-haplotype is, hoe groter de kans dat twee mannen het delen vanwege verwantschap. Om verwantschap in de mannelijke lijn over een langere periode te testen moeten referentiepersonen in een ononderbroken mannelijke lijn verwant zijn aan de persoon zelf of de mannelijke lijn waarvan een man zijn Y-chromosoom heeft gekregen. Het Y-chromosoom moet dus van man op man op man enz. zijn doorgegeven.

⁹⁸ Zie Ainsworth 2015 voor een discussie over dit onderwerp en relevante literatuurverwijzingen.

⁹⁹ Hughes et al. 2006.

Kwaliteit en betrouwbaarheid

Vanwege potentiële problemen met degradatie en contaminatie is een strikte kwaliteitscontrole van groot belang bij het uitvoeren van onderzoek aan archeologisch menselijk DNA. Daarom worden verschillende maatregelen genomen tijdens het uitvoeren van de laboratoriumwerkzaamheden en de analyse en interpretatie van de verkregen resultaten.

2.3 DNA-variatie

Voor het beantwoorden van de gestelde onderzoeksvragen is het niet nodig om het complete genoom van ieder skelet volledig in kaart te brengen. Afhankelijk van de vraagstelling maken we gebruik van specifieke delen van het genoom. We maken met name gebruik van het niet-coderende DNA, vanwege de relatief grote variatie tussen mensen in deze gebieden van het genoom. Binnen dit onderzoek zullen twee typen variaties worden onderzocht, namelijk de zogenaamde *Short Tandem Repeats* en *Single Nucleotide Polymorphisms*. Een *Short Tandem Repeat (STR)* bestaat uit een herhaling van een blokje met een specifieke volgorde van basen (bijv. AAGT-AAGT-AAGT). De volgorde van de basen in dit blokje DNA is in principe voor iedereen hetzelfde, maar het aantal herhalingen kan verschillen per persoon. In het geval van autosomaal DNA kan het ook verschillen per kopie van een chromosomenpaar. De stukjes DNA met verschillende lengtevariaties worden *allelen* genoemd en weergegeven als het daadwerkelijke aantal herhalingen. De locatie waar een STR voorkomt op het genoom wordt een *STR-marker* genoemd. STR's komen alleen voor op celkern DNA, op zowel de autosomale als de geslachtschromosomen, maar niet op het mitochondriale DNA.

Een *Single Nucleotide Polymorphism (SNP)* of (punt) mutatie beslaat één enkele base (A, T, G of C) die per persoon uit een andere variant kan bestaan (bijv. de T-variant in GAATCAG versus de G-variant in GAAGCAG). De variant wordt een *allel* genoemd. Deze komen voor op het hele genoom, dus zowel het celkern- als het mitochondriale DNA.

Op basis van de combinatie van verschillende SNP's op het mtDNA kunnen mensen worden ingedeeld in groepen die een gemeenschappelijke voormoeder hebben, de zogenaamde *mt-haplogroepen*. Alle tot nu toe in de wereld bekende mt-haplogroepen zijn in een fylogenetische stamboom ingedeeld, welke de evolutionaire relatie tussen de verschillende mt-haplogroepen weergeeft. Deze stamboom bestaat uit hoofdgroepen en subgroepen en wordt continu aangevuld en verfijnd. De haplogroepen worden aangeduid met een hoofdletter

voor de hoofdgroepen en kleine letters en cijfers voor de subgroepen. De mt-stamboom bestaat uit vele honderden (sub)groepen met vaak een specifieke geografische verspreiding.¹⁰⁰

Op basis van de combinatie van verschillende SNP's op het Y-chromosoom kunnen mannen worden ingedeeld in groepen die een gemeenschappelijke voorvader hebben, de zogenaamde Y-chromosomale haplogroepen (Y-haplogroepen). Alle tot nu toe bekende Y-haplogroepen zijn in een *fylogenetische stamboom* ingedeeld, welke de evolutionaire relatie tussen de verschillende Y-haplogroepen weergeeft. Deze stamboom bestaat uit hoofdgroepen en subgroepen en wordt continu aangevuld en verfijnd. De haplogroepen worden aangeduid met een hoofdletter voor de hoofdgroepen en kleine letters en cijfers voor de subgroepen. Momenteel bestaat de stamboom uit 20 hoofd-haplogroepen (A t/m T) en vele honderden sub-haplogroepen, die vaak een specifieke geografische verspreiding hebben.¹⁰¹

Mutaties

De genetische diversiteit die we bestuderen in dit onderzoek is in de loop van de tijd ontstaan doordat incidenteel veranderingen optreden in het DNA dat ouders doorgeven aan hun kinderen. Deze veranderingen worden mutaties genoemd en komen in verschillende vormen voor. Ze kunnen bestaan uit een verandering van een enkele base (de SNP's), deleties waarbij basen verloren gaan of inserties waarbij juist extra basen worden ingebouwd.

De kans op een mutatie kan sterk verschillen per type mutatie, locatie op het genoom, marker en individu. Van een aantal van de kenmerken die binnen dit onderzoek getypeerd zijn is de gemiddelde mutatiesnelheid bekend. Bij de STR's betreft dit de kans dat een allel een herhaling langer of korter wordt. De auSTR's hebben een mutatiekans variërend tussen de 1×10^{-4} en $2,8 \times 10^{-3}$ per generatie.¹⁰² mtSNP's hebben een mutatiekans van ongeveer $4,5 \times 10^{-7}$ per generatie.¹⁰³ De YSTR's hebben een mutatiekans variërend tussen de 0 en $1,6 \times 10^{-2}$ per generatie.¹⁰⁴ YSNP's hebben een mutatiekans van ongeveer $1,8 \times 10^{-8}$ per generatie.¹⁰⁵ Over het algemeen kan dus gesteld worden dat de kans op een mutatie binnen een STR groter is dan de kans op een SNP-mutatie.

¹⁰⁰ Zie bijvoorbeeld <http://www.phylotree.org/>.

¹⁰¹ Zie bijvoorbeeld <http://www.isogg.org/tree/index.html>.

¹⁰² <http://www.cstl.nist.gov/strbase/mutation.htm> (geraadpleegd op 10-9-2014).

¹⁰³ Fu et al. 2014, uitgaande van een generatietijd van 25 jaar.

¹⁰⁴ Burgarella et al. 2011.

¹⁰⁵ Fu et al. 2014, uitgaande van een generatietijd van 25 jaar.

Autosomale STR's

Voor verwantschapsanalyse met 1^e-graads verwanten zullen autosomale STR's getypeerd worden. Wanneer van toepassing zullen wij 22 verschillende auSTR-markers analyseren. Deze zijn gelegen op verschillende autosomale chromosomen, en zijn zo gekozen dat het zo goed als zeker resulteert in een unieke combinatie van allelen per persoon.¹⁰⁶ De set aan allelen die een individu heeft voor alle getypeerde auSTR-markers noemen we het autosomale STR-genotype (auSTR-genotype). Daarnaast zal binnen deze analyse ook het amelogenine-gen getypeerd worden. Dit gen bevindt zich op zowel het X- als het Y-chromosoom, maar op het Y-chromosoom is het gen een aantal basen langer. Van dit lengteverschil wordt gebruik gemaakt voor het detecteren van het Y-chromosoom. Is een langer gen gedetecteerd, dan is dat een indicatie voor de aanwezigheid van een Y-chromosoom en kan het monster van een man afkomstig zijn.

Omdat autosomale chromosomen in tweevoud voorkomen in ons lichaam, komen ook de auSTR's in tweevoud voor. Een individu kan voor een bepaalde auSTR-marker bijvoorbeeld een allel 5 en een allel 8 hebben. In dit geval zijn er van moeder en vader twee verschillende allelen overgeërfd en noemen we het individu *heterozygoot* voor die bepaalde marker. Het kan echter ook gebeuren dat een individu voor een bepaalde marker toevallig hetzelfde allel overerft van vader en moeder, bijvoorbeeld twee keer allel 5. In dat geval noemen we het individu *homozygoot* voor de marker. In het geval van archeologisch DNA is het echter ook mogelijk dat, vanwege degradatie van het DNA, een tweede allel niet wordt waargenomen, waardoor sprake kan zijn van *valse homozygotie*.

Mitochondriale SNP's

Om verwantschap in de vrouwelijke lijn te kunnen reconstrueren zullen SNP's op het mtDNA getypeerd worden, op basis waarvan mt-haplogroepen benoemd kunnen worden. Op het FLDO is een multiplex systeem opgezet waarmee met 42 fragmenten minimaal 47 mtSNP's getypeerd kunnen worden¹⁰⁷, op basis waarvan ruim 100 (sub-)haplogroepen benoemd kunnen worden. Deze selectie omvat in ieder geval alle (sub)groepen die op basis van de beschikbare literatuur met een frequentie van $\geq 2\%$ voorkomen in Europa. De SNP's zijn in zeer korte DNA-fragmenten (44-70 basen lang) getypeerd, waardoor de gevoeligheid van deze test hoog is.

Y-chromosomale STR's

Wanneer van toepassing zullen 23 YSTR-markers worden getypeerd. De set van allelen die een individu heeft voor alle getypeerde YSTR-markers noemen we het Y-chromosomale STR-haplotype (Y-haplotype). Omdat iedere man slechts één Y-chromosoom heeft, komen de YSTR's in enkelvoud voor. Iedere man heeft dan ook maar één allel voor iedere YSTR-marker.

Y-chromosomale SNP's

Wanneer van toepassing zullen 42 YSNP's getypeerd worden. Op basis hiervan kunnen 43 (sub-)haplogroepen benoemd kunnen worden, waaronder, naast alle hoofd-haplogroepen, ook subhaplogroepen die relatief frequent voorkomen in Nederland en elders in Europa. De SNP's worden in zeer korte DNA-fragmenten (43-70 basen lang) getypeerd, waardoor de gevoeligheid van deze test hoger is dan die van de YSTR's. De kans op succes is daarom groter voor deze test. De kans op een uniek profiel is echter lager, omdat SNP's minder snel muteren dan YSTR's. Hierdoor is de kans groter dat mannen dezelfde Y-haplogroep hebben dan dat ze hetzelfde Y-haplotype hebben.

3 Advies

3.1 Identificatie van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt

De mogelijkheden voor het identificeren van de stoffelijke resten van JvO zijn afhankelijk van de situatie onder de voormalige Hofkapel en de beschikbaarheid van DNA van geschikte referentiepersonen, zoals toegelicht in hoofdstuk 1. Om te kunnen vaststellen of stoffelijke resten hebben toebehoord aan JvO, is referentie-DNA nodig van biologische verwanten van JvO. Bij voorkeur wordt het DNA vergeleken met dat van stoffelijke resten waarvan het zeer waarschijnlijk afkomstig is van eerstegraads familieleden (ouders of kinderen), zodat een verwantschapsonderzoek op basis van het autosomale DNA kan worden uitgevoerd, eventueel aangevuld met mitochondriaal en Y-chromosomaal onderzoek wanneer van toepassing.

Wanneer het familiegraf waarin Johan is bijgezet in de Hofkapel nog intact is, zouden hierin ook twee van zijn kinderen moeten liggen. Zijn dochter Geertruid zou al in 1601 zijn bijgezet in het graf en zijn zoon Reinier in 1623, nadat ook hij geëxecuteerd werd. Zij komen dus in aanmerking als referentie, mits hun overblijfselen met grote zekerheid kunnen worden geïdentificeerd. Een

¹⁰⁶ Butler 2006; Sprecher et al. 2009.

¹⁰⁷ Het is mogelijk dat de getypeerde fragmenten nieuwe, nog niet eerder opgemerkte SNP's bevatten. Vooral in de zogenaamde 'Hyper Variabele Regio's I en II' is hier kans op.

andere optie is eventueel het openen van graven van de ouders of andere kinderen van JvO, in welk geval er uiteraard ook grote zekerheid moet zijn over hun identiteit, bijvoorbeeld op basis van grafstenen met duidelijke inscripties.

Wanneer het niet mogelijk is om het DNA te verkrijgen van eerstegraads familieleden is het een optie om te kijken naar volle zussen en broers. In dat geval zal gekeken worden naar overeenkomsten tussen het mitochondriale DNA en eventueel het Y-chromosoom. Dit is eventueel ook mogelijk met andere verwanten in de vrouwelijke of mannelijke lijn, ook wanneer zij nu nog in leven zijn. Om het mitochondriale DNA hiervoor te kunnen gebruiken moeten eventuele verwanten in een ononderbroken vrouwelijke lijn verwant zijn aan JvO, via zijn moeder. Dat kunnen dus ook afstammelingen zijn van bijvoorbeeld zusters van de moeder van JvO en in het geval van nu levende personen kunnen dit zowel vrouwen als mannen zijn. Om het Y-chromosomale DNA hiervoor te kunnen gebruiken moeten eventuele verwanten in een ononderbroken mannelijke lijn verwant zijn aan JvO. Dat kunnen dus ook afstammelingen zijn van, bijvoorbeeld, volle broers van JvO en betreft alleen mannen, omdat vrouwen geen Y-chromosoom hebben. Zie ter illustratie van de mogelijkheden ook afbeelding 1.

Wat betreft nu levende personen als referentie, is het voordeel van verwantschapsanalyse via het Y-chromosoom dat van de relatief snel muterende YSTR's gebruik kan worden gemaakt, waardoor de kans op een overeenkomst tussen individuen eerder het gevolg zal zijn van een daadwerkelijke verwantschap dan toeval. Daarnaast wordt het Y-chromosoom alleen in mannelijke lijn doorgegeven, net als de achternaam. Het is daarom over het algemeen makkelijker om iemands verwanten via de mannelijke lijn op te sporen, dan via de vrouwelijke lijn. Een nadeel is dat met de STR's ook een hogere kans is op tussentijdse mutaties dan met SNP's, waardoor het oorspronkelijke Y-haplotype verandert. Tussen JvO en eventueel nu nog levende verwanten zullen zo'n 16 generaties zitten, uitgaande van een gemiddelde generatietijd van 25 jaar. Hiermee is er een redelijke kans op een mutatie voor de YSTR's. De kans op goed resultaat is echter hoger met SNP's dan met STR's en over het algemeen hoger voor mitochondriaal DNA dan voor celkern-DNA. De kwaliteit van het archeologische DNA is daarom mede bepalend voor welk referentie-DNA gebruikt kan worden voor de identificatie van JvO.

Tot slot moet worden opgemerkt dat er altijd sprake kan zijn van discrepanties tussen verwantschap op papier en de werkelijke biologische verwantschap door, bijvoorbeeld, vals vaderschap. Hierdoor kan het gebeuren dat personen die op papier een bepaalde verwantschap hebben, op basis van het DNA-onderzoek

toch niet als zodanig verwant kunnen worden gezien, terwijl hun veronderstelde identiteit toch juist is.

3.2 Overige mogelijkheden DNA-onderzoek

Mocht worden overgegaan tot gravend onderzoek in de voormalige Hofkapel, dan zullen ook resten van andere personen opgegraven worden, of er nu alleen gezocht zal worden naar het graf van JvO of niet. Het verdient aanbeveling om van alle aanwezige individuen DNA-monsters te verzamelen, ook als ervoor gekozen wordt om niet op alle resten DNA-onderzoek uit te voeren binnen het kader van dit project. Dit is met name van belang wanneer het graf of de stoffelijke resten van JvO niet duidelijk herkenbaar zijn. Er zal echter zeer waarschijnlijk ook sprake zijn van zogenaamde secundaire resten, die niet meer in de oorspronkelijke positie of locatie liggen. Afhankelijk van de situatie kan het beste in het veld besloten worden welke bemonsteringsstrategie het beste gehanteerd kan worden. Zie hiervoor ook de aanbevelingen onder paragraaf 3.3.

Door ook uitgebreid DNA-onderzoek te verrichten op de stoffelijke resten van andere individuen dan JvO kunnen eventuele andere familieverbanden worden onderzocht en overige individuen worden geïdentificeerd. Omdat de Hofkapel al in de 12^e eeuw gesticht werd, en er wellicht ook al vanaf die datum is begraven, zijn DNA-data van de totale begraven populatie zeer waardevol voor inzichten in de historische populatieprocessen die in ons land hebben plaatsgevonden. Hoewel het DNA van honderden middeleeuwse Nederlanders inmiddels is onderzocht¹⁰⁸, is er tot nu toe nog zeer weinig data beschikbaar uit Zuid-Holland. Dit is van grote waarde voor inzicht in ruimtelijke patronen, mobiliteitspatronen en populatiecontinuïteit, ook al is hier niet per se sprake van een doorsnee populatie op een gemiddeld middeleeuws kerkhof.

Wanneer graven erg verstoord zijn kan het ook wenselijk zijn om te achterhalen welke resten bij welk individu horen. Dit kan van belang zijn wanneer bijvoorbeeld het graf van JvO erg verstoord is, waardoor zijn stoffelijke resten vermengd zijn met die van andere individuen. Wanneer men de stoffelijke resten van JvO zo compleet mogelijk wil herbegraven, kan eventueel met DNA-onderzoek op losse resten achterhaald worden of deze al dan niet bij JvO horen.

¹⁰⁸ Zie bijvoorbeeld Altena, Smeding & de Knijff 2013; Altena, Smeding, de Knijff & Kootker 2014; Altena, Kootker & Panhuysen 2016; Altena, Smeding, Vaske & de Knijff 2018.

3.3 Monstername

Vanwege contaminatie is het belangrijk om DNA-monsters onder contaminatievrije omstandigheden te verzamelen (met een DNA-vrij lichaamsbedekkend pak, handschoenen en mondkapje aan en met DNA-vrije instrumenten), zodat de kans op besmetting met ander DNA zo klein mogelijk blijft. Het bemonsteren gebeurt bij voorkeur al in het veld, tijdens de opgraving.

Om de degradatie van het DNA in de monsters zo veel mogelijk te vertragen worden ze bij voorkeur opgeslagen in een vriezer bij -20°C .¹⁰⁹ Deze temperatuur vertraagt de degradatie van het DNA, o.a. door micro-organismen in de monsters, sterk, en beschermt ook tegen schimmelvorming. De monsters dienen luchtdicht opgeslagen te worden in DNA-vrije containers. Wanneer deze niet in een vriezer worden bewaard, zal schimmelvorming optreden in materiaal dat nog vocht bevat.

Bij voorkeur worden gebitselementen en rotsbenen geselecteerd voor DNA-onderzoek, maar wanneer deze niet beschikbaar zijn, of in het geval van de vraag welke losse resten bij eenzelfde individu horen, kunnen ook andere delen van het skelet bemonsterd worden. Wanneer er sprake is van grote verstoring van de graven en stoffelijke resten is het wellicht praktisch om ervoor te kiezen om in eerste instantie alleen schedels te selecteren voor verder onderzoek. In dat geval is er minimaal risico op dubbel onderzoek op enkele individuen en schedels worden doorgaans als meest representatieve skeletonderdeel beschouwd van een overleden persoon.

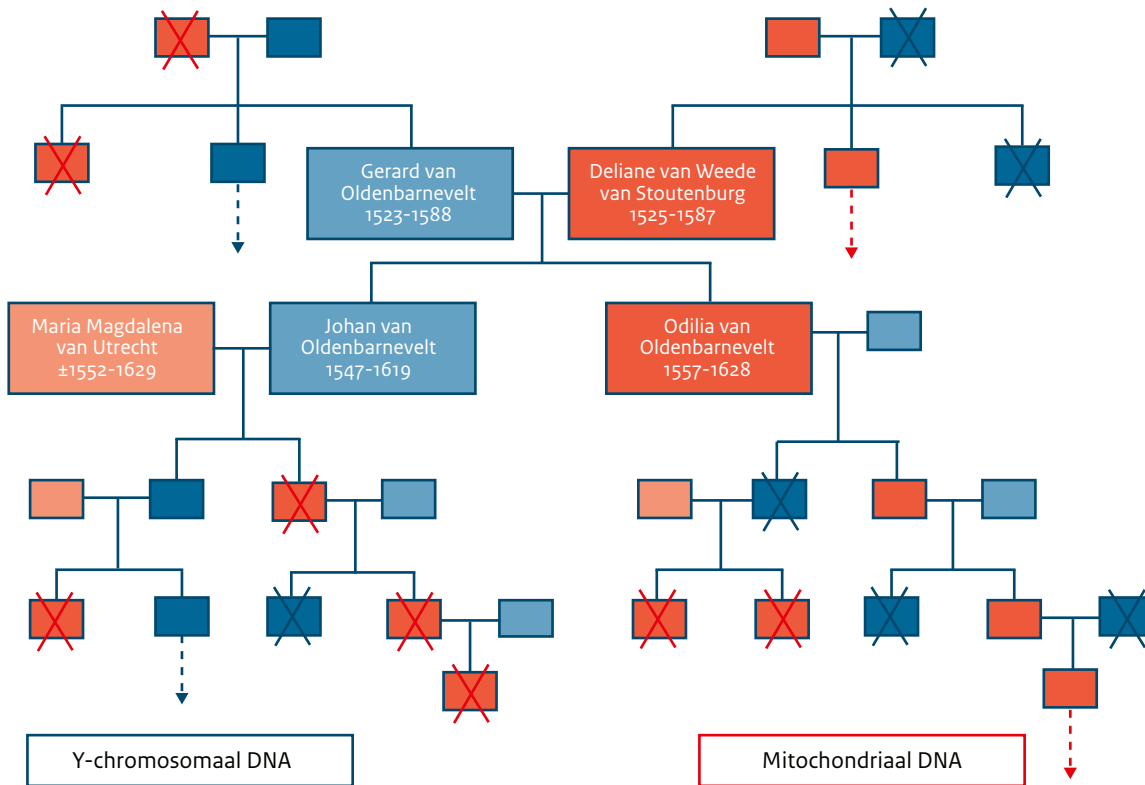
3.4 Begroting

Op dit moment is niet duidelijk met welk onderzoeksscenario rekening moet worden gehouden. Ook is niet duidelijk of er DNA-referentiemateriaal beschikbaar zal zijn. Daarom kan in dit stadium slechts een globale begroting worden opgesteld. Hieronder worden de maximale kosten weergegeven van onderzoek per individu. Afhankelijk van het totale aantal te onderzoeken individuen/DNA-monsters kunnen deze prijzen lager uitvallen.

	Prijs / individu
Bemonstering skelet voor DNA-onderzoek	€ 50,00
Materiaalkosten bemonstering skelet	€ 7,00
DNA-onderzoek volledig op skelet	€ 900,00
DNA-onderzoek Y-chromosoom op levende personen	€ 750,00
DNA-onderzoek mitochondriaal DNA op levende personen	€ 750,00

Bovenstaande prijzen zijn exclusief BTW en moeten beschouwd worden als richtprijzen.

¹⁰⁹ Burger et al. 1999.

Afbeelding 1. Gedeeltelijke stamboom van JvO ter illustratie van welke verwantschapslijnen wel of niet in aanmerking zouden kunnen komen voor het testen van de identiteit van JvO met behulp van het mitochondriaal en/of Y-chromosomaal DNA van nu levende verwanten. Verwante vrouwen zijn felrood gekleurd, aangetrouwde vrouwen, lichtrood, verwante mannen felblauw en aangetrouwde mannen lichtblauw. Verwantschapslijnen die niet in aanmerking komen als referentie in de vrouwelijke lijn via het mitochondriaal DNA zijn rood doorkruist en in de mannelijke lijn via het Y-chromosoom zijn blauw doorkruist.

Referenties

Adler, C.J., Haak W., Donlon D., Cooper A. and the Genographic Consortium. Survival and recovery of DNA from ancient teeth and bones. In: *Journal of Archaeological Science* 2011, 38: 956-964.

Ainsworth C. Sex redefined. In: *Nature* 2015, 518: 288-291.

Altena E., Kootker L., Panhuysen R. Populatie-onderzoek. In: G. Williams (red.) *Memento Mori, Een archeologische opgraving rondom de Plechelmuskerk, Oldenzaal*. ADC monografie 21, 2016, Amersfoort.

Altena, E., Smeding, M., Knijff, P. de. Het DNA-onderzoek: de eerste resultaten. In: Nico Arts (red.) *Een knekelveld maakt geschiedenis. Het archeologisch onderzoek van het koor en het grafveld van de middeleeuwse Catharinakerk in Eindhoven, circa 1200-1850*. 2013, Matrijs, Utrecht.

Altena E., Smeding R., Knijff P. de, Kootker L., 2014: Bioarcheologisch onderzoek op de middeleeuwse en post-middeleeuwse Vlissingse bevolking: genetische diversiteit en mobiliteit. Skeletloket Rapport 2014-3, Leiden.

Altena E., Smeding R., Vaske E., Knijff P. de, 2018: DNA-onderzoek. In: Bert Tuin (red.) *Opgravingen aan de Grote Markt Oostzijde, gemeente Groningen Archeologisch onderzoek - Deel 4: Martinikerkhof*. RAAP-rapport 3300-4, Weesp.

Burgarella C., Navascués M. Mutation rate estimates for 110 Y-chromosome STRs combining population and father-son pair data. In: *European Journal of Human Genetics* 2011, 19: 70-75.

Burger J., Hummel S., Herrman B., Henke W. DNA preservation: A microsatellite-DNA study on ancient skeletal remains. In: *Electrophoresis* 1999, 20: 1722-1728.

Butler J.M. Genetics and Genomics of Core Short Tandem Repeat Loci Used in Human Identity Testing. In: *Journal of Forensic Sciences* 2006, 5: 253-265.

Damgaard P.B., Margaryan A., Schroeder H., Orlando L., Willerslev., Allentoft M.E. Improving access to endogenous DNA in ancient bones and teeth. In: *Nature Scientific Reports* 2015, 5: 11184.

Fu Q., et al. Genome sequence of a 45,000-year-old modern human from western Siberia. In: *Nature* 2014, 514: 445-449.

Hansen H., et al. Comparing Ancient DNA Preservation in Petrous Bone and Tooth Cementum. In: *PLoS ONE* 2017, 12(1): e0170940.

Hughes I.A., Houk C., Ahmed S.F., Lee P.A., Group LC. Consensus statement on management of intersex disorders. In: *Archives of Disease in Childhood* 2006, 91: 554-563.

Pinhasi R., Fernandes D., Sirak K., et al. Optimal Ancient DNA Yields from the Inner Ear Part of the Human Petrous Bone. In: *PLoS ONE* 2015, 10(6): e0129102.

Sprecher C.J., McLaren R.S., Rabbach D., Krenke B., Ensenberger M.G., Fulmer P., Downey L., McCombs E., Storts D.R. PowerPlex® ESX and ESI Systems: A suite of new STR systems designed to meet the changing needs of the DNA-typing community. In: *Forensic Science International: Genetics Supplement Series* 2009, 2: 2-4.

6 Advies isotopenonderzoek voor identificatie skeletresten Johan van Oldenbarnevelt, Hofkapel, Den Haag

Lisette Kootker

1 Inleiding

Dit advies maakt onderdeel uit van een inventariserend onderzoek naar de mogelijkheden tot lokalisering en identificatie van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt (JvO). Het betreft deel 2 van het Skeletloket advies 2019-05. In dit advies zullen de mogelijkheden voor het verifiëren of het falsifiëren van de identiteit van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt met behulp van strontiumisotopen-onderzoek worden besproken.

2 Technische achtergrond

2.1 Strontiumisotopen

Het chemische element strontium (^{84}Sr , ^{86}Sr , ^{88}Sr en het radioactieve ^{87}Sr dat wordt gevormd door het verval van rubidium 87) bevindt zich in de geologische ondergrond. Voor herkomststudies wordt gekeken naar de ratio $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$, welke een functie is van de relatieve voorkomens van rubidium en strontium en de ouderdom van het gesteente: hoe ouder het gesteente, hoe hoger de ratio $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ en des te meer ^{87}Rb er oorspronkelijk aanwezig was, des te hoger zal de ratio $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ zijn.¹¹⁰ Door de hydrochemische cyclus en het proces van vertering wordt het strontium via bodems, natuurlijk bronwater en de voedselketen opgenomen in bot- en tandmateriaal van mens en dier. Hierbij wordt ervan uitgegaan dat het genuttigde dieet gedomineerd werd door lokaal verbouwde gewassen en lokaal begrazen vee (bijlage 1).

Het tandglazuur bestaat, in tegenstelling tot bot, bijna volledig uit hydroxyapatiet ($\text{Ca}_{10}(\text{PO}_4)_6(\text{OH})_2$). Tandglazuur wordt door ameloblasten gevormd tijdens de ontwikkeling van de tanden.¹¹¹ Tijdens de mineralisatie van het tandglazuur wordt het strontium uit het voedsel in de matrix van het glazuur vastgelegd.¹¹² De leeftijd waarop dit gebeurt is afhankelijk van het gebitselement.¹¹³ Ieder gebitselement mineraliseert op een verschillend moment in het leven (tabel 1). Het glazuur

van de melkelementen mineraliseert bijvoorbeeld al in de baarmoeder tot een paar maanden na de geboorte. De eerste kies van het permanente gebit mineraliseert in de eerste drie levensjaren, de laatste rond het 16^e levensjaar. Met het strontiumisotopenonderzoek op tandglazuur worden daarmee de strontiumisotopenratio's bepaald van het geologische gebied waar een individu de eerste maanden tot de eerste zestien jaar van zijn of haar leven, afhankelijk van het te analyseren gebitselement, gewoond heeft. Na mineralisatie verandert het glazuur niet meer.¹¹⁴ De ameloblasten degenereren zelfs helemaal op het moment dat de tand doorbreekt, wat inhoudt dat het glazuur zelfs niet meer vervangen kan worden door nieuwe aanmaak.¹¹⁵

Het strontiumsignaal in tandglazuur is echter zelden afkomstig van alleen de directe geologische eenheid waarin een individu (tijdelijk) heeft geleefd. De vertering van gesteenten, de hydrologische cycli die strontium transporteren en de biopurificatie van strontium tot bodems en in flora en fauna zorgen voor een mix van strontiumbronnen. Voor herkomstonderzoek is het derhalve van groot belang om naast het strontium signaal van het individu, ook het biologische beschikbare strontiumsignaal van het lokale gebied waar het individu begraven is te bepalen. Zodoende kunnen verschillen of overeenkomsten tussen beide gedefinieerd worden. Voor Nederland is dit onderzocht en is in 2016 de eerste Nederlandse archeologische isoscape gepubliceerd, waarin een overzicht staat van welke $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio's waar verwacht kunnen worden.¹¹⁶

Tabel 1. Overzicht van de bemonsterde gebitselementen en de corresponderende mineralisatieleeftijden van het glazuur (naar: Woelfel en Scheid, 2002). Elementnummer (#) conform de FDI.

Element#	Element	Mineralisatieleeftijd glazuur
.6	Eerste kies	Geboorte – 3 jaar
.7	Tweede kies	2,5 – 8 jaar
.8	Derde kies	7 – 16 jaar

¹¹⁰ Zie voor een compleet overzicht Bentley 2006.

¹¹¹ Stevens & Lowe 1997.

¹¹² Bentley 2006.

¹¹³ Zie Pye 2004 voor een overzicht.

¹¹⁴ Hillson 1996.

¹¹⁵ Stevens & Lowe 1997.

¹¹⁶ Kootker et al., 2016

3 Advies

3.1 Identificatie van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt

Isotopenonderzoek is niet een primaire identificatiemethode, zoals bijvoorbeeld DNA dat wel zou kunnen zijn. Wel kan met behulp van isotopenonderzoek de selectie van botmateriaal dat voor DNA onderzoek in aanmerking kan komen beperkt worden. JvO is geboren in Amersfoort in 1547 en op zijn 16^e verhuisd naar Den Haag, in 1563. Daarna is hij op zijn 19^e verhuisd naar Leuven, Vlaanderen, in België. Op basis van de beschikbare achtergronddata in Nederland en België, zijn de verwachte waarden van het glazuur in tabel 2 uiteengezet.

JvO is geboren in Amersfoort en heeft daar de eerste 16 jaar van het leven gewoond. De geologie rondom Amersfoort is voor Nederlandse begrippen complex door de aanwezigheid van de Utrechts heuvelrug; gestuwde oude sedimenten. Derhalve komen in de directe regio rondom Amersfoort Sr waarden voor die variëren tussen de 0,7091 en 0,7110, gebaseerd op de meest recente referentie dataset van Nederland. De $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio's van alle drie de kiezen zouden derhalve beide tussen deze twee waarden verwacht moeten worden. Op zijn 16^e, en mogelijk tijdens de laatste fase van de mineralisatie van de derde kies, is JvO verhuisd naar Den Haag. De regio rondom Den Haag wordt gekenmerkt door relatief lage $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio's, tussen de 0,7088 en 0,7092. Omdat op het 16^e levensjaar de derde molaar al 8 jaar aan het mineraliseren is, heeft deze verblijfsplaats, net zoals zijn verblijfsplaats na zijn 19^e jaar, weinig tot geen effect op de $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio van de derde molaar.

Ondanks de residentiele stabiliteit in de eerste 16 jaar van het leven hoeft dat in deze regio niet per definitie te leiden tot een identieke $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio's tussen de M1, M2 en de M3. Door de complexe geologische samenstelling van de ondergrond, en een mogelijke verschuiving in herkomst van het primaire voedsel, kan een variatie tussen de kiezen verwacht worden.

Het strontiumisotopenonderzoek kan derhalve geen bijdrage leveren aan het positief identificeren van JvO. Echter, indien kiezen geanalyseerd worden en extreem lage (<0,7088) en juist extreem hoge (>0,7110) $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio's gegenereerd worden, kan strontiumisotopenonderzoek wel bijdragen aan de falsificatie van een hypothese.

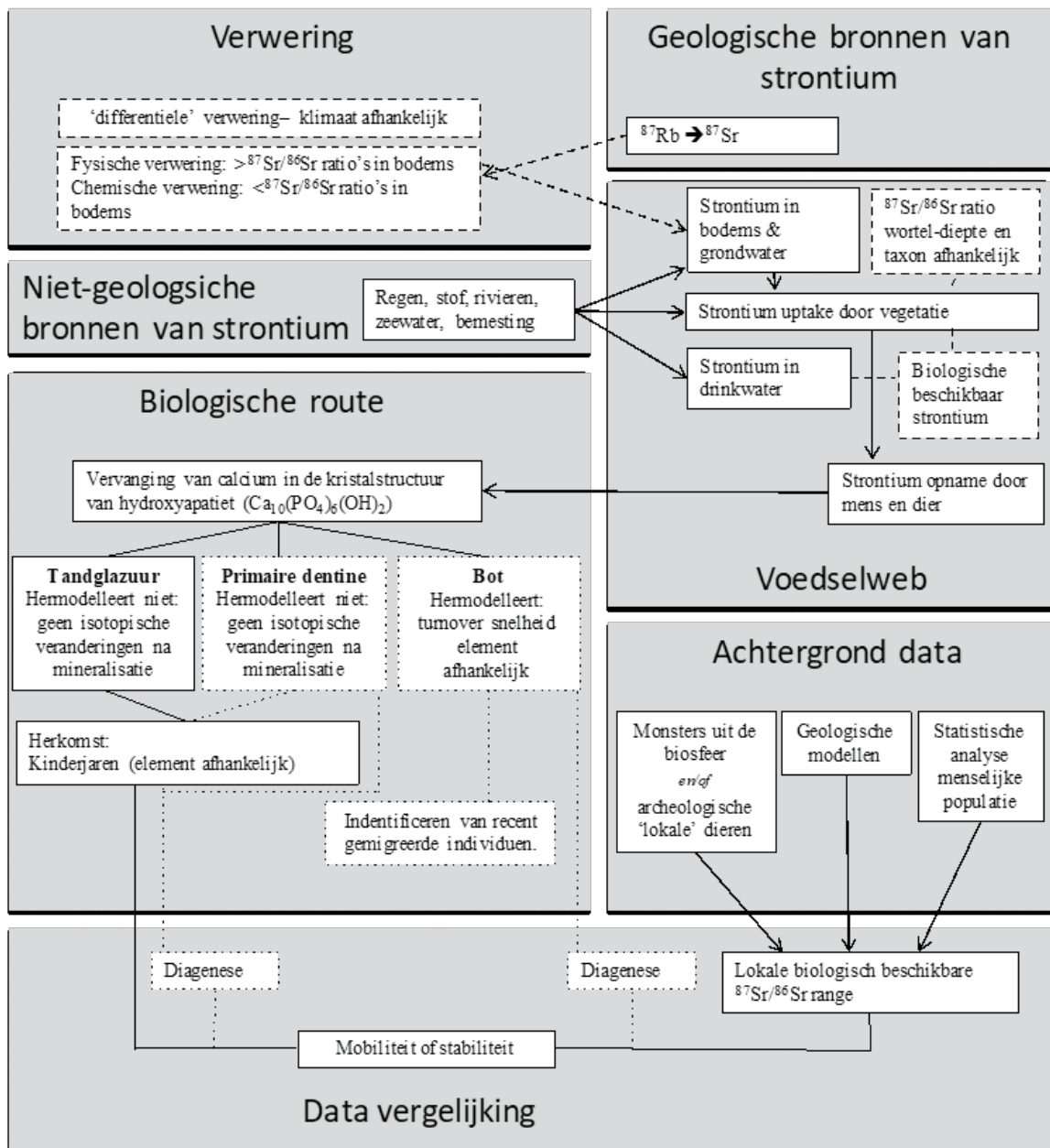
Referenties

- Bentley, R.A.**, 2006. Strontium isotopes from the Earth to the archaeological skeleton: A review, *Journal of Archaeological Method and Theory* 13, 135-187
- Degryse, P., De Muynck, D., Delparte, S., Boyen, S., Jadoul, L., De Winne, J., Ivaneanu, T., Vanhaecke, F.**, 2012. Strontium isotopic analysis as an experimental auxiliary technique in forensic identification of human remains, *Analytical Methods* 4, 2674-2679.
- Hillson, S.**, 1996. *Dental Anthropology*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kootker, L.M.**, 2017. Mapping Migrations – the application of strontium isotopes in Dutch cultural heritage research. PhD thesis Vrije Universiteit,
- Pye, K.**, 2004. Isotope and trace element analysis of human teeth and bones for forensic purposes, *Geological Society, London, Special Publications* 232, 215-236.
- Schoeller, D.A.**, 1999. Isotope Fractionation: Why aren't we what we eat?, *Journal of Archaeological Science* 26, 667-673.
- Sharp, Z.**, 2007. *Principles of stable isotope geochemistry*, Pearson Education, Inc., New York.
- Stevens, A. J. Lowe**, 1997. *Human Histology*; 2e Ed., Grafos SA, Arte Sobre Papel, Spanje
- Woelfel JB, Scheid RC**. Dental anatomy: its relevance to dentistry (6th edition). Philadelphia: Lippincott Williams & Wilkins; 2002.

Tabel 2. Overzicht met de verblijfslocaties in de eerste 19 jaar van het leven van JvO, en de verwachte $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio's.

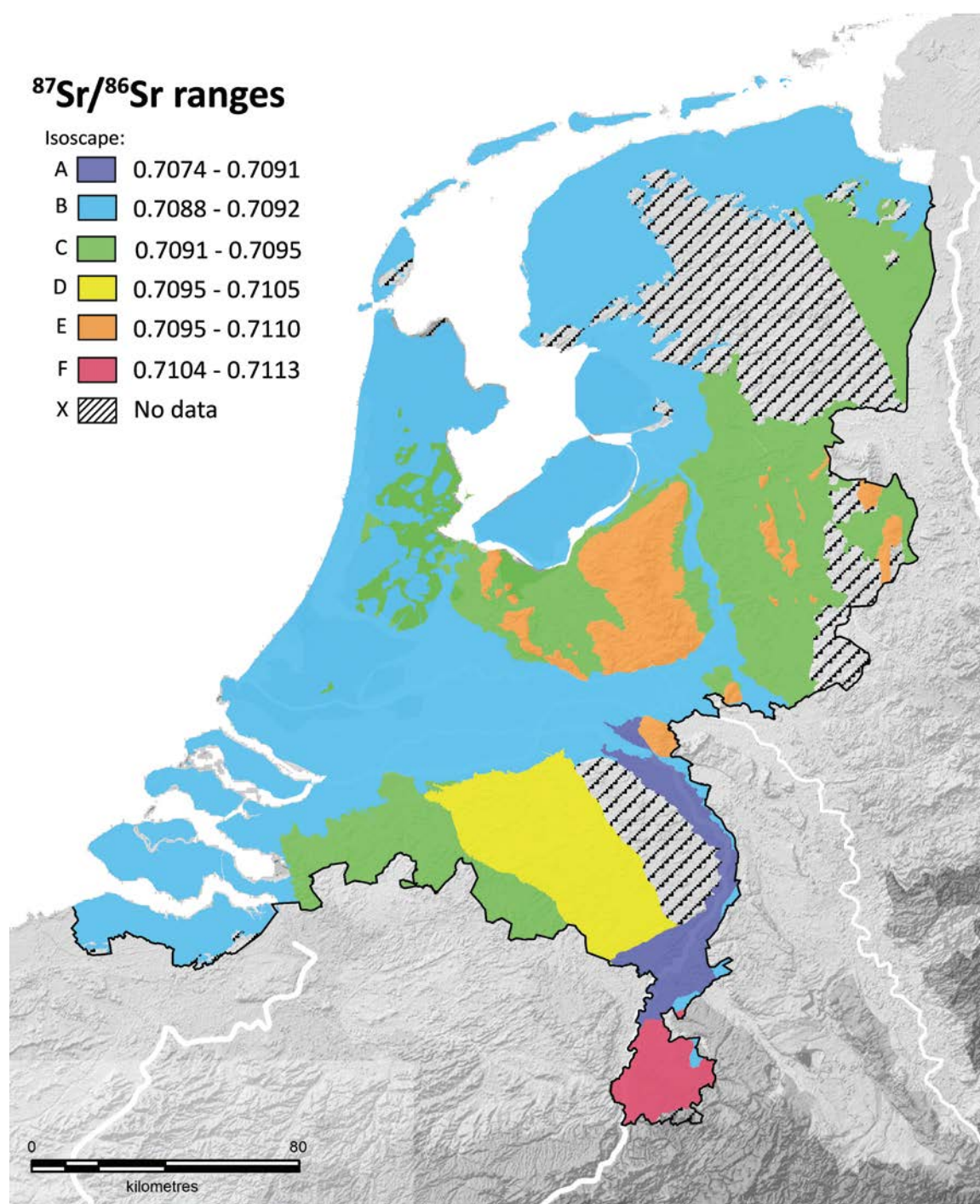
Jaar	Woonplaats	Leeftijd	Gebitselement	Verwachte $^{87}\text{Sr}/^{86}\text{Sr}$ ratio	Referentie
1547	Amersfoort	0	M1/M2/M3	0,7091 – 0,7110	Kootker et al., 2016
1563	Den Haag	16	M3?	0,7088 – 0,7092	Kootker et al., 2016
1566	Leuven	19	-	0,7092 < X < 0,7130	Degryse et al., 2012

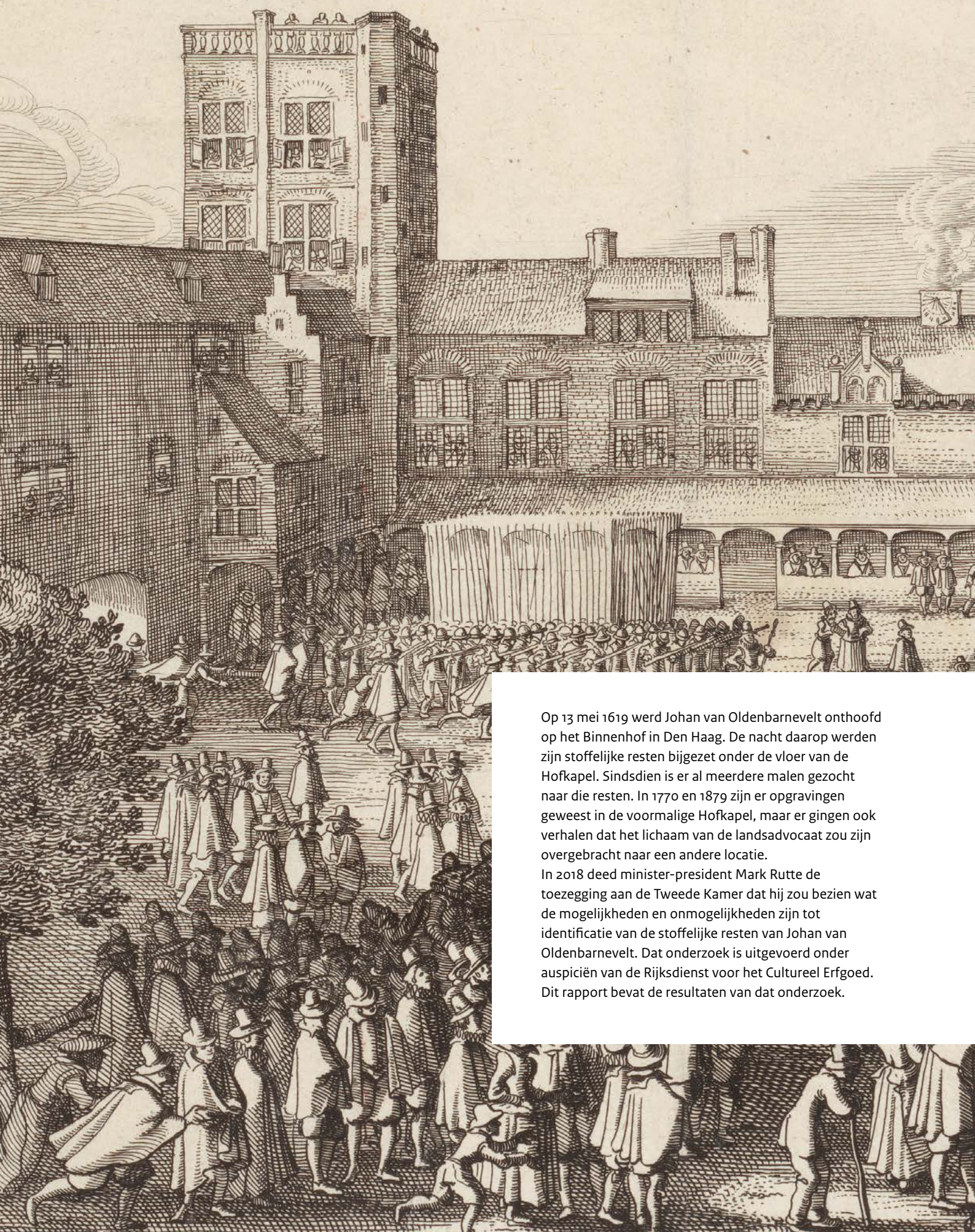
Bijlage 1 Schematische weergave van het principe van strontiumisotopenonderzoek.

Biologisch beschikbaar strontium is het strontium dat door vegetatie uit de bodem wordt opgenomen. Diagenese is een verzamelnaam voor alle processen die leiden tot een verandering van de isotopische samenstelling van materiaal.

Bijlage 2 Strontium isoscape van Nederland (Kootker et al., 2016)

Op 13 mei 1619 werd Johan van Oldenbarnevelt onthoofd op het Binnenhof in Den Haag. De nacht daarop werden zijn stoffelijke resten bijgezet onder de vloer van de Hofkapel. Sindsdien is er al meerdere malen gezocht naar die resten. In 1770 en 1879 zijn er opgravingen geweest in de voormalige Hofkapel, maar er gingen ook verhalen dat het lichaam van de landsadvocaat zou zijn overgebracht naar een andere locatie.

In 2018 deed minister-president Mark Rutte de toezegging aan de Tweede Kamer dat hij zou bezien wat de mogelijkheden en onmogelijkheden zijn tot identificatie van de stoffelijke resten van Johan van Oldenbarnevelt. Dat onderzoek is uitgevoerd onder auspiciën van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed. Dit rapport bevat de resultaten van dat onderzoek.